کتاب

بسم اللہ الرحمن الرحیم

خزائن الفتوح

(۱)

این نامہ کہ نقد فتح دارد در جیب
شد نام خزائن الفتوحش از غیب

در فاتحہ کتاب بن نسبت فتح

اَلحمدُ لِلفتّاح الّذی فتحَ خزائنَ الفتوحِ علیٰ دینِ محمّدٍ وَّ اَعزّ جمیعَ اَنصارِہٖ بنصرٍ مؤیّدٍ، اَعزّ شانہٗ وَ اَعلیٰ سلطانہٗ۔ وَالصّلوٰۃ علیٰ نبیّ السّیفِ الّذی شقّ بِاِشارۃٍ قلبَ القمرِ وَالصّدر وَوضحَ مِن بُرھانِہٖ القاطعِ، وَلقد نصرکمُ اللّٰہُ بِبدرٍ، وَالتّحیّۃ وَالسّلامُ علیٰ آلِہٖ وَاَصحابِہٖ الکِرامِ المنبھین لِلنّیام بِاللّسانِ وَ الحُسام۔ شعر

لازال ودهم یلازم قلبنا

کالفتح لازم قلب سلطان الدنی

بعد فاتحہ حمد خدائے مع الاخلاص ونعت رسول جبادہ فرمائے باختصاص

فتح باب خزینہائے معانی جز برائے جناب شاہ نشاید بیت

مدح شاہ است اینکہ گر بنویسمش باشد صواب

ماہ راجل کردہ بر بالائے لوح آفتاب

اینک این نسبت علویاست

وَهُوَ سُلْطَانُ سَلَاطِينِ الْآفَاقِ، أَنْوَرُ مِنَ النَّيِّرَيْنِ فِي الْاِشْرَاقِ، ظِلُّ
الرَّحْمٰنِ عَلٰى رُؤُسِ الْاَنَامِ حَامِي الْبَرَايَا عَنْ حَوَادِثِ الْاَيَّامِ، فَلَكُ الْمَعَالِي
بِالدَّرَجَةِ وَالتَّمْكِينِ، شَمْسُ الْاَعَالِي عَلَاءُ الدُّنْيَا وَالدِّينِ، ثَالِثُ الْقَمَرَيْنِ
فِي الْعُلٰى، نُورُ الدَّارَيْنِ فِي الدُّجٰى، مَدَارُ دَوْرِ الْقَمَرِ جَنَابُ خُدَّامِهٖ
وَمَنَارُ نُورِ الظَّفَرِ قِرَابُ صَمْصَامِهٖ، اَصْبَحَ ضِيَاءُ طَلْعَتِهٖ فِي عَيْنِ السَّمَاءِ
وَاَضْحٰى سَنَا جَبْهَتِهٖ فِي عَيْنِ الْعَلَاءِ، الْمَنْصُورُ بِالنَّصْرِ الْفَلَكِيِّ عَلٰى اَدْوَارِ
الزَّمَانِ، الْمَوْصُوفُ بِالْوَصْفِ الْعَلِيِّ، اَعْنِي مُحَمَّدْ شَاهُ السُّلْطَانُ شعر

اللّٰهُ مَدَّ ظِلَالَهٗ، فَوْقَ الْوَرٰى　　مَا ظَلَّ عَيْنٌ فَوْقَ اَرْضٍ بِالنَّدٰى

نسبت در فشاندن خامہ　　بہر نشر شد اندرین نامہ

نسبت زکتابت است و تصنیف

رقم سنج مدائح شاہنشاہی علائی، بندہ خسرو، کہ قلمش ہرچند پا بلند کند و تمامی
عرصۂ سیاہی و سپیدی را دست بدست و انگشت بانگشت بہ پیماید، از اوّل پایۂ محامد
این شاہ در نتواند گذشت، عرضہ میدارد بر آنجملہ، کہ چوں در لوح پاک ازل اصابع
صانع نگاشتہ بود، کہ کلک ثناء خدایگانی بر نون ناخن بندہ، چوں شہاب پہلوی ہلال و
تیر در قوس سریع السّیر باشد، الف الطاف الٰہی کہ مفتاح لطائف نامتناہی است، ابواب
ذخائر، وَلِلّٰہِ خَزَائِنُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ بر بندہ برکشاد، و جواہرے،
کہ بحتری و ابوتمام را عطا نہ فرمودہ بود، در ذیل صحیفۂ الشاہین ریخت۔ اگرچہ ہر درّے
از آنہا بود، کہ مشتری قیمت آں نداند، مع ہذا از در آں سخے نمود کہ نثر آں جناب فلک مآب
را شاید، اما چوں متاعے ازیں بیش بہاتر در چہار بازار طبیعت تعذری تمام داشت،
ناچار ہماں را در سلک نظم کشیدم، بداں اعتماد کہ ؎ بیت

جناب شاہ دریائے کرم شد

بدریا ہرچہ افتد در گردد

بیں نسبت نظم و نثر ایں جا

چوں یقین کردم کہ مضمونات حروف کہ نثر بندہ باہر سال خدمتے مور پیش تخت سلیمانے

که ابد الآباد فرمان دہ جمہور انس و جان باد، شرف قبول مے یابد، و ہر نظمے کہ بندہ پیش مے برد، اگرچہ ہمہ در وے جز بحر خشک چیز دیگر نمی باشد، از عین عواطف آں را آبے تمام بحاصل می آید چنانک سفاین لفائس بندہ بمداد ایں موج الطاف در خشکی وتری رواں مے گردد، و استغراق بدیں نعم بندہ را بر جسر جسارت عبور دادہ، تا ازاں گوشہ کہ در بحور نظم فراواں غوص نمودہ بودم و انبار ہائے لآلی گرد آوردہ، خواستم کہ برائے سدّہ والا نثرے نیز بیارائیم، بیت

مانا کہ دراں نظر کند شاہ
چوں مہر لبوے سنگ قابل

نسبت است از عروس مشاطہ

اگرچہ مشاطۂ کلکم ہموارہ بر تافتن اشعار موشگاف بودہ است، و ابکار نثر را در پردۂ اوراق کم جلوہ نمود، بایں ہمہ چوں ایں عروس روئے نیاز بشاہ راستیں دارد شعر الی العیب ما مال عین العلی

اینک ایں نسبت ایست رواں ہچو آب

اگرچہ چشمۂ عمر بندہ را بہ بقا خضر مژدہ دہندہ، متعطشان عین معنی را جز بشربت تمناء سکندر ثانی سیراب ندارم۔ اما چوں روشن کردم کہ زلال زندگانی مایہ بیش ازاں ندارد، کہ در نہایت کار روستے از و لبشوید و سبیل سخن نیز ہماں قدر

که تا لب گور زبانی بداں تر کنند، چوں حاصل منبع عمر از زمان منی تا زمان
هستی ازیں مقدار نمے تواند گزشت محل آں ندیدم که در قعر محیط بادصافی
که لاغول لها، فرو روم پس ازاں چنداں ماء الحیوٰۃ ماثر کفے بردست
کردم،

نسبت آئینه بیں پرز خیال

آنچه آئینهاے سکندر ثانی است، اگرچه تمام روشن کرده شود، نمودار آں
در آئینه زنگاری سمٰوات نه گنجد، فکیف در آئینه طبع زنگار خورده بنده؟ اما بعضے
ازانچه معائنه گشته است باندازه تخیل خویش چنانچه روئے دهد نموداری کنم، تا اگر عیب
بیناں را در مطبوعات بنده شکے است، رفع گردد- امید می دارم که چوں ایں
مرات صفا بروجه روئے نما در نظر سکندر ثانی گذرد، آنچه ازاں ذات صافی صفات
در روئے منطبع گشته باشد بالمواجه موجه مقابله فرماید- اگر آئینه درست نشست و راست و
خیالش صادق، بر زانوئے ندماء خاصش قاعده رکوب بخشد؛ و اگر از بی هنری
صیقلے کشر طبع چیزے از تصویر آتش برعکس افتاده بود، اشاره راند که بجد امکان
راست کرده شود- اما ازیں آئینه روئے نگرداند که خیال ذو وجهن کان لم یکن
گردد، بیت،

لیکن دانم که کج نباشد هرگز
آئینه که در دور سکندر سازند

نسبت زکلام حق و آیات نگر

درین کتاب، که بخطاب خزاین الفتوح تهذیب یافته است، از فتح دیوگیر که سهام کیش محمّدی را الفهای اِنَّا فَتَحْنَا خوانند تا ضبط ارنگل که کمانهاء لشکر منصور را نونهاء سورهٔ نصر الله نه بشتند، به مفتاح العلوم قلم از صد معانی یکی دربیان آرم، و از قوارع این صحیفه شمشیر که آثار وَاَنْزَلْنَا الْحَدِیْدَ درحروف او واضح، و حیلهٔ فِیْهِ مَنَافِعُ لِلنَّاسِ درجواهر اولایح، روشن شود که ازان سورهٔ حدید چند سواد هنود از صفحه روی زمین حک شده است، وشرح دهم که هم از آیهٔ نور چه مقدار ظلمات کفر از راه دین محو گشته هست،

تا ازین نور دوخان احداب دین روشن کنند
فضل رحمٰن و تبارک درحق این شاه عصر

اینک گروه پنجاست نسبت خلفا

اثرے از مآثر جهانداری این خلیفه، محمّد نام، ابوبکر صدق، عمر عدل، نیز بازگویم که عثمان وار آیات رحمت رحمانی را درجلد مصحف وجود چگونه جمع آورده است، وعلی کردار ابواب علم را در مدینة الاسلام دهلی بکلید احسان برچه نمط بازکشاده، واین مصر جامع را از کف دجلهٔ فیض بچه آب روشنی بغداد داده، و رایات عباسی

که از افتادن واقعات گران خورد شکسته بود، بعلامات خلافت خویش بر قاعده عدل از سر برپائے کرده، و عرصه ممالک آفاق را از ارشاد و رائے رشید بر چه طراق مامون گردانیده! در جمهور امور چه نوع المستنصر بالله و المستعصم بعونه بوده! شعر،

جبار بی فی الخلافته سالها
من دجلة ما دام تجری جعفر

نسبت امر و نهی سلطانی

عجب دولت مندے، که فضل رحمانی را ورا در مرادات او علی الخصوص عنایت بحدیست، که فی المثل آتش، که کشته و مرده آب است و بجهة ذات اتصال مے میرد، اگر از دواج ایشاں در خاطر گذراند، هر دو را از دیوان قضا عقد ساز واری بندد و سعی جمیل سپهر در تنفیذ اوامر او بغایتے، که خاک که از باد پراگنده حال است، و باد که از خاک غبار آلوده، اگر این دولتمند را اشارتے بوفق بینهما الاتفاق افتد، موثران بالا گرهٔ باد را در حال آب گرداند و با خاک درآمیزند! شعر،

لیس المحال اذا اراد الضمیر
لو کانت الاضداد طرا الجمیع

(۲)

این فتح خزائن الفتوح است
هر گوهر از و چراغ روح است

بیں نسبت بہار پسے خوشتر از بہار

چون نسیم عوارف ربوبیت از مہب ارادت بر نو بہار جوانی این جہانیان مالک دار الخلافۃ، کہ از صد گل دولتش یکے نشگفت است، شعر،

نصر اللہ اغصان نضرہ ابد آ

در وزیدن آمد، ہم در نوروز ملکی چندین شگوفہ فتح از شاخ کمان و خارستان او درمیان دو بہار، او بہار لکھنوتی تا بہار مالوہ، بشگفت - و نہال تیغش در زمین کرہ از لب آب گنگ چناں سایہ گستر گشت، کہ بہ مرتبہ ظل الٰہیش رسانید. و ہر جا کہ در جنگلہا مواسات خارے و باغے بود، یا در گرانہائے آب خود رستہ آبی ہمہ را پایمال لشکر کرد

بعد ازاں در آخر ربیع و ربیع آخر، کہ ریحان بی سر و پا شد و سالی آمد کہ ہدہد با صلصل سرکی کردہ بود و دل فاختہ ہم ربودۂ ایشاں شدہ، در وز انہ پنج ہزار نامی گشتہ، نظم،

بود تاریخ بظاهر نود و ہشتصد و پنج

شنبہ و نوزدہ از ماہ ربیع الآخر

سوی باغستان دیوگیر، کہ ازاں سوی آمد بہار است، برسان باد تند کہ بر شاخسار زند تاختن آورد، و از برگ و سنانش خالی فرمودہ۔ و رائے رام دیو را، کہ دراں ریاض شجرہ بود بس عالی اصل و ہیچ گاہ صرصر حوادث بروی آسیبی نیاوردہ، اوّل بعاصف قہرش متاصل گردانید، و بار دیگرش از سر نہال کرد تا درخت آزاد گشت۔ و از آنجا پیلان چوں ابر نیسانی را گوہر بار کردہ و اجھوہا و زر بیش از آنکہ سمن زرد بر روی زمین روید بر پشت بختیاں با دسیر و نجیبان بادیہ سیر حمل فرمود۔ و در شہر خدائے، کہ سبزہ کرم بگوشہاش می روید بابستانہا کردہ و ما تکپور پیوست، شمار ماہ بروزے ہرچہ خرّم تر رسیدہ بود، و نہایت فرح و بدایت کام دروی جمع گشتہ، و در تاریخ سال بار بہار بریختہ، و دو حصہ آخر صیف رفتہ و اوّل خریف درآمدہ، بیت،

یعنی کہ بست بود ز ماہ کریم و ہشت

تاریخ سال ششصد پنج و نود شدہ

اکنوں بلبل سیہ سر قلم بر گلبرگ ورق برآمد، کہ بنواء صریر سرائش کند، آئین سرو بلند بالش تخت از نور و جلوس تا امسال، کہ سر ذوق و طرب یکجا کردہ اند، و تاریخ نام نہادہ مصرع، یعنی شدہ سال ہفصد و نہ۔

که در سایه ابرها چتر عنان با و پار امر جانب، که عطف فرموده شمه از شمایل نصرت بالصبا منتشر گردانید. رباعی

وقد فتحت لصولته قلاع
کازهار الشقائق بالریاح

اینک این نسبت تاریخ و کتب

بعد ازین تاریخ خیراتی، که ازین تاجدار عالی مآثر بر طبقات زمین ظاهر شود، امید از حضرت ملک بخشی، که آثار تاجوران دین دار را بر صحایف روزگار رقم خلود بخشد،

چنانست که تحریر آن بر نمطی در قلم آید که عزیز السیر سلاطین آفاق گیر گردد، و سخن بمثابتی بلند گفته شود، که آوازه نوبت سنجری را فرو دپوشد و غلغل کوس محمودی را مغلوب گرداند، اگرچه هر مقامه حکایتی ازین مغازی در تدبیر جهانبانی و کشورستانی رای آرای شاهان گیتی دار و خسروان ظفر شعار است، نظم،

کیفیت جلوس جهانبان ملک گیر
کاسوده گشت از کف پایش هر سریر

این نسبت قصهٔ کلیم است

چون مشیت ازلی بر آنجمله بود، که این محمد موسیٰ قوت نیل شمشیر از سر جملگی فراعنه کفر بگذارد، وگنجهای قارونی رایان از زیر زمین برکشد، وجانب کشندگان کافرعون فرماید، ودر دل هندوان گوساله پرست آوازه بقره را خوار گرداند، وشعیب کمان شبان رعایا عالم شود، تقدیر الٰهی الغ خان مرحوم را که نزدیک او بمنزلهٔ هارون بود مر موسیٰ را، بدو رسانید ومژده، سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِأَخِيكَ وَنَجْعَلُ لَكُمَا سُلْطَانًا مُّبِينًا در گوش دولتش دمید، تا بمشورت رای فرخنده او در روز عطارد و ماه میمون صیام که از روزه نصف اوّل رفته بود ونصف اخیر بر جا مانده، ودر شمار آن سال موسیٰ بر سر خضر رسیده واز وی جدا گشت، چنانچه سر هارون نداشت، نظم،

یعنی که چهار شنبه وبگذشت شانزده
از ماه وسال ششصد وپنج و نود تمام

درین تاریخ شاه موسیٰ قدم بر سر طور تخت رفعت تجلی نمود، وقنطار بر قنطار اجهوه زر، که از صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ،

حکایت میگفت، بهر کمینه میدا در دهر بارکف بسوط را پر از در ثمین میکرد و در بخشش ید بیضا می نمود. واز افشاندن جواهر الواح زمردین سبزه زار را تکمیل راز پور ترصیع میداد. چون جانب مخالف غلبه بود هرچه قوی تر اهر دو برادر موافق

دست نیاز بالا میکروند، که رَبَّنَا اِنَّنَا نَخَافُ اَنْ یَّفْرُطَ عَلَیْنَا از عالم عنایت ندا، تقویت درمی رسید، که لَا تَخَافَا اِنَّنِیْ مَعَکُمَا، تا میقات خویش در حوالی حضرت آمد۔ فرمان ده این طرف باد فرعنت در سرکرده از کرانه آب نیلگون چوں ارادت کرد، باز الهام الٰهی دلش داد، که لَا تَخَفْ اِنَّکَ اَنْتَ الْاَعْلٰی پس بر ثعبان رمح خویش که فِیْهَا مَاٰرِبُ اُخْرٰی بار اَتَوَکَّؤُ عَلَیْهَا انداخته، در سواد مصر جامع نزول فرموده۔ هم دراں سال کلیم سرے داشت، که ازاں سرهاں را بے اماں کرده بود و بیند اختہ؛ و بشمار ماه ذی الحج بروزی رسیده، که پائے موسیٰ بر سر طور آمد و سر جبل نیز جدا شد و همانجا افتاد۔ روز خود بے گفتن روشن است۔ نظم

یعنی دوشنبه وز مه حج دو روز بیست

تاریخ سال ششصد و پنج و نود هماں

دریں تاریخ این الوالامر ندا ر اطیعوا امري از مشرق تا غرب در داد۔

(۲۷)

شعر

عرضہ کنم ار نبود بر بندہ زبان گیری
رجحان جهانداری بر رسم جهان گیری

شعر

پس از انصاف و عدل اندر جهان راعی العبادی شد
کہ گرگ از کشتن بز گرگ یوسف گشت در عهدش

نسبت اینجاست از مراتب ملک

هر سری را کہ بافسر تشریف عقل مشرف گردانیدہ اند، پیش از آنکہ روئت صائب را امام سازد، ببدیهہ فکر بریں پایہ ترقّی نماید کہ مرتبہ جهانداری از درجہ جهانگیری برتر است ، از اں وجہ کہ اطلاق اسم جهانداری بر حضرت صمدیت محل وجوب دارد و خطاب جهانگیری از روئے حقیقت جز در حق ملوک مجازی جواز نہ پذیرد ۔ و حکما گفتہ اند کہ گرفتن جهان برائے داشتن است آنکہ بگیرد و نتواند داشت ، آں گرفت بروی گرفت بود ، و واجب است کہ جهانی بروی گرفت کند تا او از اں گرفت جهاں گیرد ۔ و ایں نیز بر جهانیاں چوں روز روشن است کہ جهاں گرفتن و داشتن صفت تیغ آفتاب است ، از اں روی کہ شرق و غرب عالم زیر شعاع شمشیر خویش می آرد و می دارد ۔ و جهانگیری مجرّد بلمعان برق ماند کہ حالی عالمی را فرا می گیرد ، اما در حال باز میگزارد ۔ چوں

جهانگیر عهد، اَیَّدَ اللهُ یَدَاهُ بِأَخْذِ النَّوَاحِي وَضَبْطِ الْأَقَاصِي درین هر دو آخذه
اصلی ملک تملک مقدرت بمثابتی دارد که زبان قلم از تحریر آن بریده است
و تیغ زبان از تشریح آن قاصر، بنده ناچار از راه التزامی که نموده است، درین
هر دو جادهٔ کلک تیزی پای را بمقدار وسعت مجال خویش طریق جولانی مسلوک
گردانید. و بحکم مقدمه که بالا تمهید کرده شده است، در ترتیب این کتاب مراتب
جهانداری را بر مدارج جهانگیری مقدم داشت، تا عماد هر کلمه در محل خویش قیام
پذیرد و قوایم مملکت تکلم بازگونه نیفتد، نظم

موزه بهر پا، کلاه از بهر سر افسر بود
موزه بر سر نه نهد آنکس کش خرد در سر بود

بیان رسم جهانداری که شد پیدا
بعهد شاه که گشت اندر آن خورشیدا

نسبت اینجاست ز انجم و اختر

اختر سعادت جمهور برایا آن روز برآمده بود، که بر ضمیر منیر این آفتاب آفاق روشن
کردند، که وَإِذْ وَلِيُّكُمْ جَعَلْنَا لَكُمْ عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا مُّبِينًا زیرا که چون نظر
بلندی داریم، که کار شفقت و مهر این صبح رفعت در پرورش ذرات ذریات آدم
بدرجتی است، که آفتاب را در حق ماه و انجم افلاک، و ماه را در باب انوار و نجوم خاک

بیشتر نگردد؛ اوّل آنکه از شرق تا غرب و جنوب تا شمال ممالک چندین بار خراج رعایا به بخشید، و دیگر زرهای که رایان هند از دور مهراج و بکرماجیت نجم نجم گرد آورده بودند، بزخم تیغ چون آفتاب که آب را جذب کند میکرد، و بیت المال را بمثابه مالامال میگرداند که نه در قلم عطارد گنجد و نه در ترازوی زهره سنجد- و بمیزان سنبله زر می بخشد تا هر که صفر است حوت وار غرق تنکه زر و سیم میشود، ع

سبک گیرد میزان فلک را روز جود شه
هر آن میزان که بر روی زمین بینی گران باشد

حدیث بخشش گنجینهٔ زر
بوزن پیل بل چیزی گران تر

نسبت زر زر و ترازوی زر

پیش ازین که محمود زر بخش یک پیل بار زر داد، آن بخشش گران در جهان شد- این جهان بخش زرهای بخشش را بموازنه بر کشید که از آن گران تر نباشد پیلان گران بار را فرمود تا در کشتی وزن کردند و هم سنگ آن زر بسائل دادند نظم

شهی که بخشش گنج بوزن پیل بود
کدام شاه توان گفت هم ترازوی او

بیانِ بخششِ اسپان چون باد
کہ صد آخر بہر بخشش فزون داد

نسبت اسپ بہ پیاں رواں چوں باد

واگر بیان بخشش اسپ کنم، طویلہ اوصاف راکمند ربط کوتاہ گردد۔ با دشاہان جواد باشند، وایں وافر جود ہر روز چندیں جواد را بہ محتاجی مے بخشد بلکہ بیشتر آں باشد کہ کم از پنجاہ و صد نہ بخشد۔ اگر یکے دہد ازانہا باشد کہ دوش نتواند بود۔ پایگاہ جملگی رایان را برخم تیغ سپری میگردانند و بعضے ازاں بسپر تازیانہ چابک پیچاں را میدہد کہ ہنگام سواری تازیانہ چابکی بپای خیزرانی آہو رسانند۔ و بعضی تیزی یمانی وہندی بپایگان احاد روا میدارد، تا بموافقت تیغ زیر رکابی سپرکش ایشان میگردد؛ و بعضی بعفروان رکاب بدل می فرماید تا شتابندہ، کہ در عہد دیگر ساقش از پیادہ دویدن دوال می شد، دریں نوبت پالش جز بار کاب دوالک بازی نمی کند و بعضی پای کوب و جستہ زن گلہ بر گلہ مطربان میدہد، تا امیرانی کہ پیش ازیں اسپان دست زن بے اصول داشتند، بغایتی کہ معروفک رباب خفتہ از ایشان تنگ ببردی، دریں وقت ہمہ بر رہ نوردانی دفک می نہند کہ در طریق باباد سخن گویند

بیت

زبس کہ اسپ ہمی بارد ایں سحاب تنک شک
گلِ پیادہ ہم از بعد ایں سوار بر آید

ذکر فراخ داشتن مایۂ رزق ہر کسے
تا نبود بعہد او تنگیِ عیش بر کسے

نسبت زر یاست نگرو محترفہ

باز برای وسعت معاش عامۂ خلق محترفہ گران فروش را از بار خراج سبک گردانید، و تیسیِ راست کار بر سر ایشاں گماشت، کہ با بازاریان زبان آور بزبان درّہ عدل سخن گوید ولی زبان ترازبان دہد متحصان دانا بقوت تمام در کار سنگ خوض نمودند، و ہر سیہ دلے کہ بسنگ قلب سودا می کرد، بزخم درہ بی سنگش کردند، و تشدید وصلابتی بجائی آوردند، کہ جملگی سنگہا آہنی گشت، و رقم عدل بر آں نگاشت: تا ہر کہ کم دہی کرد، ہماں آہن زنجیر گلوئی او گشت، و اگر در زنجیر تیز گردن کشی نمود، زنجیر شمشیر شد۔ و آنچہ حد سیاست بود بر سر ایشاں رسانید۔ چوں محترفہ آں حدّت معائنہ کردند، از میزان آہن نگذشتند، بلکہ آنرا حصار آہنینِ جان خویش پنداشتند، و آں نقش را حرزِ نفس تصوّر نمودند۔ گوئی کہ آں نقش علی العموم نہ بر آہن بلکہ بر دلہائی آہنین ایشان است۔

نظم

نشانِ عدل شہنشاہ بر چناں دلہا
چو نقش موم برآمد چو نقش آہن ماند

شرحِ عدلِ کاندریں ایّام شُد
کاژدہائے پیش مورے رام شُد

نسبت زرسوم عدل و انصاف نگر

واگر از رقم نصفت ایں درگاہ سلسلہ جنبانیدہ شود آہوئے دوشاخہ قلم زنجیر برگردن شیران معنی نہد۔ زہی عادل کہ از مہابت عدل او پیلان مست درراہ مور لنگ کنان پائے برزمین نہادہ، و پلنگان شیر گیر پیش محراب تیغ او از صبوحی خون حیوانات توبہ کردہ محتسب انصاف او چنگ و نائے شیران شکستہ، و دور ظالمان سنگ ریزئے برانداختہ، و کاسہ سر عوانان خوک خوار نگونسار گردانیدہ، و خون جباران بزگیر ع ریختہ چوں خون بر روئے خاک +

ذکر صلاح امور خاص و عام
منع شاہد کردن و منع مدام

نسبت اینجاست از صلاح و فساد

باز از آنجا کہ آب دادن عین شریعت خاصہ آں ذات مطہر است، شراب را کہ ام الخبائث است، و بنت الکروم، و ہمشیرہ نیشکر، با جملگی شواہد آں کار از مجلس فساد بپردہ صلاح باز آوردہ، چنانکہ خمر نمک سرشتہ و سوگند خوردہ کہ بعد ازیں در خمرہ سرکہ باشد و حق نمک نگاہ دارد و فساد خود را بصلاح باز آرد۔ و شاہدان کہ زلف در بناگوش نشاندہ، برائے فساد زنجیر مے بریدند و پائی کشادہ می گشتند،

برہمہ بعقد حبالہ پائے بند گشتہ، واز رشتہ موی پیشانی برشتہ چون موئے پیشانی روئے آوردہ۔ وآنکہ در ایّام فساد ریشہ دامنی ایشان از نان زنا آہار بدنامی داشتہ، کار پرہیزگاری ایشان بجائے کشیدہ کہ در پردہ ستر ہنگام تافتن ریشہ واصفے بند است تمام دست بر دست سے مالند۔ فی الجملہ ہر چہ مادّۂ فسق وفجور بود، چنان منقطع گشت کہ شعر

إِذَا بَاتَ فَحْلٌ بِبَيْتِ الزِّنَا
فَقَدْ حَاضَ بِالْبِيضِ حَلْقُومُهُ

حدیث امن وامانی کہ شد نوبت شاہ
کہ بر ہیچ کسے گوہر فتادہ زراہ

نسبت انجاز امان وامن است

باز از آنجا کہ رعایت این ذوالانست درحق کافہ رعایا از دہانہ آب سند تالب دریائے محیط، زبان تیغ جہان کامگار گردانید کہ کسے نام دزد وطرار ورہزن بگوش نشنود۔ شب روانے کہ آتش در دیہائے میزدند، چراغ برکردہ پاس رہ داشتن گرفتند، ودر ہر حدّے کہ رفتہ را رشتہ تا بی غائب شدے، پاسر رشتہ آن بیرون می آوردند، ویا تاوان می دادند حقوہ زنان وکیشان

وگرہ کشایان، کہ در سوالف ایام عمل خویش را دست و پائے می نہادند، از زخم شمشیر سیاست دست و پائے گم کردند، و آنکہ ازیں سیاست سالم ماند بہیت،

برآں گونہ بیکار شد دست و پایش

کہ بے دست و پا زاد، گوئی ز مادر

ذکر خوں ریختن سحر گرانِ خوں خوار

کز گلو ریخت بروں خوں کہ زلب کرد بکار

نسبت سحر آدمی خوراں

سحرۂ خون آشام یعنی، کہ گفتاران آدمی خوار، کہ در گوشت و پوست اولاد و اطفال مردمان دندان بے خرد تیز می کردند، و سیل خوں فرو می بُردند و گوارشان می آمد۔ و از ناگوارای آب ہم ایشاں را فرو و دخاک شان تا حلق فرو می بردند، و مرمر دہا برکاسہ سر ایشاں سنگ انداز میکردند، و سزا بہای خون کہ بخوردہ بودند از سر ایشاں فرو می آید، نظم

ہمی شدند خراب اندراں دمِ سکرات

بلے خورندۂ آں مے چنیں خراب شود

ذکرِ خوں ریختنِ اہلِ اباحت بہ سزا
کہ سزائے عمل آں طایفہ را داد جزا

نسبت زاباحت وسیاست

باز از آنجا کہ کمال دیں داری ایں معین شریعت جملگی اصحاب اباحت را احضار فرمود، و متفحصان صادق را بر ایشاں گماشت تا ہر یک را پیش جستند، و بزمے تفتیش کردند۔ از کیفیت آں آلودہ گان بے حیا چناں روشن گشت، کہ مادر از پسر شیر فرود آوردہ بود، وخال روئے خواہرزادہ را سیہ گردانیدہ، و پدر دختر را عروس کردہ، ومیان خواہر و برادر نیز چیزی نہادہ بر ہمہ از تیغ سیاست ارّہ راند، بحدی کہ مرداں را اگر دو زخود یقین از سر ہیبت نیست می گشت، وزناں اگر در تن شیر می داشتند، کہ ازاں تن شیر با خوں بہم بردن می آمد۔ وارّہ باچنداں آہنی دلے و خندۂ بسیار بر سر ایشاں خون میگریست آنکہ دوگان بضرب پنہانی یکے شدہ بودند، آشکارا بزخم ارّہ یگان دوگان می شدند

بیت

واں نفس کہ گشتہ بود باغیرے وصل
از نفس خودش نیز جدائی افتاد

ذکر ارزانی نرخ غلّہ
کہ بیک وانگ گراں شد پلّہ

نسبت فصلہا و غلّہ و نرخ

باز از بس کہ آں غیث رحمت را در غضب آسایش عام و طراوت و نضارت احوال خواص و عوام، رعایت ہر چہ تمام تر ست، نرخ حبوب کہ منفعت عام شہری و روستائی است، در ایّامے ارزاں داشت، کہ از کف ابر مثل قطرہ نمی چکید۔ و ہر بار کہ غمام را آب در میان نماندہ، و مردمان را غم روئے داد، بہ برکت توسعے کہ از انبار خاص در حق کافہ برایا ارزانی داشت۔ ابر ہا را نیز از امساک خویش حیا گرفت، و بمری آں کف دریا بار در باریدن آمد۔ بارہا بر اسے این مری برق بر سحاب تر دامن بآواز بلند خندہ ہا کردہ است، و بر زمین افتادہ۔ زیرا کہ برق را روشن است کہ ابر گاہے بارد و گاہے نبارد۔ و چوں ہبارد، باران او آب باشد نہ زر۔ او را با پادشاہ دریا بخش با چہ نسبت، کہ ہموارہ بارد و باران او زر باشد نہ آب۔ شعر

کیف تحاذیک بالندی عین
جودک عین و جودہ ماء

داستانِ اساس دار العدل
کہ پے خلق باز شد در فضل

نسبت بند کشاد است بہیں

باز دار العدل کشادہ تر از پیشانی راست کاران بنا فرمودہ، و تنگی خوانچ یا محتاج خلایق بداں بربست، و ہر قماش و رختے کہ کشاد کار مردم بداں بربستہ است فرمان داد کہ از اطراف بہ بندند و جز آنجا نہ کشایند چنانکہ آں کشاد را بربستی نباشد۔ نظم

ہر کسے کان کشادہ بر بندد

بند بندش بہ تیغ بکشایند

ذکر رخت سرائے عدل و قماش

مایۂ کار منعم و اوباش

نسبت جامہ و لباس نگر

شمل جنس ملبوسات، از کرپاس تا حریر، کہ برہنگی عور بداں پوشیدہ ماند؛ و از بہاری تا گل باقلی، کہ در تابستان و زمستان بکار آید؛ و از شعر تا کلیم، کہ میان ہر دو موئے بموئے فرق بسیار است؛ و از حجہ تا خوہ کہ نقش ہر دو با یکدیگر باز نمودہ اند؛ و از دیوگیری تا مہا دیونگری، ع کہ ہم دامن جانست و ہم دامن تن، شعر

صید الجان بہ فی شک لا یبینہ فلک الحور

ذکر ہر میوہ و حوائج خوان
کز سخن شرح کردنش نتوان

نسبت میوہ پختہ و شیرین

واز جنس تنکّہ ہر میوہ گزیدہ، کہ بر طبق زمین برآید، کہ اگر در تفصیل آن پردازم سخن منشعب گردد۔ واز اصل بازمانم، و دیگر حوائج لابدی مردمان درخور د کام خواص عام ہمہ را در دارالعدل مذکورہ از عدل خاص مہیّا گردانید، تا ہر کس در شور و شیون ہر چہ بہتر و بایستہ تر بانصاف می ستاند، مصرع، انصاف میدہی بہ بہی جود شاہ را۔

(۴)

ذکر بنیاد خیر کیں بانی
کردہ ہمہ رضائے ربّانی

از عمارت برآمد این نسبت

باز آنجا که در عمارت دین و دنیا میان او و خدائے راز لیست، در اقامت خیرات بنا یادے شہاد، که سپہر در وے شیدا گردد۔ و آغاز این سنیت بہ نیت خالص از مسجد جامع حضرت کرد۔ و فرمان داد که سہ مقصورہ قدیم را چہارم بعمد آمد و چناں مرتفع گردانند که سپہر چہارم دوم سبیت معمورش خواند۔ بفرمان اعلیٰ در روز از گردوں سنگ مہر آوردند، و از زمین رنگ بر ماہ می بردند، و بر لوح سنگ آیات قرآن چناں نقش کردند، که بر موم نقش نتواں لبست۔ و بدرجہ بالا رسانیدند، که پنداری کلام اللہ بر آسمان خواہد رفت۔ باز جانب دیگر بنوے فرود آوردند، که نمودارش با نزول قرآن باز خواند، تا از ارتفاع این کتابہ میان زمین و آسمان نقارے پیدا آمد، که ہرگز فرو نہ نشنید چوں این عمارت شرف بالا و فرش فرود، از فرود تا بالا، تمام گشت، مساجد دیگر در شہر باستحکامے بنا فرمود، که چوں در زلزلہ قیامت نہ بام ہزار چشمہ فلک بیفتند، گوشہ ابروئے ہیچ محرابے خم نگردد؛ و مساجد کہن که دیوار ہاش راکع و ساجد گشتہ بود، و مسقف را وقت قعدہ اخیرہ شدہ، ستونہاش را چناں در قیام آوردند، که قواعد الصلوٰۃ عماد الدین

درِ دے از سر اقامت یافت، و ارکان اربعہ بر سان ابنیہ خمسہ مسلمانی ممہد و موید گشت؛ و درون و بیرون آنرا گچ نورانی تنویرے دادند کہ از نورہائے سپیدۂ آں، ع، گونہ گنبد کبود بگشت۔

ذکر فراخ کردن جامع بہشت وار
پس ازیں منارہ بنا کردن استوار

نسبت اعجاز مسجد است و منارہ

چون بتوفیق ربانی بنیان مختل مساجد را تجدیدے بہ محل بجائے آورد، و تا مانند کعبہ محترم از خرابی ایمن گشتند، علو ہمتش بر آں داشت، کہ منارہ بلند جامع را کہ یگانۂ دہر است، دوگانہ گرداند، و گنبد سپہر را بداں عمارت عالی شرفے ارزانی دارد، کہ ازاں بالاتر نتواند بود۔ نخست فرماں داد کہ صحن مسجد را ساحتی ہر چہ فراخ تر داخل کنند، تا جماعت اسلام راکہ از فرحت توفیق در جہاں نمے گنجد، توسعہ جہان در جہان پدید آید۔ و دور منارہ بجہت تقویت عمارت تضعیف اول گیرند، تا کلاہش بداں نسبت سرفرازی کند، و کلاہ منارہ قدیم قبہ کمر جدید نماید۔ بیک اشارت والا جملگی گرد و نہار سیارہ کہ دو کان گاؤ فلک در زیر داشتند، بکار آمدند۔ و مشتری بخریدن سنگ و آہن بازار گرم کرد۔ و مہ بر اندن ثور شرف بود۔ ارے،

جائے کہ عمارت بیت اللہ بود، کواکب گستند کہ سنگ بر سر نہ کشند وا گر ایشاں از مقام خود فرود نیایند نظم

بدو خود ستارہ تا آں جا
بدہد سنگ بر سر ایشاں

طالبان سنگ از بے سنگی در اطراف شتافتند۔ بعضے چنگ در دامن کوہ زدند، و از بس کہ در تحصیل سنگ عشقے تمام داشتند، عاشق وار دامن کوہ را چاک چاک کردند۔ و بعضے در قلع بنیادہائے کفر از پولاد تیز تر بودند۔ آہن ہائے تیز کردہ روئے جادیہم خانہاے ایمان آوردند، و باز دہائے آہنیں را در شکستن سنگ نیروئے ہر چہ قوی تر دادند۔ ہر جا کہ تبخانہ در تمہید بیت کفر تعظیم بستہ بود، از بان متین بہ بحث محکم اساس کفر را از دل او بر میکندند تا در حال آں تبخانہ سجدہ شکر بجائے می آورد۔ و تختہ سنگ ہائے کہ از بیتل ملکوت رقم شقاوت قدیم داشت، چوں قلم تقدیر رفتہ بود، کہ آں ہمہ تختہا بہ سبب انما یعمر مساجد اللہ تحریر یابند، حرف معول را بدرونہ سلب در پذیرفتند، و در کنار زمیں می غلطیدند۔ پولاد کلند بعکس خاصیت مقناطیس شدہ، سنگہا را سوئے خویش میکشید، و بارکشان آہنیں اندام نیز ربودہ سنگ شدہ سنگ می ربودند از بتکدہ ہا، صد فرسنگ تا فرسنگ سجہ لشت سنگیں بارکشاں گراں بار سنگ بود۔ بگردون سنگ میاکشیدند، کہ گردوں نکشد۔ و درپس کوہان ستور کوہے حمل میکردند، کہ کوہ تحمل نکند، شعر

لَوْلَا المُهَیْمِنُ کُلَّمَا عَامِلِهٖ
کَانَ التَّحَمُّلُ فِیْ اِنْعَامٍ مَفْقُوْدٍ

سنگ تراشان ہند، کہ در صنعت خارا، فرہاد را بے سنگ گردانند، تیشہ برداشتہ روئے خارا را بلطافتے آلیس میکردند۔ اگر وہم بر وے بگذرد، بلغزاد۔ و معماران دہلی کہ نعمان منذر را در ترتیب عمارت سنگ پندارند، ہنر را دست افراز عمل خود ساختہ، سنگ را با سنگ ہنجارے می پیوستند، کہ اندیشہ ہیچ رازے دراں درزہائے نہانی درنگنجد۔ تا در و دیوار مسجد از تہمت خاک بتوضی ابر پیوست۔ و اسال تاریخ در عمارت نبشتہ شدہ مصرع،

سال ہجری ہفتصد است و یازدہ

عمارت آں مقام کریم بدیں صد رسیدہ بود، کہ بالا رفت بنا، عمر موفق از بنیاد منارہ استوار تر می باید۔ تا بنیاد منارہ کہ از زمین بالا آمدہ است بر آسمان بالا رود۔ و آب و گل بندہ را نیز اگر دریں منظر نشست چند گاہ بستگی باشد، باشد کہ کتابہ ایں منارہ را بشرف تمام مطالعہ کند و دعا، بانی خیر بخواند نظم

و گر نظارہ من تا نہایتش نرسد
بسا کسانکہ بسند و نگہ کنند و روند،

کیفیت عمارت حصن حصین شہر کا ہد پد پد سکندر دگر بہ عہد

نسبت ز عمارت حصار است

حصار دہلی کہ نائب کعبۂ معظم است اعمرہا برعمارت او برآمدہ بود، واز دور مدام شُہ
شیشہ خراب تر ازاں شدہ، کہ خرابات در نوبت ہمایون برطرق مستان
خراب و در محل وغیر محل فروتنی می نمود؛ ونمی توانست کہ با سنگ خو د باشد گہے
پیش خسان شارع روئے بر زمین می آورد، وگاہ سوئے خندق سفلہ سلامہا
عروج میکرد؛ وکنگرہائے او، کہ بزیر دنداں آں عمامہ بر زمین افتادے از
تواضع ناپسندیدہ، کلہ بر زمین می زدند۔ چوں نوبت اساس مملکت خداوندگانی
علائی شد، ع، کہ تا بنیاد عالم باد باقی،

ہست ایں جا نیز نسبت از عمارت

فرمان داد کہ از خزانۂ معمورہ ہم سنگ خاک وخشت زر برکشیدند، و در وجہ عمارت
نہادند تا معماران دانا دست بکار بردند، و دست بدست حصارے دیگر قائم
مقام آں اقامت کردند، کہ ساعد برجش با صابع کنگرہ باکف خضیب ثریا پنجہ
کرد؛ و بازوئے باقوتش مریخ زیر دست را زیر بغل فرومالید؛ و بالا بلندش آسمان
فیروزہ را کمر فیروزی خویش ساخت بشرط باشد کہ عمارت نو را خوں دہند چندیں
ہزار مغل بزریش را بر سرش قربان کردند۔ چوں ایں عمارت کہ عامرش را فروده
بسیار باد، بتمام گشت، مو سس کائنات حفظ خود را بجز است آں نصب

فرمود، نظم،

کے دزد و فتنہ راہ برد در میانِ او
جائے کہ کردگار بود پاسبان او

ذکرِ عمارات قلاع دگر
کز کرم شہ بہ فلک بُرد سر

نسبت است از عمارت اینجا نظم

ون عمار دار العلائی محمدی از عمارت معمورۂ حضرت ما بور گشت، در تمامی
صۂ ممالک اشارت فرمود: ہر حصار و قلعہ کہ از ہواہائے لشکال تری در مزاجش
سے یافتہ بود، و در بند غنودن و خفتن شدہ، ورخنہاش لقاذۂ دہن باز کردہ، و
دامہائے بروں دادہ، واز گریہ باراں گلہائے زعفران رنگ فرو دویدہ، و
وارہایش بخندیدہ، و لقضا افتادہ، و در گوشہاء آں زندان ماران ضحاک
قہ کردہ، و بازوہائے قلعہ موشک جائے ساختہ، عمارتے کردند، کہ بجائے
ہائے مار وکژدم، برجہا بر آمد بُرج عقرب ثابت تر، ع،

بُرج سرکشش تا بقوس وتا حدّ جوزا کمر

تجدید عمارت بدہ وخطّۂ و شہر کہ پر از غلغل تسبیح و اذان شد ہمہ دہر

اینک این نیز از عمارت نسبت است

وهرجامعے کہ پراگندگی دروئی راہ یافتہ بود، وبعضے را طاق چوں محراب تربت مصلا بر زمین پست شدہ، وبعضے دیوارہا از مرمّت وپیوند بسیار سجّادہ خستگی گشتہ؛ وبعضے را با وخاکسار از خاک نیز ہر روز تیمم دادہ؛ وبعضے را بعد از غسل باران تیر وستون متّکی وستند گشتہ؛ سیم چوں آب ریختند، وہمہ را تجدید می کردند شعر

تا قاعدۂ نماز قائم گردد
وآنگاہ دعائے بانی خیر کنند

ماجرائے حوض سلطان کان زلالِ جاں صفاست
دارد از محلول آب خضر اقطاعِ حیات

نسبت حوض لطیف و تزیین

بچوں حوض سلطان، کہ بہ اسم شمسی چوں چشمہ آفتاب تا صبح قیامت روشن خواہد بود، وہر روز آفتاب اورا آئینۂ روئے خویش می ساخت، وادعلی العکس صورت حال شمس خود را توجیہ میکرد۔ اگرچہ آفتاب بر وتافتہ می شد؛ اما برائے تعظیم شمس فرو رفتہ، اندک اندک آب فرو میخورد۔ وآفتاب ہر بار بزبان شعاع از سر لطف می گفت، کہ اِنْ اَصْبَحَ مَاۗؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَّاْتِيْكُمْ بِمَاۗءٍ مَّعِيْنٍ

وحوض از گرمی ہائے او بر خود خشک می شد۔ امسال خود باشتعال سخون فلک متحرک یکبار کہ بروئے گرم شد، وبے آبش کرد، چنانکہ درونہ حوض ازیں بے آبی بترقید وپارہ پارہ گشت۔ بادشاہ روئے زمین علی زغم نسر وسیّارات فرمان داد کہ درون او را از گلہائے پاک کردند، وغبار ہائے تو بر تو لبستہ را بیرون بردند چوں درخشک کردن حوض اشتعال آفتاب از فلک بود، بمجازات فلک گنبد بنا کردند، کہ آفتاب را از دیدن او دوران آورد، وہم بران گنبد فرود افتد۔ ہنوز در افتادن بود کہ باران در رسید ومحکم بگرفت، وحوض صافی دل را با چنداں بے آبی کہ از آفتاب کشیدہ بود، چشمہا پر آب شد۔ زہے رقت ایں حوض کہ بر مہر آسمان لطف خود ظاہر گردانیدہ۔ آرے رسم بزرگی ہمیں باشد۔ فی الحال آب در شہر شیریں شدہ بود، وشور از چاہائے درونی بر آمدہ۔ اگرچہ از رحمت آسمانی یکبارائے نزول یافت، اما درونۂ حوض از خشکی بیش ازاں داشت، کہ بیک شربت مرطوب گردد۔ شعر

ہر آبے کہ باراں فرو ریخت پاک
فرو رفت چوں گنج قاروں بخاک

بیان نسبت زقصۂ موسیٰ

شک نیست کہ شہر دہلی مصر لیست، کہ نیل وفرات آب سقایان او ہیّا داشتن نتوانند

از تنگی آب خلق را خونابۂ قوم موسئے روئے نمود۔ بادشاہے کہ شمشیر نیلگوں او فراعنہ
کفر را در آب نیل فرو برد، بلکہ نیل تیغ را در خون زرد قبایان یہودی مزاج غرق
گردانید۔ ازین عطش عام چوں اسے بود خشک آورد۔ اما کلیم وارید بیضا
باستسقا برداشت۔ ودرحال برہان وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ بر تشنے
خاک بے آب سایۂ انداخت، وہم متین معول بر دست کا وندان حوض عصائے
موسئے گشت، ودر چہار جانب چوترہ حوض دوگان سہ گاہ ذہاب پیدا آمد۔
فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ
بر ہر چند روز آب تا گلوگاہ چوترہ برسید۔ چوں با چوترہ بعد از دیرش ملاقات شدہ
بود، الصفا و مصافات تمامش معانقہ کرد، چنانکہ محیط ربع مسکون را تا بندہ خسرو این
بیت تر در صفت گنبد حوض و حوض از عین طبع بیرون ریخت شعر

ترى جنبدا بين حوض سماء

حباب على مسطح بحر بدا

درگنبد و چوترہ است نسبت

فوق المنابع بين الحوض جنبلى

كنصف بيضة العنقاء على الجبل

هم در تعریف گنبد گفته شد

بین گنبد حوض کش به تشبیه صواب
شد نیمه از بیضهٔ سیمرغ خطاب
گنبد زیر و خیال گنبد در حوض
یک بیضه بردن نیمی و نیمی در آب

باز گشتن از بیان رسم گیتی داشتن
سوئے عالم گیری و طرز علم افراشتن

(۵)

اینک این نسبت بلاد و قلاع

چون قواعد و آئین ابنیهٔ خیرات که در ایام این بانی مبانی احسان و مبرات عمّر الحیّ بنیان عمّرہ ابدا اساس یافته است و می یابد، بیش از آنست که قبضهٔ قلم در رباط سواد و جزتحریر تواند گنجانیدن، پس از چندان ماثر جهانبانی هرچند خانهٔ سخن که بالا رفت بنا بر قصور طبع انحصار افتاد بعد ازیں کلید زبان راکه بدندان خرد مشرفست، در جنبش آرم، و لفتح باب آسمانی ابواب فتوح این جهان کشائے بازکشایم۔ و چند مقامهٔ گفتار در صفت کشورگیری و قلعه‌کشائی این سکندر عهد اساس نهم، و گنجهائے که در بنیاد آب و گل بنده مدفونست، به بحث درونی بیرون کشم، نظم،

وآنگاه دریں صحن نثار هر فتح
زیر قدم قلم کشم ریختنی

فتح اوّل که ظفر یافت سپاه منصور
بر ملاعین کذر در حد جارن منجور

اینک این نسبت غزاو جها

کیفیت فتح یافتن گر ازاں لشکر منصور کرت اول برکدر لعین در نوبت ایں سلطان سنجر نوبتے، نصر الله اعلامه، در زمین جارن منجور انیست - که چوں تاتار موئے شگاف بالشکر مانند طوفان عذاب از طرف کوه جودی برحکم جبارت قدیم سوئے آب بیاه و جیلم وستلد گذر کرد، وموج آں دوزخیاں آتش درنی لبست تلوارها گهوکهر نزد، بران گونه که تا حوالی شهر روشن شد - و خرابی در عمارت قصور انداخت - آوازه جناں بلند برآمد که ع،

خبر بحضرت شاهنشه جهاں برسید

نسبت دست بازوست اینجا

الغخان مرحوم را که عضد السلطنت بود با تمامی دست راست لشکر و عظام صاحب قوت و عصبه مساعد هم دست گردانید، و به تیغ زدن جهادنامزد کرد،

نظم

که تا همچناں پشت بسته بقوت
روند و نمایند دشتے بکافر

نسبت اسلحه است ایں بنگر

خان، ارش کمان چوں تیر خویش می شتافت، و دو منزل را یکے میکرد، تا حد

جا آن منجور به نشان گاه غزا پیوست: چونکه مسافت درمیان بیش از تیر پرتابی
نماند۔ آن روز روزے بود که بعد از روز تیر آید، و در آخر ماه رویت نماید، و
ماه ربیع الآخر دهره برآورده و سران گبران بیفگنده، و در شمار سال تیر بازی شده،
و دو سه مغل شکار کرده، یعنی که پنج شنبه و از آخرین ربیع، دو روز و بیست و ششصد
و هفت و نود شده دریں شده تاریخ الف خان اسلام بر سر کفره در رسید، و سوئے
ذوالنیرنان غزا اشارت راند که علمهائے ظفر بر پشت ببستند و بجہت ابر و روئے
به آب ستند برآورده، و بے منت کشتی شعر:

گذشتند ازاں آب پیلک زناں
براں گونه کز پیل کشتی برآب

نسبت جنگ و کشش بین اینجا

مغل از لب آب سخن چنداں دلیری میکرد، که جنود منصوره از کنارهٔ آب گذر نکرده بود
حالے که موج لشکر اسلام درمیان آب رسید، ایشاں کناره کردند و تاب آتش
شمشیر نیاوردند۔ گرما گرم روئے بتافتند۔ اگرچه بعدد مور و ملخ بودند، چوں صف مور
پایمال سواران می شدند میخواستند که زیر زمیں فرو روند۔ آب شمشیر بر شط رود
بطریق روان گشته، که خون بر روئے آب مانند سرخاب میدوید۔ بهادرانے
که به تیر حلقی موئے مژه بشگافتندے که چشم نزدندے، در چشم زدنی بعضے را زخم تیر

یدہ سنگین چوں جرغ الماس سفتہ شدہ بود، و بعضے را پیکان پولاد در پردہ دل آہنیں
رساں کلید درقفل معرفت وآوازمیداد، شعر،

بسینہ کہ زبس زنگ قفل اونکشاید
کشادنی دل او جز بدیں کلید نشاید

بغرض از دست شہ بران تادر دست سہمناک مغل بقدر بیست ہزار، ع
دریاتم خویش بر زمیں خفت

از ہمں گدر لعین یک فوج بزرگ، کہ از زخم گرز وعمود بیشتری خورد گشتہ بودند،
بعضے را کہ استخواں آرد شدہ بود، توشہ آں جہاں برداشتند۔ و بعضے را کہ از باد
ببت جان پیش ازاں پرید، وایشاں زندگانی کالبدے ماندہ، اوّل سر ایشاں
افتاد، وبعد ازاں سرہمہ بطریق سرگم بیروں شدند۔ ماباقی مغلی اسیر سلسلہ
شدند وکہ مقفولہ گشتند۔ طوق آہنیں کہ مشتاق آں گردنہا بود بتواضع تمام شان
بالقہ بغل میکرد، وگوشمال سخت میداد۔ ودر گوشہائے بہادران، شعر

نادا سلاسلہم بصوت ارفع
ھذا جزاء معاند الاسلام

نسبت رزم و بزم بیں ایں جا

صحن میدان مصاف را از روئے خون آلودہ تتار بہ از ہزاران ہزار

طاس شراب کردند، وشگالان دشت را بر لب آب عشرت میفزمودند، و شیرگیر گردانیدند، بہ میمونی ومبارکی عساکر خلیفہ عصر را، جَعَلَ دَوْرَہٗ مُسْتَدَامًا فِی قَوَارِیْرِ السَّمَاءِ، بمطابعت کیبت الغخان از ریختن خون میشوم مردارخواران قید، و کہ ہم ترکستانے اند وہم لقاء الفاق مراجعت شد خان مغفور سَقَاہُ اللہُ شَرَابًا طَہُوْرًا، اوّل شادی این فتح بزرگ بہ مجلس نشاط بنشست، واز زر وجواہر بر حریفان رزم و بزم سنگ انداز کرد۔ بعد ازان مست جام راحت بر عزم زمین بوس مجلس اعلیٰ رکاب گران گردانیدند، وطبقہ اسارا را، کہ نقل دندان پیلان مست بودہ اند، در جرعہ گاہ قصاص آورد۔ شاہ کیخسرو غلام خود را نمودار این فتح را پیش ازان در جام گیتی نمائے رائے روشن دیدہ بود۔ چون خیال ضمیر در ساغر مراد معائنہ کردہ، حلاے لبشربت، لکن شکرشہ، زبان را بکام رسانیدہ، امید وار کاس لبالب لازیدنانکم شد۔ بعد ازان کہ نقطہ از شکر باقی نگذاشت، مشغول شکر گشت و با خانان میمنہ ومیسرہ جشن عشرت فرمود۔ وبخشش فرمود، کہ عامۂ شہری ولشکری از محنت وعسرت، نعوذ باللہ منہا، چنان خلاص یافتند، کہ شعر،

اِنْ طَلَبَ السَّائِلُ مِنْ عَامِلٍ
قَطْرَہُ مَاءٍ وَجَدَ الْقَرْقَفَا

نمودار فتح دیگر بر مغل
علی بیگ و ترتاق بستن لغل
از غزا و جهاد تبت بین

کیفیت فتح یافتن جنود اسلام کرّت دیگر بر حشر انبوه مغل این است: که چون علی بیگ و ترتاق و ترغی از حد ترکستان تا آب سند تیغ زنان قطع مسافت کردند، و از رود جیلم مانند تیر زین سوئے گزشتند، ترغی سرا صلع خود را بر سر نیزه شجاعان اسلام طاس پرچم میدید، و یک دو بار از صدمت شمشیر غازیان بحیله جسته بود - اگرچه دل آهنیں داشت، اما پیش سندان شگافان جهاد دل نتوانست نهاد - سهم پیلک زنان غزا در دل گزرانید، و هم از عقب خله کرد - اما علی بیگ و ترتاق را چون هیچ گاه دریں ولایت گزرے نبود، تیغ محرابی مومنان را تیغ خطیب تصوّر کردند، و در دیارے که اگر کسے با هزار سر در آید، یک سر باز نبرد، یک سره در آمدند بقدر پنجاه هزار سوار شکار انداز سهمگیں، چنانکه از باد آن لشکر کوه لرزان گشت، و ساکنان کوه پایه را بلندی در دامن اقامت نماند، همه از صدمه تند آن خاکساران بر پریدند، و در گذاری گنگ افتادند - بارقه صولت ایشان تا بدانجا نیز در گرفت، و دود از قصبات هندوستان بر آورد - و خلق خانه سوخته سر و پا آتش گرفته خود را در آبها دلورها می افگندند، تا از آن حدود به سر خبر بدرگاه جهاں پناه رسید -

بندہ خاص آخر بیگ میسرہ ملک نانک با سی ہزار سوار قادر دست نامزد شد، کہ کشش
دراز کند، وہمی بران نشانۂ لعنت زند، کہ رخنۂ بزرگ در کار ایشاں راہ یابد۔ سپاہ
منصور در راہے کہ از روز بیکاراں دراز تر بود، شتابان تر از عمر مشغولاں رواں
شدند۔ وچوں اجل بر سر آں کشتنیان در رسید، روزے بود کہ ماہے گویم واز جماد الآخر
دو ہفتہ بے کم گزشتہ، و در تاریخ سال معلوم شد کہ پائے علی بیگ در سلسلہ افتد و سر و پائے
ترتاق نیز ہمانجا گرفتار آید، نظم،

یعنی کہ پنجشنبہ واز آخرین جمادی
دہ روز رفتہ ودو در سال پنج وہفصد

القصہ بمجرد دیدن گرد لشکر اسلام خاکساران مغل چوں ذرات گرد زیر و زبر شدن
گرفتند، وباچنداں گراں جانی کہ بودہ اند، جان شان بپرید و دل سنگین ہم بر جا
نماند، کہ لنگر حال ایشاں شدے زہرۂ شاں فوج پشہ کہ مقابل صرصر شود، ہر چند پائے
پیشتر می افگندند، پس تر می افتاد، ومنادی اجل آواز شان میداد، کہ لن ینفعکم
الفرار ان فررتم من الموت او القتل ۔ چار و ناچار چوں
آتشے در ایشاں نماندہ بود، یک حملۂ خام آوردند، ولشکر سکندر ثانی، کہ سد آہن
تواں گفت، از انہا نہ بود کہ خم خورد۔ یاجوج فعلان را پیش انداخت پس مستظہر
بامداد، وانزل جنودا لم تروہا ، تیغ آبدار رواں شد
و دروہائے آتش رنگ بر زمین افتادن گرفت شمشیر زنان اسلام گوئی کہ

بر آب رواں گوئے آتشیں می باختند۔ دراں سر اندازی علی بیگ و ترتاق، کہ سران لشکر بودند، چوں دیدند کہ آفتاب شمشیر بر سر آمد، و ایشاں را وقت زوال نزدیک شد، و چہرہاء ایشاں از تف آں خورشید جہانگیر سیاہ گشت، خود را در سایۂ علم اسلام انداختند، و گفتند کہ شعاع تیغ در ما چناں آتش زدہ است، کہ تا با سایۂ خدا نرسیم، آسودہ نگردیم نظم،

کانکس کہ گشتہ تافتہ از تاب حادثات
آسایش مجوی بجز از سایۂ خدا

اینک ہست نسبت شطرنج

بساط معرکہ از استخوانہاء مغل پیل تن نطع شطرنج گشتہ بود۔ و رخ ہر یک از زخم تیغ دو نیم شدہ و از کوب گرز اندامہا خریطۂ شطرنج گشتہ، و کشتگان مانند مہرۂ مضروب چپ و راست فرو غلطیدہ؛ و اسپانے کہ خانہ خانہ می نشستند، بعضے زخم خوردہ افتادہ بودند، و بعضے گرفتار آمدہ۔ و سوارانی کہ بر سان پیادہ پس نخزیدندے پیادہ می شدند و پیش می دویدند، و فرزین می گشتند، یعنی سر بر زمین می نہادند و علی بیگ و ترتاق کہ دو شہ شطرنج بودند از استخواں کلاں ملک آخر بیگ بر سر ایشاں چو بیضے درشت افتادہ بود؛ و ہر دو را در معرض مات انداختہ، و می خواست کہ سوئے شاہ رائیں راندہ تا اگر شہ خواہد نظم،

اگر او جاں بہ بخشد و گرنہ
ہر دو را پیل مال فرمائد

نسبت از نرد نگہ کن این جا

چوں ہمگی سپاہ کفرہ را، کہ ملعب شیطان بود، بستہ پیش تخت آوردند، آں ہر دو بازندہ کہ دعوائے حریفی می کردند، کعبتین دیدہ بر لبساط خدمت غلطانیدند، و برائے بُردن جان خویش، جوانمردی شاہ را شفیع آوردند۔ درباب آں ہمہ شرح سفیدان دو رنگ اشارت چناں رفت، کہ بعضے را مردار کردند، و بعضے را درخانہ بر بستند۔ و آں ہر دو مہرہ مضروب را کہ معلق ماندہ بودند، درخانہ فرود آوردند و کشادشان دادند، تا از ششدرہ مردار شدن خلاص یافتند۔ ناگاہ از گردش کعبتین قلب فلک یکے را ازاں دو بے آنکہ ضربہ بدو رسد، دست روزگار مہرہ برچید، و دوم یکتا ماند، نظم

منصوبہ لعب او چناں راست افتاد
کو جان عزیز برد بازی بازی

شرح فتح دگر و قتل تمہائے مغل
و ال سجلق کپک سگ صفت افگندن غل

نسبت این جا زبهار است خزان

کیفیت فتح دیگر اینست، که چون سپاه غبار انگیز کافر اَبَادَهُمُ اللّٰہ، در آخر وسطی ماه با دغرور در بروت افگنده سوئے روضۂ ہندوستان، که فردد ترین ولایات او بهار است، برسان صرصرِ خزان تیندی آهنگ نمود، وگرد از اقصاء زمین سند برآورد۔ ساکنان آن جانب مانند برگ در برگ ریز بگریختن وریخت ریختن آمدند۔ آن صرصر فتنه چون قوت آن نداشت، که در خاک کهرام وسامانه گردے برآرد، جانب بیابانهائے ناگو روئے در صحرا نهاد، و بادیه نشینان آن زمین را رفتن گرفت۔ چون نتن آن مردار خوران و مردارے که گزیده آن سگان شده بود، بسیار شد، وگل خوشبوئے ناگور را، که از چندن سوده حکایت می کند، بهتن گردانید۔ قاصدان با دسیر خبر آن بخیر بمشکوے مشکبوے خسرو مظفر شمشیر رسانیدند۔ بادشاه ابوالمظفر، که فوایح اخلاق او نافه آهوے رست رغم الانف آن گنده دماغان از سفینه معنبر اسلام بر جنود غالیه مصاف فرمان داد۔ که شهابان عنبر غبار را نور دراه بر نهجی فرمانید، که این آوازه نشر نگردد: نباید که تا بوئے گنده بروت از هیبت صندلی آوده کند، و سوئے مشک سیدها ر خراسان فرار نماید۔ ملک طیب شمائل عز الدولة والدین کافور سلطانی تَعَطَّرَ الْمَجْلِسُ الْاَعْلٰی بِاَخْلَاقِه، که بکار فرمائے حشم

محتشم نامزد گشته بود، شیران آهو سوار راچنان بتعجیل روان کرد، که از مشک شام
و کافور صبح فرق نمیکردند، تا بمقصد غزا بر طریق پلنگان در پے نخچیر بوئے کناں در
رسیدند۔ جائے که در یزهٔ گرد مجاہدان پیراہن آں شب پویان در آمد، ہر ہمه باشمام
آں مشکین شدند۔ شعر

وممسوجیعا فی قتام بنحر
کما جعل ہبت علیه رواج

نسبت آب ہیں رواں چوں آب

بر سر آب علی و آہن موجے از جیوش دریا جوش مسلمانان در رسید، و
کپک لعین میان تیز آب تیغ افتاد، و دست و پا زدن گرفت۔ نزدیک بود
کہ آب شمشیر از سرش بگزرد۔ مومنان رحیم دل از زمین و لیسار در دویدند،
و دست گیرش کردند، تا آں سگ آبی را با آبیان دیگر به درگاه دولت مآب
اعلیٰ رسانند۔ چوں فوج کپک بتمام، بعضے از قطرات پیکان بر جائے سرد شدند،
بعضے که از جوے زندگانی ہنوز آبے داشتند، با دقهر خدائی بر ایشاں وزید،
و ہمه را مسلسل گردانید۔ لشکر دیگر از آں اقبال مابره و مد آبیر تا ئی بو، که تشنه خون
مسلمانان واز خون خویش سیر آمده، در عقب می آمد۔ ناگاه سیلے از خون کفره
مقتول سوے ایشاں گزشت۔ و چوں آں سیل ایشاں را آشنا بود، ہمه یکبار

در غور آں فرو رفتند؛ وہم از خروش آں خوں، کہ بہانگ بلند از تیز آب شمشیر سخن می گفت، بہ سپے بروں بردن، کہ ایشاں را خونابہ بزرگ بر سر آمد، دراں سیلاب تند ہرچند پائے می افشردند جائے ایستادن نبود۔ دریں میان مقدمہ لشکر اسلام، مانند ابر و باراں، بر سر ایشاں در رسید۔ جوشے در آں جیحونیاں افتاد تنہا، ہمہ از باراں تیر می گریخت، و دلہا در نا و دان پیکان می آویخت ہر طرفے فوجی چنانکہ از دریا موجے؛ نظم

در کُہ و غار ہمی رفت فرو پر شر و شور
ہمچو سیلے کہ نگونسار فتد در لر و لور

نکتہ کن نسبت اعضاء مردم

خبر بسپہر لشکر اسلام رسید کہ لشکر مغل را دو سر بود، کہ در ولایت بادشاہ تاختند؛ یکے اقبال دوم تائی بو۔ اکنوں کہ میمنہ میمون سلطانی بر ایشاں زد، دست و پائے گم کردند، و آں ہر دو سر مغل یک سر راہ آب سند گرفتہ میگریزند۔ آنکہ پائے خود فراموش کردہ بودند، دریں حال از سر خود یاد می آرند۔ وقت آنست کہ شمشیر اصحاب یمین سرہائے ایشاں را در دست و پائے انداز د۔ در حال بہ فرمان سر لشکر چیرہ دست قوی بازوان غزا دست در مشت تیغ بردند، و سوئے آں بیابان بے پایان رکاب گراں کردہ، دست بدست بدایشاں در رسیدند۔ و دراں

کشتند از اجل سر میکشتند و گردن میدررودند- چنانکه آب تیغ جائے تا گلو می رفت
و جائے تا کمر می رسید- و سیل خون تا بہ بینی کذالک نظم

ز تیغ غازیان شد سیل خون تا بینی کافر
که نامد قطرهٔ خونی ز بینی سیلانی

نسبت نگر از قیامت اینجا

چوں لشکر منصور، که کمر جهاد برائے نصرت دین مالک یوم الدین بسته بود، در
ساعت برهان لینصرن الله من ینصره معائنه کرد- و رستخیزی از نهاد آں حشر
بے شمار ملاعین بر آورد- پنداری قیامتے قایم شده بود، و موکلان مالک در
رسیدند، و کشتگان سنگ دل کفر را برائے افروختن جحیمے، که وقودها
الناس والحجارة، گرد می آوردند- دراں عرصه
عرصات چوں کافر بیحساب را بدوزخ فرستادند، و یک حشروار دیگر
به وکیلان عذاب تسلیم افتاد، تا بسلاسل و اغلال شان مقید کرده، بموقف عرض
رسانیدند سر زنجیر شان کرپک لعین که عصورے بود از کلاب جهنم از امرا ارمن جرتائی
بوئے گرفته شد، و اقبال بهادر یار بود، که اصحاب شمال گریختند- دیگران هر یک یا در
چاه دوزخ افتادند، و یا در رشته دوزخیان اسیر گشتند- ملک ملک سیرت لشکر بهشتیان
را سوئے حضرت خلیفة الله خدایگانی خلد الله ملکه، باز گردانید- و ساعتهٔ فساعتهٔ

خبرے تازہ بجناب نائب مالک یوم الدین می فرستاد و بہ تشریف جواب وصلہ خلعت مشرّف می گشت؛ تا بجناب جنات رفعت رسیدند۔ و حشر آوردہ را بعرض گاہ نشور رسانید، و پیلان کوہ جنبش بصدائے خویش آیت و اذا الجبال سُیّرت، برخواندند بیشترے ازان پنبہ پشتان ابر روئے ہوامی پرانیدند ع

کالعهن المنفوش ز باد محشر

اینک این نسبت عمارت ہیں

ہیکل پیلاں، کہ عمارتے است محکم بر ستونہائے جنبان، چون از خراب کردن بنیت آں مخربان ہلاد ماندہ گشت، فرمان برایں جملہ اصدار یافت، کہ از آب و گل باقی ماندگان کلابہ کنگر حصار کنند۔ درحال بفرمان معمار ملک و دین، نظم

شد از حصار تتاری و چینی آویزاں

چو زنگیان نگونسار از عمارت نو

نسبت نگر از کواکب اینجا

و از آمیزش قرب نحس در ہر برجے قران زحل و مریخ معائنہ شد، و تاثیر آں قران نحسین ہم بجان آں مریخان سرایت کرد۔ و چوں جملگی بروج منزل مریخیان زحلیات گشت، ہنوز فلک زدہ چند باقی ماندہ۔ ایشاں را بہ تیغہا چرخ رنگ

گردن زدند، و از آں سرہای منحوس برجے را سراسر تا راس فلک برکشیدند، چنانکہ مریخ حاملے کہ آنرا بدید، سر نہاد — نظم

یکی راس بیش نیست بچندیں بروج چرخ
بیں صد ہزار راس بیک برج بر زمیں

(۶)

چو کردم ذکر فتح چند راندن بر مغل خنجر
کنون گویم فتوح هند، واز گجرات گیرم سر

نکته کن نسبت دریا و باران

چوں بر شمشیر آبدار خدایگان بحر و بر آلایش خون کفرهٔ مغل بسیار شد، خواست که آن لوث متراکم را بدریاء محیط پاک بشوید۔ پس پیش از ایّام برشکال، در سالے که آن ابر آب ریخته بود، و نم دورے بانہا یافته، و روز از فرود رعد آوازه بر آورده، گشتی هلال جمادی الاولی بجوئے آب رسیده باشد۔ شعر

لیعنی چهارشنبه وز اولی جماد بست
تاریخ سال ششصد و هشت و نود شده

دریں تاریخ خجسته عارض والا را فرمان فرمود که لشکرے چوں ابر و باران بر سمت معبر گجرات بخراب کردن بتخانه سومنات نامزد کند۔ والغخان مرحوم را، سقاه الله من عین الغفرات، بر سر آن سراپرده‌ہائے فتح و فیروزی، چون ملکے که موکل ابر باشد، نصب گردانید۔ آں همه ابرها بر عزم فتح سوئے دریا روان گشت، تا چنانکه بنیاد بتخانه در آب رسیده بود، ع

سر بتخانه هم به آب رسد

اینک این نسبت تشبیہ وعروس

چون جمعیت شاہ خدایگانی دران دیار شہر رسید شمشیر شاہ راستین آں ولایت چوں عروس آراستہ را، کہ از جملگی شاہان ماندہ بود، بقوت تمام فتح فرمود۔ وخون ریز بہائے بے اندازہ کرد۔ ودراں میز بانی جملگی وحش وطیر دشت را باشربہ دماء واغذیہ سراسر صلائے عام ارزانی داشت، نظم،

تا دراں شادی کہ ہند وجملہ قرباں گشتہ بود

وام وددخوردند تنبول وحی الستند دست

نسبت از دائرہ ومرکز بیں

پس ازانجا خان اعظم لشکر جانب دریائے محیط کشید، وپیرامن تبخانۂ سومنات، کہ مرکز طاعت ہندوانست، دائر لشکر را تدویر فرمود۔ ونیزہ خطی را دراں مرکز بسر افرازی نصب کرد، کہ از نوک سنانش نزدیک بود کہ جیب فلک پارہ گردد۔ وعلم اسلام راست تا نہایت خط استوا ارتفاع داد۔ گرانی لشکر بغایتی بود، کہ خط سوم در کرۂ زمین قوس گشت، وقوسہائے کہ از دونیمہ دائرہ لشکر می بست، سہمش بے خطا از نقطۂ سویدا ر کفرہ میگذشت، نظم،

وآں نقطہا دونیمہ ہمی شد زسہم است ماننددائرہ کہ شود از خط دونیم

نسبت کعبه و خلیل نگر

پس بتخانهٔ سومنات را سوئے کعبهٔ معظم در سجود آوردند؛ و چوں خیال بتخانه سرنگوسار در دریا انداختند، گوئی که آں بتکده اوّل نماز کرد و بعد ازاں غسل؛ وآں بتاں را که در نیم راه بیت الخلیل خانه گیر شده بودند، وره زن گمراهان گشته؛ سنّت خلیل شکستن ایشاں درست کردند۔ مگر یک بت بزرگ ترین بتاں بود، باحرام حضرت خدایگانی فرستادند، تا هنود بت پرست را شکستگی آں الههٔ عاجز باز نمایند بوکه باز گردند، گوئی زبان شمشیر شاهی تفسیر ایں آیت واضح میگردانید: که

فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَّهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ

آں چناں دار کفری، که قبلهٔ گبران بود، مدینة السلام گشت۔ و بجائے پیشوایان برهمه پس روان ابراهیم پیشوا گشتند۔ و مومنان سیناں صلب هرجا که بت و بتخانه میدیدند، بصلابت تمام میشکستند۔ نظم،

تکبیر و شهادت از غزا هر سو بود!
بت هم بشکستگی شهادت گو بود!

نسبت مسجد و خطبه نگرید

وداں کفرستان کهن آوازهٔ بانگ نماز چناں بلند برآمد، که در بغداد و مداین بشنیدند

وزمزمهٔ خطبهٔ علائی بجدی کشید، که غلغل،ع،

درقبهٔ خلیل وچه زمزم او فگند

نگہ کن نسبت دریا چہ دریا

شہر نہر واله، که دراں دیار دریائے دیگر است، وشہر کنبایت، که دریا بپا پستن آں سرفرازی می نماید، وشہرہائے دیگر ہم از نواحی آں ساحل ، اگرچہ مدّ بحر بتشدید بدلیشاں میرسید، مع ہذا موج لشکر اسلام درشستن لوث کفر بدریاد التفات نه نمود، وہم از طوفان خون آں ناپاکان خاک آں زمین را پاک شست۔ اگرچہ خون پاک وپاک کننده نباشد، اماچوں آب شمشیر، که پاک کننده است، بران غلبه قوی داشت، آں خون نیز حکم پاکی گرفته بود۔ المقصود نه از ان خون بلکه، نظم،

شد از شمشیر اسلام آں زمین پاک
چنانکه از آفتاب آسماں خاک

داستان فتح رنتھنبور که اندریک غزا
گشت از انس دارکفری داره اسلام درقضا

نسبت آفتاب و سیّارات

چوں چترِ آسمان سائے ظل اللہ بر سرِ کوہ رنتھنبور سایہ کردہ، جہانگیرِ آفاق آفتاب وار بر سرِ بد روزان آں دیار از سرگرمی ایستادہ نمود، و روز عمر ایشاں را در حدِ زوال افگند۔ آں قلعہ شامخ را، کہ زبان کنگرش با زبانان زبان آوری میکرد، در دورِ دائرۂ لشکر در آورد۔ ہندوان زحلی، کہ نسبت کیوانی دارند نحس کشی جنگ در ہر دہ برجے آتشے برافروختند۔ و برج خاکی را آتشیں گردانیدند۔

نسبت نگر از عناصر ایں جا

ہر روز آتش آں دوزخیاں بر نورِ مسلمانانی حرارت زبان میکرد۔ چوں استعداد اطفاء آں مہیّا نگشتہ بود، مسلمانان پاک عنصر آب خویش نگاہ میداشتند، و بہ کشتن آں نمی پرداختند۔ آخر لطیا پر خاک میکردند و پا شیب می بستند۔ دوختن خریطہ برائے خاک بداں۔ مانست کہ گوئی بادشاہ روئے زمین بجہت گرفتن قلعہ خاک را نیز خلعت میداد و کیف آدمی را، نظم،

از چنیں شاہ ملک باد آباد
تا بود آب و خاک و آتش و باد

نسبت منجنیق بدیں اینجا

چوں پاشیب از بلندی به برج مغربی حصار پیوست، ومغربیهائے سلطانی از بینی سارها کوه خرطوم برآورده، وهر گرد به برسان گرد کوهے سوئے آں قلعه ملحد روان گشت، و دل هندوان افتادن گرفت ـ شعر

فمن ضربت الضحی جبل انه
من الشرق تهوا الی المغرب

نسبت اختران نگر ایں جا

نومسلمانے چند از مغلان بد اختر، که روئے از آفتاب اسلام تافته بودند، و بداں زحلیان پیوسته، وآن همه مریخیان در برج آتشیں قوس گیر شده؛ اگرچه در سه برج آتش افروخته بودند، ومثلثهٔ ناری دراں سمآء ذات البروج ثابت گشته؛ اما تیر در یک برج بوبال قوس گرفتار آمده بود، وسوئے آتش سیر می نمود، ومحترق می گشت۔ از ماه موقر رجب تا شهر معظم ذوالقعده لشکر منصور زیر پائے قلعه مذکوره منزل داشت۔ آتش بلند بر سر برج دود از مظله آب چکان ابر بر می آورد۔ وهر روز نیک اختران اسلام در پایان پاشیب انجمن می شدند، وجنگ سلطانی پیش می بردند؛ و دلاوران بهرام صولت درچناں آتشے، که شیر سپهر ازاں

رم خورده سمندر دار در میرفتند، و پایگان معلق زن بیانگ نفیر بر آتش
پای میکوفتند، چنانکه پرنده را ازان کرهٔ اثیر برتر یارای پرواز نبود. شاهینیان
بحری سپاه ازان کرهٔ آتش که تا اثیر دویده بود، ع،

گذشتن بران جانب امکان نداشت

نسبت منجنیق اینجا هم

باز عروسگان عرادهار درون حصار با پستانهای سنگین، که پابسته جاله هنود
بوده اند، ودر آخر شعبان آشکارا سنگ انداز میکردند، غضبانهای سلطانی
جبهة الله محتسب فساد ایشان شده، سنگسار شان می گردد ع

ناچار سنگسار شود هر که مفسد است

نسبت غله و باران هنگر

سنگ منجنیقهای بیرونی، که بر هوا میرفت، چنان برابر میزد که برق از وی میجست
و آنچنان سنگهای گران بر سر حصاریان مانند ژاله می بارید. و میخوردند و سرد میشدند،
آری علف شان نمانده بود، سنگ میخوردند. کار عسرت اندرون حصار بجائی
کشیده بود، که یکدانه برنج بدو حبهٔ زر میخریدند و نمی یافتند. و از آتش گرسنگی
جنة القلب ایشان در سینه سفالین بریان می شد، و میخواستند، ع

کانرا بگشند و زیر دندان گیرند

شعر

تحمّلتُ البلایا کل کرب
ولکن لا تطیق خلو بطن

نسبت موسم نوروز نگر

چون آفتاب سپهر منزلت، حمل الی السماء درجات شرفه
بخشش نوروزی بنشست، و از ریختن سکهٔ زر بر روی زمین برگ ریزی
پدید آورد، که جهانی از آن برگ ریز گلستان گشت. بعد از نوروز آن آفتاب
عدل بران کوه بتافتگی تام برآمد. و روز بروز تیزی و گرمی افزون تر می کرد.
تا آنچنان قلعهٔ مرفوع که آب از حوضهٔ نیلوفری می برد، از بی آبی و بی برگی
خارستانی گشت، و جهان بر ایشان از زندان غنچه تنگ تر شد. یک شب ازین
دلتنگی نزدیک بود که زهرهٔ او بترقد، بالای کوه آتشی، چون لالهٔ کوهی بلند بر
افروخت، و نارپستانان گلرخ را، که در بالش او نشو و نما یافته بودند، در آتش
انداخت، چنانکه فریاد از آتش برآمد. چون آن همه بهشتی وشانرا بحضور خود در دوزخ
فرستاد، با یک دو بی دین دیگر بسر پاشیب آمد، و خواست که بنام نیک جان
بباد دهد. اگرچه باد سحری وزید، اما نرگسهای چشم کمین کشایان هنوز بستگی خواب نیافته
بود. چون رای آنجا رسید، مطرب بلبل نوا برابر او می آمد. گل بانگی زد. بر همه

کیں وران شمشیر ہا سونی کشیدہ، چوں نسیم صبح از جائے بجستند، و حملہ آوردند، و سرِ گل آگیں رائے را، کہ باد سرد داشت، بر پرانیدند، نظم،

آرے چو کثری در سر بے دین باشد
بل دنیاں را سزائے سر ایں باشد

نسبت نگر از ستارہ و ماہ

شبے کہ روزان از برج روشن گشت و ماہ ذوالقعدہ بر سرجوزا رسید، و سال ہم از اول ذوالقعد درحساب آمد، نظم،

یعنی از ذوالقعدہ سیوم واز سہ شنبہ بود روز
ہفصدم سال آمدہ از ہجرت شاہ رسل

نسبت نگر از حصار و مسجد

دریں تاریخ فتح آں چناں حصن حصین ز دون رائے متین مستخلص گشت، و در باب آں دار الکفر خطاب دار السلام از آسمان نزول یافت۔ و معمورہ جہاں کہ کفرستان کہن بود، شہر نو اہل ایمان شد۔ لواء و الاء خدایگانی، کہ بالاء آں قلعہ آہنین چوں کلید بر سر قفل بر آمد، گوئی مفتاحے بود برائے فتح باب ممالک جنوب، کہ اول تبخانہ باہر دیو، کہ باہر دیو بداں استعانت داشت، بشکست؛ و بعد ازاں ابنیہ کفر را

بقوت بازوئے جہاد متخلخل گردانید، کہ چندیں تجانۂ سخت بنیاد، کہ از صدمۂ صور قیامت در تغلطیدے بود بدان نسیم اسلام بر زمین خفت؛ وہر سنگے کہ گوشہا و قلاع کفرہ از شنیدن کرنائے ہندوی صخرہ صما گشتہ بود، از ندائے بانگ نماز گوشہاش باز شد۔ وجائے کہ از حدت برہمائے براہمہ گوشہائے ہندواں پارہ می شد، از سماع خطبہ محمدی صماخ گوش مومناں پر از نوا سر در گشت۔ امید است کہ بعد ازیں نیز، رباعی،

ہر سو کہ سپاہ پادشاہ خواہد رفت
دانم کہ نہ تیرے بخطا خواہد رفت
ہر جا کہ کند خطبہ رشتہ صیتش
آواز گرفتہ بر سما خواہد رفت

کیفیت فتح حصن مانڈو
ضبط ہمہ مالوہ بیک دو
نسبت چشم نگہ کن روشن

چوں نیزہ وراں سپاہ منصور سیل ریح را از اہل رایان کحلی کردند؛ و بعضے زمینداران بزرگ کہ بیناتر بودند، از سہم پیکان خارہ شگاف ترکان طریق سخت چشمی و وقاحت در گوشہ نہادند، و دیدہ کناں بدرگاہ اعلیٰ آمدند باد از

سودن سیاهی دیدهٔ سنگ آستان سلطنت را سرمه کردند، و استخوان خویش را از سرمه دان گشتن خاک باز رہانیدند حضرت خدایگانی نیز هر یک را لعین عاطفت ملحوظ گردانید، و پرتو رحمت پیش از انکه ایشان چشم میداشتند، بر سر ایشان گسترد، تا در سواد هند هیچ گبرے خیره چشم نماند۔ از ان روے که پا بر بستر نرگس قصاص چشم برهم نهادند، و یا بر خاک سجده گاه بندگی چشم باز شدند، مگر در حد جنوب رائے کہلک دیو مالوه و کوکا پردهان، که جمعیت او از مردم گزیده در خانه سی چهل هزار سوار بود، سپاهی خود چندانکه در قلم نیاید، و غبار انگیزی حشر انبوه سرمه غرور در چشم ایشان کشیده، و پردهٔ اذا جاء القضی عمی البصر، پیش بصیرت ایشان فروهشته، چنانکه راه اطاعت گم کردند۔ فوجی از جنود پسندیده خاص نامزد گشت، و ناگاه بران گمراهان بے بینائی زد فتح خود پیش ازان دیده بود، و چشم در راه نهاده، که چشم منصوریان سوئے کے گذر یابد، تا گرد لشکر اسلام بر سر ایشان در رسید، و دیدهٔ بینائی ایشان بسته شد، و زخم تیغ میرفت، که سر ایشان بازمی شد، از بسکه چشمها خون که در گل فرو می خورد، تا چشم مردم کار کند زمین خلاب شده بود، و هندوان از ان زمین خون خواره پائے گیر با چشمها پر آب در گلها بسیار فرو رفته؛ درین حال کوکاء لعین کور را گور در آمد۔ اسپش که اکحمار فی الوحل، پائے در گل بماند، و طرفة العینی از زخم پیلکهائے چون پر مگس زنبور خانهٔ هزار چشمه شد۔ و سوئے چشمها سدید و غسلین شتافت۔ و در زمان سر بخت بر گزیده او بدرگاه دولت تاب فرستادند تا در زیر

نعل مراکب داخول خدایگانی بعین علو رسید۔ چوں ولایت مالوہ، کہ از پس عرصۂ وسیع
هندستان بینا انحدید آں ممکن نگردد، کشادہ شد۔ ضبط آں را منصرفے می بایست،
کاروان وکاردیدہ، کہ ہم آں عرصۂ جدید را مضبوط دارد، وہم حصارہا ماندو را، کہ علو
نظر از زبر دیدن آں فرو ماند، بہ رائے رشید و جہد شدید فتح کند۔ پس ازانجاکہ چشم
بینش پادشاہانہ نمود، از دولت شناساے ضمائر و سرائر مردم است، بتامل نظر فرمود،
کہ از اعیان ملک کدام بندہ پسندیدہ بتدبیر تعین آں مصلحت لائق باشد۔ چوں ضمیر ملہم این معنی
قرار گرفت، باشارت ابرو حاجب خاص را فرمود تا عین الملک را روشن کند، مصراع

کہ ما در تو بینائی دیدہ ایم

آنگاہ بخطاب عین الملکیت مشرف گردانید، و در سر صدارت محل عزت دادہ۔
اکنوں سواد مالوہ را، کہ از ظلمت کفر بنور اسلام متجلی گشتہ است، بر تو مقرر فرمودیم،
تاچشم دوربین را دروی بحذاقت تمام کار فرمائی، ومردم دیدہ خود را نگذاری کہ
از شفرۂ تند ز حواشی پلک سر در نقاب خواب کشد۔ وچوں دراں قلاک از خار مشتق
خس وز وہنوز خراش و تخش کشی باقی است، از چشم زخم خساں ایمن نگردی، و بجہت
فتح قلعۂ مذکورہ در بند بستن چشمہا و کشادن رخنہا باشی۔ وچوں بکرم مفتح الابواب
استخلاص ممکن گردد، و درون آں گبرستان قدیم را، کہ از لوث کفر چوں چشم مفسداں
آلودۂ فساد ماندہ است، بآب شمشیر پاک بشوئی، وکہنک دیونا مردم را، کہ در سر
قلعۂ بر سان دیدہ کوران درون خانہ در رفتہ است، وشستہ، آنرا برائے کوری دیدہ

ہندوان، چنانچہ دست در شود برون آری اگر آں درون خزیدہ در عین آں قلعہ چند گاہے از ناوک کیش مسلمانان بے گزند ماند، ترا از عین عتاب ما تغیر چشم باید داشت. شعر

عتابُ لوصیبُ علی الجبال
بصیر میاہ اعتہا دماء

حالے کہ حاجب خاص بر سر عین الملک آمد، و عین آنچہ اشارت اعلیٰ بود، برسم حجابت موئے بموئے گرہ در سر ابرو زدہ باز کشاد، از بس مہابت موئے بر اندام عین الملک چوں مژہ پیرامون چشم برخاست؛ درحال پست چشم بر روئے زمین شود، و حکم فرمان را از مردم دیدہ در پذیرفت۔ و با مردم معین خویش بران سو شتافت۔ و چشم رم و تیقظ بپاس کارے، کہ از پیش تخت سلیمانی بداں مامور بود، باز کشاد۔ و آں سواد را از ریاکاراں باقی ماندہ، چوں چشم از کثر دمہ، صاف دامنی پدید آورد، کہ تیغ از فعل خویش منکر شد، و در چشم نیام در رفت۔ و رائے سیاہ رو، کہ مانند چاکسوئی ناسودہ، خود را در پناہ دو سنگی انداختہ بود، و سود خویش دراں مید انست؛ و روشن کردہ کہ بسبب عین الملک او را کوبے و سحقے رسد۔ حالے از راہ خیرہ چشمی قرۃ العین خود را پیش فرستادہ بود، و آں مردم دیدہ پیش دیدہ خویش سپر ساختہ؛ و جمعے انبوہ کہ بجوب مضرت او بودند، چوں موئے زیادت کہ در چشم برآید، گرد اگرد او نصب کردہ، ناگاہ فوج از خیل عین الملک برساں صدمہ غبارے، کہ بر چشم مردم زندہ، بایشاں رو

ودر چشم زدنی هرچه مردم خیره بود، میان خون وخاک درغلطید. وآن مقتلهٔ رائے بخواب
اجل بسته شد. هنوز رائے روشن عین الملکی بدان مقدار التفاتی نمود، وترصد
میکرد، که عین ذات رائے را تعمیه دهد، ویکبار از پیغوله قرار بیرون آرد. ودرین کمین بود،
تاگاه دیدبانے از بالائے حصار برہنمونی بدرقهٔ توفیق دررسید. ودر راہے که دیده بود،
چراغ بینش روشن کرده پیشوا شد. وکوکبهٔ عین الملک را شباشب بالا برد،
چنانکه تا صولت شہابی بر سر مہلک دیو نرسید، دیوان درونی را روشن نگشت.
چون پیکان دیده ودر بقدر قطرات باران درباریدن آمد، ولمعهٔ برق قهار شمشیر
خطف الابصار کردن گرفت، واز شهاب تیر آتش درنهاد آن دیوان سایه
پرورد افتاد، رائے مہلک دیو آتش زده حربهٔ شہابے، سروپا سوخته
سوئے چشمه سار گریخت. وہمانجا کشته شد. بینایان درتاریخ آن سال دیده بودند
که مہلک دیو در عین مہلکه افتد، وسر شمشیر ہندو رسد، وسر ہندو بیندازد. شمار ماه ونام
روز ہم از اول ہلال روشن خواہد شد

نظم

یعنی که پنجشنبه وپنج از جماد پیش
تاریخ سال ہفتصد وپنج آمده به پیش

درین تاریخ اعیان دولت سلطانی را چنین فتح بزرگ روئے نمود، ودروازهٔ
حصار ماندو مانند چشم بخت بر روئے مقبلان کشاده گشت، ودر تصرف منظر آن
فتح آمد. وجائے که ازان پوشیده نظر بافسون وچشم بندی در معمائے کفر

چشم بستہ ماندہ بودند، دیدۂ مومناں زیر ابروئے محراب بر زمین بندگی مراقبہ نیاز آغاز کرد۔ واز نور جماعت وجمعہ خطبہ دیدہ ملائک روشن گشت۔ واز غلغل سبع مثانی درعین صلوات خمسہ ارکان اربعہ حصار ببانگ صلا فاتحہ خوان شد۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ ملک عین الملک عین ایجال از سیاہی دیدہ در قلم آورد، وبدست حاجب خاص جانب جناب اعلیٰ فرستاد، تا در نظر ہمایوں گذرانیدند۔ پادشاہ بنیا کہ میان سیاہی چتر بالعین انسان عین است،

عَیْنُ اللّٰہِ عَلَیْہِ، بدیں بشارت در حضرت خداوند ناقد بصیر سجدۂ شکر بجائے آورد، وعرصۂ آں سواد ہم بر عین الملک مقرر داشت۔ شعر

اَللّٰہُ اَکْمَلَ مُلْکُ سُلْطَانِ الْوَرٰی
وَاَصُوْنَ مِنْ عَیْنِ الْکَمَالِ کَمَالَہٗ

داستان فتح چتور راست ایں
کآسمانست از بلندی بر زمیں

نسبت ماہ سال بر اینجا

چوں شمار ماہ جمادی الآخر بر سر حساب آمد، وروز از اوّل بامداد روشن شد، سال خود ہشت گفتہ اند۔ بیت،

یعنی کہ بدو شنبہ وہشت از دوم جماد

تاریخ عام ہفصد و دو گشتہ در شمار

دریں تاریخ جہانگیر عہد باہنگ فتح چتور ذامہ بلند آوازہ را زدن و نواختن فرمود۔ واز شہر دہلی ہلال علم را سریع السیر گردانید۔ چتر سیاہ سلطانی را تا آسمان دخانی برکشیدہ، بداں حدود پیوست۔ واز ندائے طبلے کہ با کاسۂ فلک گوش میزد، مژدہ دیں سلطانی، ع،

رسانید در گوشہ ہائے سپہر

نسبت دریا و بارانست ایں

پس بارگاہ اعلیٰ را، کہ ابر ہائے آسمان استراں تواں گفت، دراں سواد میاں دو آب نصب فرمود۔ واز جوش جیش تا سواحل بحریں زلزلہ درافگند۔ چنانکہ ہر دو رود ژرف از گرد سپاہ پایاب گشت، و دست راست و دست چپ لشکر را فرمان داد، کہ در ہر بازوئے قلعہ خیمہا را انبوہ تو بر تو برساں ابر ہائے متراکم کہ در کوہ پایہ فرود آید فرود آمدند۔ دو ماہ بشکال سیلاب تیغ تا کمر کوہ میرسید، و بالا تر نمی رفت۔ عجب قلعہ، کہ سنگ ژالہ سرکوب آں ممکن نگردد، نظم،

ور سیل فرود ود از اں بالا

بیک روز تمام تا زمین آید

نسبت منجنیق انجا هم

آں قلعهٔ فلک زینت، که به فرودستی ابر سر فرود نمی آورد، از سر نشیں کردهٔ مغربی نزدیک بود که در زمین فرو رود۔ اما چوں علی اصطبل بیت المعمورش و چه عمارت دین محمدی میداد۔ بداں بنیاد بانگ خویش می بود، و راز ہا در خویش نہاں (نشست) پادشاه بر کوه چتر دری نام، چنانکه آئین چتر داری است ہر روز آفتاب را چتر سفید بر سر آورده، کار جہانگیری میکرد۔ و پہلوانان مشرقی را به کشیدن مغربی اشارت می فرمود۔ در پلّهٔ مغربی بوزن سنگ مفردانے مشغول بودند، که روز ایشاں جز به پلّهٔ مغربی وزن نتواں کرد، نظم،

ہر یکے مفرد که چوں او سنگ بر دارد بزور
دست را ساز د ستون در زیر کوه بے ستوں

نسبت قصهٔ سلیمان ہیں

ہمبریں نسق ہر روز سیاه مامور سلیمانی زرہہائے داؤدی پوشیده گرد آں حصار، که از سبا حکایت میکرد، برمی آمد۔ تا شمار شہر محرم در میانهٔ ایّام رسید، و روز از آخر شب روشن شد، سالے در آمد که سلیمان بر سر تخت بر باد صبا بر نشسته بر ہوا میرفت، نظم،

یعنی دوشنبه و ز محرم یکے و ده
و ز هجرت رسول شده هفصد و سه سال

درین تاریخ سلیمان عهد بر تخت باد پائے بر نشست، و بر چنان حصارے
که پرنده بالا پریدن آں امکان نداشت، بر رفت. بنده، که مرغ این سلیمان نسبت،
برابر بود، چنانکه بسیار گفتند: "هدهد!" بازنگشتم. از اندیشهٔ این عتاب، که مالی لا
أری الهدهد أم کان من الغائبین و ازین بیم، که جواب غیب در حضرت
سلطانی چه باشد، اگر گویند، لیأتینی بسلطان مبین،

مرغ ضعیف را کجا حوصله طاقت آورد
گر به عتاب گویدش شه لأعذبنّه

ایام بنگال بود، که ابر سفید فرمانروائے بحر و بر بر سر آں کوه بلند بر آمد. و آں رائے
دوزخی برق زده خشم خدایگانی سر و پا سوخته، از دروازهٔ سنگیں چوں آتش از سنگ
بیروں جست. و خود را در آب زد، و سوئے بارگاه جهاں پناه گریخت. و از برق شمشیر
ایمن گشت. هندوان گویند: هر جا که طاس رویں باشد، برق افتد. روی رائے که از
هیبت چوں طاس رویں زرد گشته، نظم

یقین که آتش نبودی ز برق پیکان و خنجر
اگرنه در پنه بارگاه شاه فتادی

نسبت رنگہاء گوناگوں

دراں روزکہ آں رائے زرد روئے ازبیم پلارک سبز بہار گاہ لعل فیروزی شعار پناہ جست، سبزہ ملک راکہ در باشش بخت نامدار سپہر اخضر سبز باد، ہنوز صفرائے خشم میزد، ازانجاکہ رائے گیاہ خو از خضرائے رالرزاں وترساں برساں سبزہ پامال پژمردہ وزیر سراچہ دولت خزیدہ دید، اگرچہ باغی بود انسیم اخلاق پادشاہانہ نگذاشت، کہ بادگرمے براو وزد - اما سموم قہر سوئے باغیاں دیگر وزانید، وفرماں داد، کہ ہندوئے سبز ارنگ را ہرجاکہ دریابند، چوں سبزہ وگاہ خشک بدروند - دریک روز بقوت فرمان سخت مقدار سی ہزار گندہ دوزخ ہیمہ گندنائے دونیم کردند، چنانکہ تمامی سبزہ زار خضر آباد براں گونہ نمود، کہ گوئی مردم گیارستہ است - چوں باد قہر خدایگانی جنگلی مقدمان بیخ فرو بردہ آں زمین را بے بدورنگی مستاصل گردانید، ورعایا خوشہ چین را، کہ از ایشاں خار خارے سر برنزند، نہال کرد؛ اصل وفرع آں روضۂ مینو رنگ بحوالہ دوحۂ بلند مملکت اعظم خضر خان، مصرع، لا نال غصن شبابہ مخضراً -

فرمود، وبخطاب خضر آبادش نامی گردانید - وچتر لعل بہ سر خضر خان والا مانند فلک اطلس بر سر آسمان اخضر برکشید - وخلعتے مرصّع، کہ چرخے بود پر انجم دربرش پوشیدہ، واز سر دہلیزش دو علم زرد وسیاہ راجیاں بالا برد، کہ از علو آں علمہا د

خورشید و کیوان را درصفرا و سودا افگند۔ و پدور باش دورنگ، کہ زبان ہر یک تابانہ بود از شمع خورشید، کوکبہ دولتش را بیاراست۔ پس برجیت لعل و زمرد گلبن وجودش را سر سبز و سرخ روئے گردانید۔ چوں از تربیت مراتب خضرخانی دیپردا ختہ مہمات خضر آباد فراغ کلی بحاصل آمد، نظم

عنان دولتش بگرفت فیروزی کہ فرماند
چرائے سبز خنگان رکاب از سبزہ سیری

نسبت عاشوریں خوشتر زعید

بعد عشر عاشورہ علم خلافت محمدی، مدّ اللّٰہ العالی ظلالہ، باتفاق حسن حملگی، سراں ہندو را مقہور کردہ، سوئے مدینۃ الاسلام دہلی عود فرمود۔ والعود احمد نہی اسد اللّٰہی سر قتل ہمگی ہند، کہ از اسلام خارج بودہ اند، بر ذوالفقار کافرکیش چناں فرض گردانید۔ کہ اگر دریں عہد برائے نام رافض حقے طلب کنند، سنیان پاک را بر روئے ایں خلیفہ بحق سوگند یاد باید کرد، کہ شعر

لعمرک عاص لایدی فی زماننا
بسیفک ان تزید فی الهند عصیانا

قصۂ فتح دیوگیر دگر پے قیدرائے و خلاص یافتن وے

نسبت زینت اسپان نگرید

رائے رام دیو توسنے بود یک بار در کمند قدرت بندگان دولت مقید شده، و به تازیانهٔ
ریاضت، که دیو را رام کند، مرتاض گشته. چون شهسوار ملک به نوازش تمام در ریاض مراد
و دیولاخ قدیمش بازگذاشت، برسان اسپان آسوده لگام اطاعت و قایزهٔ گردن
شکن را فراموش کرد، و حرونی و گردن کشی آغاز نهاد. شاه فلک پایگاه ملک
نائب باربک را، اَحکَمَ اللهُ سَوطَ سَطوَتِهٖ، بگرفتن آن رمیده نامزد فرمود. سی هزار
چابک پیچان سر تازیانه برائے ارتیاض شموسان آن لشکر، برابر او روان کرد،
تا سی صد فرسنگ راه خارا و کوه را سهل گرفتند، و سبک لگام ریز بر جمعیت آن افسار
گسستگان زدند، در تاریخ آن سال روشن شده بود که رائے رام دیو در قید دوباره افتد و بر سر ولایت
باز آید، ملک بکشش بشیرے روزهائے رمضان در راه تا روز فتح طے کرد، چو به مقصد رسید
آن روز بالا این بود. نظم

یعنی که شنبه و نهم روزه نوزده + تا هفصد و شش آمده سال، سبک عنان
سواران را فرمان داد تا عنان عزائم بر کب دادند، و تیزی شمشیر را که خنگ سنوبیت
بر آخوک گردن گبران سیراب خون گردانیدند، چنانکه با چندان سیلاب تند گرد از ایشان
بر آوردند. تفرقهٔ عظیم در آن جمع اشتات راه یافت. پسر رائے کیسوارہ عنان هزیمت
داد، و بیشترے لشکر هندو، از زخم تیر و نیزه با یکدیگر دوخته، سوے عمیم جحیم گریختند،

ولشکرے کہ باقی ماندہ پیش تیغ غزاۃ دو نیمہ شد نیمہ از ایشان برابر پسر رائے از بس مخافت لگام را سوئے بار دم کردند، وبیرون شدند، وجان گریز پائے خود را، کہ چوں اسپ بدست [۱] در بند بیروں شدن بود، ازیں بیروں شد غزانہ بیروں بردن وبعضے در سایۂ زنہار در آمدند، وزنہار از سواری خویش خالی کردند بقود کش اسیری سپردند، چوں فتح تیغ وفیروزی در تصرف شہسواران اسلام آمد، ملک سبکش فرمان داد، کہ "غنائم لشکر ہر چہ بابت سپاہیان بود، بدیشاں باز گذاشتند۔ وآنچہ از در آمد نمود، کہ جز بدر گاہ اعلی فرا خور نہ بود، از مرکبان پیمانہ سُم و شست پیمائے، وپیلان کوہ پیکر خارا سائے، و خزانہ، کہ باد پائے وہم را پیرامون آن جولان زدن مجال زدن نباشد، بعد از عرض وحساب بہ گماشتگان پائیگاہ وپیل خانہ وخزانہ تسلیم کردند" شعر،

تحمل الاثقال کادالارض ان
تحت السری فی بطن حوت تعزما

نسبت تیغ نگر برگوہرہ

چوں فرمان کامگاری برزبان تیغ بریں جملہ بود، کہ بہنگام قتال برائے وخوں پیوندا و مصرع ، حدنگہ وارد تا بتواند،

---

[۱] چنیں فی نسخہ میرے خیال میں جملہ بالا اگر یوں پڑھا جائے تو زیادہ مناسب ہوگا: "وجان گریز پائے خود را کہ چوں اسپ بدست، در بند بیروں شدن بود، ازیں غزا بیروں بردند" مصنف کے معنی بہر حال ظاہر ہیں، کاتب نے کچھ گڑبڑ کی ہے،

لشکرکش والا کمند اجتهاد را چناں اطناب داد، کہ رائے گردن کش را با اغلب گردنان دیگر زندہ بدست آورد۔ چوں سر از ذمہ تافتہ بودند، اوّل ربقۂ قدرت بادشاہ مالک الرقاب بر رقبۂ واجب الضرم الشان، نظم،

عرصہ چناں کرد، کہ نزدیک بود
کز تن ہر یک رگ جاں بگسلد

نسبت معجزات عیسیٰ بیں

بعد ازاں جا، کہ طارق جاں بخشی عیسیٰ آخر الزماں یعنی سلطان مہدی نشان، ہیدا، نسبت دراں مہابت، کہ از خیال شمشیر سیاست دم حیات در وجود الشان نا منقطع گشتہ بود، بر اغتماد نفس آن بروح اللہ، دم شان داد و از سر زندہ گردانید۔ چوں آں ہمہ طایفہ جانی وکشتنی بدمدمہ آں نفسی جاں یافتند، ہر ہمہ را احیائے معنوی کردہ بعیبیت معمور مسیحی رسانید، تا از لقائے حیات بخش خدایگانی روح اعظم را برای العین معاینہ کردند، مصرع

وَالرُّوحُ بَشَّرَهُم بِعُمرٍ خالِدٍ

نسبت آئینہ است ایں بنگر

سکندر ثانی ازاں روئے، کہ در آئینہ ہائے او جز حسن عاطفت صورت نہ بندد، رائے رام دیو را، کہ آثار کید از و معاینہ کردہ بود، در سدّ عفو وعافیت پناہ داد، و خیال منعکس

که از دل آهنین زنگ خورده - اے موبه شده بر مثال نمودار آئینه تا چهره تصور کرده و چنان صحل قرلیش بخشید که روشش به بروے بخت یک دم از آئینه زانوے جدانه گشتے رائے راجخت در پیشانی بود، که تیغ هندی پادشاه چشن عصمت اوگشت. در شرفنامهٔ سکندری نیز این حال روشن بازنموده، نظم

کلید هند در اچو بخت کشور ساے لیگ گشت
تیغ اسکندر به پیش روئے او آئینه گشت

نسبت ماه د آفتاب نگر

فریبش ماه کامل رائے روشن بخت در پرتو مهر پادشاه شمس جبهه، مانند هلال قامت خدمت و وفا پیدا اشت. - روز بروز درجت و منزلت او بلندتر و افزون تر میگشت، تا از گردش دو یقمه سال بر دائرهٔ دولت خویش تمام و کمال گرد آورد از افاضت آفتاب ملک چتر سقف رنگ یافت، و با کوکبه آراسته سوئے بروج استقامت خویش سریع السیر گشت، شعر

رَعَی اللّٰهُ سُلْطَانًا یَدِیْ عِبَادَہٗ
کَمَنْ یَضْیَ الْبَدْرُ مِنْ فَیْضِ نُوْرِھَا

حدیث فتح سواله گگشت خیر باد ... ز تیغ شه که همیشه بخیر باقی باد

نسبت وحشیانِ صحرابیں

چون شیر دلیر اعلیٰ ہمگی زور آوران الفسد را بطپانچه مقدرت خود کرد چنانکه مقدار پانصد فرنگ از مرغزار حضرت ہیچ شیرے نماند، که ہنرپاں سپاہ سلطانی را در نخچیر کردن آں پنچه شوکت رنجه باید کرد، شہسوار سلاطین شکار را از درنگ بسیار ملال افزود، خواست که چند روزے رخش آہو تگ را به صحرائے نخچیر مطلق عنان گرداند در سالے که تیر تہی شکم روباہ راچناں گرفته بود، که آہ بیروں میدارد، وچوں روزے درآمد که پائے صید گرفتار آید، در شما آں ماہ آہو بہانه دام بربسته شد. نظم

یعنی که سیزدہ ز محرم چہار شنبه
سال از عدد به ہفتصد و ہشت آمدہ ز ہجرہ

معمائے ست ایں تاریخ وضع خسرو مسکیں
تو از نافه بروں کش بے خطا ایں مشک بے آہو

درمیان محرم و گرما ار دو رایت را العزیمت درست در اہتزاز آورد. شعر

تزلزلت الاعلام زلزلةً کما
صکارت عظام الوحش فیه دقیقا

نسبت مرغان پران آمده

چوں رسم پرواز ایں جہانگیر چنانست، کہ در ہیچ جنبش قلعہ ناگرفتہ وقلعہ داری صید ناکردہ باز نگردد، صف لشکر با عزم شکار از حضرت دہلی تا قلعہ سوانہ، کہ صد فرسنگ مسافت باشد، برہ کشید وآں قلعہ را، کہ بیشۂ وحشیان رہزن بود، محصّر گردانید حصارے دید بالائے کوہے، کہ عقاب بدہ ستونہ بر عمارت آں بر نتواند رفت۔ سیتل دیو نام گبرے بر سر قلعۂ کوہ مانند سیمرغ در قاف، خزیدہ، وچند ہزار گبر دیگر چوں کرگسان کوہساری، بر تیغ کوہ بہ کشانیدن خویش حاضر نشستہ بودم، خویش را نگاہ می داشتند، وبہ مثل مرغان سنگخوار، دہانہ باز کردہ راد سنگ میدیدند تا سنگ مغربی از ہر جانبے پران گشت۔ بعضے چوں کنجشک از زہرہ بر مطپیدند، چنانکہ سنگدانہ ایشان ریگ ریگ میشد وبعضے جاں میکندند ودست وپائے میزدند سپاہیان لشکر برائے گرفتن ایشاں کلاہ می انداختند، وآں مرغان خانگی از بالاخرہ میگزیدند مصرع کما لعبت دجاجات بیازہی

باز نسبت زوحش صحرایں

جانب مشرق آفتاب آفاق، رَفَعَ اللهُ بُرجَهُ اِلَى اَسَدِ السَّمَاءِ، بر تخت شیر پایہ کہ چشم شیر الش از عین الہرہ ساختہ بودند، نشستہ بود۔ وشمشیر زنان میمنہ را سوئے بازوئے جنوبی حصار دست گشادہ دادہ، وشیر گیران میسرہ را جانب بازوئے شمالی

دور فرمودہ، ومنجنیقهاے مغربی بعہدہ ملک کمال الدین گرگ کردہ شعر

لہٗ فی قتلِ اسادٍ کمالٌ
کما الذئب فی قتلِ النعاجِ

نسبت دیگر از وحوش ہمیں

اگرچہ آں مغربیہا از گرگ خالی نمی بود، اما بہر سنگے غارے درکوہ می افگند، تاآں روز کہ بہر پاشیب برفراز نخچیر گاہ کوہ رسید، وبفرمان شاہ پیل بند پیل نان لشکر پیل پایہ پاشیب بر رفتند، ویکبار بران بہایم حملہ بردند، ایشان نیز، ازانجا کہ درجنگ گرانیے وگوپے داشتند، بران گونہ پیش آمدند کہ اگرچہ سرہاے ایشان از زخم شمشیر چوں فرق گوزن شاخ شاخ میشد، پوزی نمیکردند۔ وآنکہ در بند پوزی می بود، ادرا آہو میگرفتند۔ بعضے از زخم پیکان شکاری درخواب خرگوش می شدند، وبعضے زیر سنگ مغربی، کہ زاولہ زوالست، آرمی گشتند، مفردان شیر زور، براے آرد کردن آں سپاہان ماشی، دوگان سنگ نیز رواں میداشتند، کہ میان دو سنگ آرد شان می بایست، تانان خود راپختہ کنند۔ وبعضے رابراے میہمانی دام ودد ہم بداں غلولہ گوشتابہ می کردند۔ دراں روز از ہنگام طلوع ذنب السرحان تاغروب غزالہ شعر

قتلت کلاب الکفر فی ظلِ کمیا
سبیل اللہ ماء علا الکدیم اکمیر

نسبتِ مرغ و باز آمده باز

بعضے مرغانِ ہندوی، کہ از چنگ طغرلان لشکر بجیلہ بسیار باز رستہ بودند، تا بو تیمار از و میر و، از آشیانہ کوہ بیرون جستند، و خواستند کہ سوئے جالوریان گریزند کہ ناگاہ چرگان دستگاہ سلطان خبر یافتند، و در دم ایشاں ور نشستند، و بعضے را پر کم میکردند، و بعضے را بسمل تا آں زماں کہ، شعر،

غُرَابُ الدُّجیٰ قَدْ زَاغَ عَنْ دَوْحَۃِ الضِّیَا

وَمِنْ بَیْضَتِہِ الْاَنْوَارِ بَاذَتْ وَاللّٰہُ

نسبتِ دام و دَد و دِگر بارہ

تاریخ عام بہ تگ آہو بالا رفتہ است۔ اما تاریخ شہر این است، کہ چوں عدد ماہ ربیع الاوّل بروزے رسید، کہ بامدادان آہوے بے سر بہوا بر آمد، و روز بر ہمہ جہاں روشن شد؛ نظم

یعنی کہ از ربیع نخستیں سہ روز و بیست

صبح سہ شنبہ از دم گرگ آمدہ بروں

درین تاریخ نستل دیو وحشی را کشتہ پیش شیرانِ دلیرِ اعلیٰ آوردند۔ لشکوہ گرگی گراز شعر شاریہ شاہ للدی الملہ یومت پختس از زخم تیر انگشتوانہ انگشت در دہاں

بماندند۔ چوں مہم آں وحشیان بکفایت پیوست، خسرو آرد شیر غلام شیرویہ چاکر، ملک
کمال الدین گرگ را، کہ گرگین این عہد است، بہ نخچیر گردن گرازاں آں بیابان
نصب فرمود، بداں اعتماد، کہ اگر از کمانِ ابر بجائے قطرہ باران پیلک آبدار باردہ،
او سپر بر آب نیفگند، کہ گرگ ازیں بار انہا بسیار یاد دارد۔ چوں عدل راعی العباد
گرگ را رعایت اغنام آں دیار فرمود، تا آں ہمہ بزان باکر را از خارخاران ان زمین
باز رہاند، بیک گشت شکار چنیں فتحے نامدار بر آوردہ نشانہ شکار را سوئے چوترۂ
شیران شرف مراجعت ارزانی داشت، تا ماہ رایت را در برج اسد بمنزلہ
استقامت رسانید شعر،

وَهٰنَّاهُ ضِرْغَامُ السَّمَاءِ مُبَشِّرًا
بِاَنْوَاعِ فَتْحٍ فِيْ تَلَنْكَ وَمَعْبَرَا

(۶)

بران نمط کنم اکنون بیان فتح تلنگ
کز اتباع قلم پاے وہم گردد لنگ

بازنسبت زانجم وافلاک

چوں راے خورشید فروغ سلطان مشرق و مغرب را، شعر،

اهضات بیضة قصر اودها
کمثل الشمس شرقا ثم غربا

بعد ضبط بیشترے عرصۂ جنوب اتفاق آں شد کہ زحل رویاں ارنگل را پے سپر اہلۂ نعال لشکر گرداند؛ در شمار ایں سال دیدہ بودند، کہ سر چشم بر بستر تلنگ رسد، وارنگل گرفتہ شود، از جمادی الاوّل آخر ماہ ماندہ بود، نظم،

یعنی کہ بیست و پنج شد از اولین جماد
تاریخ سال ہفصد و نہ گیر در شمار

کہ برہمنوئی اختر سعد، نوشیروان عصر بزرجمہر آفاق را با کوکبۂ سپہر مدار و انجمنے ستارہ شمار، بموافقت سایہ بان لعل ظل الٰہی، نامزد فرمود، تا جنیبت اقبال را جانب جنوب عناں داد، و سایہ بان لعل از نظر مہر شمس السلاطین مانند ابرے، کہ از تاب آفتاب

سُرخ گردد، بہ سمت دریائے تعبر رواں گشت، از بس کہ آں مظلۂ سپہر رفعت از یاد حضرت می پرید، پنداری سحابے است باد قبلہ سوئے دریاش می برد۔ بمتابعت آں آسمانے بر سلیمان بستہ، سعود مساعد لشکر منزل بہ منزل سیر می نمودند، تا بر سر تہ روز اختر فرخندہ ملک ملوک الوزرائی بطالع سعد در مسعود پور رسید۔ و دراں مقام کہ از پور مسعود بادشاہ نامی گشتہ است، و در روزہائے علم بر سر مسعود پور بود، چوں ماہ جمادی الآخر از دو روز رفتہ روزے کہ نسبت بہ ماہ دارد از میانہ صبح روشن شد

یعنی دو شنبہ و نہ جمادی دوم ششم

ماہ رایت ملکی با جمہور ملوک و سائر انجم سیارہ مسارعت نمود، و ہم اوّل ماہ بود، و ماہ زائد النور، برائے شب روانِ لشکر ہر شب مشعلہ روشن تر و بلند تر می افروخت و آفتاب کہ قبلۂ ہندوانست، اگر سوئے اسلامیاں تیز میدید، گردِ سیاہ خاک در دیدہ می انداخت۔ نظم

آرے آں دیدہ کہ بیند تیز سوئے ایں سپاہ
لایقِ او سرمۂ نبود مگر خاک سیاہ

نسبت راہ ہائے ناہموار

راہے پیش آمد بغایت ناہموار، در و رخنہائے بسیار، کہ اگر باد ازاں گذشتے چوں آب در چاہ افتادے، و اگر آتش براں جائے ہا دویدے، از مرکز خویش

سوئے خاک نگوں سار در گشتے۔ زمینے در دامنہائے کوہ، از تیزی آب درزہائے بسیارش افتادہ، واز ہر درزے صدہزار جوال دوز خار سر برزدہ، چنانکہ تیزیان مقراض گوش را در بریدن آں خارہ وخار موئے بر اندام سوزن میشد لشکر فرمان پذیر در چنیں صحرائے صف صف می رفت، وچناں دشت درشت را صراط مستقیم می پنداشت

در عرصہ شش روز، کہ کوچ بود، پنج آب رواں چوں جون وچنبل وکنواری و بناس وبھوجی درپایاب بگذشتند، وبہ سلطان پور، بعرف ایرج پور، رسیدند۔ نظم

لشکر سلطان ایرج بندہ را

چار روزے شد دراں منزل مقام

باز نسبت ز انجم وافلاک

چوں ماہ مذکور روزہا الشمار طے کرد، ورود آفتاب از سر آفتاب روشن گشت مصرعہ

یعنی کہ زسنہ نوزدہ ویک سنہ

کلک روشن طلعت بر پشت شدیز طلوع نمودہ، با ثوابت دولت سیار گشت نظم،

شہسوارے زبرو در تہ او رہوارے

ثابتے بود رواں بر زبر سیارے

نسبت نگر از چہارپایان

از زمین سم بارگیان لشکر فرمنگ بفرسنگ ہر سنگ فری برسر می یافت۔ آں ہمہ

دشت آشنایان بزخم سم کاسۂ سنگ را می شکستند، کہ از کاسہ چیزے نمی ریخت، و از جنبش بارکشاں سم شگافتہ، زہرہ زمین شگافتہ می شد۔ و پیکانِ تیز سیر نیزہا پائے آہنین کوہ می بریدند؛ و از بسکہ پیادگان خار انورد آں ہمہ سختی و صلابت زمیں را پائمال می گردند نظم

ہم در کفِ پائے سنگ شد پوست

ہم از سرِ سنگ پوست شد باز

نسبت موسم استفتاح است

تا بعد سیزدہ روز، در غرّہ ماہ رجب بمنزل کہاندار سیدند۔ در چناں بیابانے شہر خدائے باستقبال لشکر اسلام آمد، و صالحان را مشاہدہ سہ ماہہ مہر بھر با برکت بسیار پیش آورد۔ دراں منزل تا مدت چہاردہ روز عرض غزاۃ دین بود، و ملائک فاتحہ میخواندند، چنانکہ گوش رجب باز می شد۔ تاہم دراں خواندن استفتاح تیز در رسید و بشارات فتوح مستقبل بدستور حال، فَتَحَ اللّٰہُ عَیْنَ الْعُلَا عَلَیْہِ اَبَدًا، رسانید۔ دراں موسم خجستہ جملگی ائمہ و ملوک و معارف و مشاہیر لشکر پیش سایہ بان خاص اجتماع نمودند، و بہ استماع دعائے بادشاہ عیسیٰ دم وقت را زندہ داشتند، و بخواندن دعائے روزۂ مریم حمل زاد آخرت میکردند۔ شک نیست کہ پیرامون آں ظلۂ آسمان سائے جمعے بود بغایت متبرک، چنانکہ او تاد نیز حاضر بودند، استعصام بہ حبل متین نمودہ، کہ کسے در رشتۂ ایشاں نمی شد۔ و ماہ با کرامت رجب دعائے بادشاہ و دعائے استفتاح

را با توقیر تمام مصرع

می شنید و هرچه خوشتر می شنید

نسبت آبہا و جو ہا ہیں

چوں روزہ داران استفتاح از شربت افطار روزۂ مریم را آب روئے افطار دادند، بامداداں شب لشکر دریا وش در جنبش آمد و مانند سیلاب تند در لرد و لوس سیر می نمود، و ہر روز بہ رود دیگر می رسید، و خلق را در ہر زمینے عبرہ بر آب دیگر حاصل می گشت۔ و چہار پایان چوں پنج پایہ در آب می غلطیدند۔ اگرچہ ہمہ آبہا مایہ عبرہ بود، اما نزدہ بداں مانست، کہ گوئی مادہ ایست از طوفان باقی ماندہ۔ از انجا کہ کرامت سلطان صاحب ولایت ہمراہ اولیائے دولت بود، ہمہ غرقابہا بمجرد رسیدن غبار کوکبہ لشکر، بر خود خشک می گشت، و مسلمانان بسہولت میگذشتند۔ تا در مدت ہشت روز از گذشت چنداں دجلہ بہ نیل کنتہ رسیدند۔ جائیکہ چنیں آبہا بر باشند آہن نعال مراکب را برائے بریدن راہ آب میداد، نظم

زیں بس عجب مدار، اگر موج قلب شاہ

از نیل مصر و دجلہ بغداد بگذرد

نسبت قصہ سلیماں ہیں

چوں بہ نیل کنتہ، کہ سرحد دیو گیر است، و اقطاع رائے رایان رام دیو رسید، درحال

دستور آصف رائے، بحکم فرمان سلیمانی، آں حدود را از تاراج لشکر چوں مور و ملخ محافظت فرمود، چنانکہ کسے را از در و دیوار آبادانی و خرمن و کشت دہقانی برداشتن امکان نہ بود، نظم

انچہ در خانۂ مورے گنجد

پایکام ملخے طعمہ شود

نسبت از کوہ و دشت و دراہ زمین

و در روز، برائے تفحص منازل پیش آہنگ، دامنہ کوچ را از آہنگ باز داشتند چوں شمار ماہ رجب نیز در گذشتن کوہ بے پایان بگذشت، مصرعہ

یعنی از ماہ رجب شش روز بیست

در روز شنبہ، کہ ناف ہفتہ است، ناف زمین از جنبش لشکر در جنبیدن آمد، و زمین چوں شکم خفتہ زدگان فرو بالا شدن گرفت، ہم خاک را اندام کوفتہ بود، و ہم سنگ پارا کسرے سخت روئے دادہ. لشکر منصور در چناں تہلکہ بہ صحت و سلامت می گذشت، تا بدیں طریق قریب شانزدہ روز بعد راہ تلنگ را بدشواری، کہ کسے را امکان آسانی نہ بود، می نوشتند. زمینے پر از سنگ لاخہائے درشت، کہ ہندوان را بارہا در گذشتن آں دل افتادہ بود، آہنیان خدنگہائے گراں زیر پائے چہار پایان لشکر اسلام بہ طریق غبار می گشت، کہ چشم فلک خیرہ ماند، نظم

رہے چو حیلۂ رائے رکیک شیب و فراز
کرو مہاش چو حرص بخیل دور و دراز

وَ کَانَ یُوصَفُ غَارُھَا وَ جِبَالُھَا
خَرّتْ سُجُوْدًا فِیْہِ فِکْرَۃُ وَاصِفِ

نسبت پردہائے موسیقی

ہر جانب راہے از ابریشم موسیقی باریک تر، و ہر جا عرصۂ از گیسوئے چنگ پیچاں تاریک تر، ہر در از نائے چناں تنگ کہ اگر باد دراو آہنگ کند، خراشیدہ بیروں گذرد؛ و ہر رودے چناں ناہموار، کہ رفتن آں بر لبط بلک بر عنقا دشوار باشد بسیار مردبستہ زن بدعوے راہ شناسی چپ و راست سوئے بلندیہا آہنگ می نمود ناگاہ می لغزید و بے جا گہے چنگ می زد، و بناخن گرفت میکرد، گرفتش درست نمی آمد، جائے می افتاد، کہ زخمہاش تو بر تو می رسید، و دست بر دست میزد، مرکبانے کہ بانگ صہیل بر روئے ہوا پاکوفتندے، از بسکہ لنگی پائے در دست ہر دن آمدہ بودند نظم

اے لبا توسن رقاص، کہ رفتے چوں باد
پاش در دامن کوہ آمد و غلطید، و فتاد

نسبت ابر و برق و باران نیز

درین اثناء ابر سیه روئے، در مذلات خلایق، گوہرِ تمام خویش پیدا می کرد۔ لاجرم با دبفقار سختش میراند، و آبش ریختہ می شد۔ و ہر بار کہ برق متہتک بر لغزش روندگان میخندید، رعد چناں بانگ برو میزد، کہ ناپیدا می گشت۔ ابر گوئی از دریائے کف بادشاہ دسے پر داشت، کہ چوں دراں حضرت تراویدن نمی توانست، تندی خویش بر لشکر فرو میریخت۔ و برق پنداری آتش زدہ زبانہ شمشیر شاہی بود، کہ چوں دراں محل یارائے آں نداشت، کہ از سر گرمی چستے کند، مصرع

سوزاک خویش ہر دم می کرد روشن ایں جا

نسبت اینجاست از جہاد و غزا

اگرچہ دراں عقبات مجاہدہ بس بزرگ با مجاہدان لشکر ہمراہ بود، اما چوں در نیت جہاد بنیت صادق للہ تعالے کمر اجتہاد چست کردہ بودند، و نظر بر اجر کامل، کہ رجاء قلب بداں بست، داشتہ، آں رنج رنجہ می نمودند، تا از انجا کہ صد نوع عون الٰہی ناصر حال آں کتیبہ منصورہ بود۔ ہر کہ از کبار و صغار دراں درہ و کوہ و غارہ دمار و ریگ و دشت گذشت، شعر

کأنّ السّلامة رافقت احوالہ　　　کالنصر راقب رایة الاسلام

اینک این جاست نسبت شمشیر

هنگام بریدن آن سهل وجبی به تیزی عزم و عزم تیزی در حد بشیر اگر میان دو آب
یکی پیشهر و دوم بوچی زمینی پیدا شد که د ے کان الماس نشان دادند۔
چون قوت شمشیر شاهی، که آثار آن جملگی مکنوات معاون از خزاین رایان
در قبضهٔ خنجر گذاران اسلام موجود است، هقوی باز وے بندگان دولت بود،
مشتے خاک را درکا وکاو فگندند، که شمشیر زنان باقوت. نظم:

از تیغ برکشند گر سهل ال بود
کز آهن کلند چه آید گهر برون

نسبت است از خزندگان این جا

هم درین روز ملک اژدها صولت با سواران جرّار و چندان عقبات نا رپیچ را
بگذاشت، و بحصار سربر، که از شمار ولایت تلنگ است برسید. هنوز عقرب از ین
برپشت اسپان نیش میزد، که اژدر آن نبرد را فرمان داد، تا گرداگرد حصار حلقه بستند
از برون تیراندازان تیر می انداختند وازدرون هندوان "مار! مار!" فریاد میکردند.
راو تان را ے چنان از پیکان زهرآلوده گزیده شده بودند، که از سهم زدگی می خواستند
که در سوراخ مور در روند. بر اے گریختن هزار پاے شده در گوشها می خزیدند۔

بیشترے را زخم بیلک بر ہر اندام سوراخ بارپیدا گشتہ، وجانہائے در ہزیمت آمد؛ وپیرامن حصار از جنبش نہنگان دریا آشام زمین تا پشت ماہی می لرزید وکنارہائے خندق را سو بسو، کہ سوار در گرفتہ بود، شعر

تدی ارض تنقش من تعانی
کبطن الصب او ظہر الافاعی

نسبت آتش لطیف نگر

دراں دم کہ پیکانہائے تیز شعلۂ آتش را بر سر چوب کردہ، بہ سوختن خانۂ آں دوزخیاں دویدن گرفت، روئے آں خانہ سوختگان چوں دیوار آتش رسیدہ سیہ گشت۔ از غایت نامی، جوہر آتش را سر باسپر برکشیدند، وہر ہمہ خود را بازن وفرزند در آتش انداختند، وبہ دوزخ می رفتند۔ ذٰلِکَ جَزَآءُ اَعْدَآءِ اللّٰہِ النَّارُ۔ چوں بیرون حصار، از سوختہ شدن آں کندہائے جہنم، روشن شدہ نازیان ہر یک از تہہائے سنگین دولہائے آہنین چقماقے کشیدہ، واز میان سنگہائے کوہ وآہنہا جوشن، چون شرارہ از چقماق، بیروں می جستند۔ ناگاہ از دمدمہ ہوائے فتح، بادے تند برآمد، وآتش در وبیا را بلند تر گردانید، سپاہیان آتش پارہ لشکر اسلام ہمہ شمشیر بر مثال زبان آتش گرما گرم برکشیدند، وبر حصار بر رفتند، ودران مشتے خس وخاشاک نیم سوختہ در افتادند، ہر کہ از جوہر آتش ناسوختہ ماندہ بود، از گوہر پالک افروختہ می شد۔ چون کار بدان حد رسید، مقدمان

باقی ماندهٔ حصار نیز خواستند، که بقائے خود را فدائے جوهر کنند. دریں اثنا نائب عرض ممالک اَبْقَاهُ اللّٰهُ، که سراج دین است چوں هنگام روشن کردن چراغ فتح دید، اُنانیز نام برادر مقدم حصار را، که پنبه شده بود، وکشت زارهائے آں زمین خریده بفرمود تا بدست آورند، ومالش سوختنش فرمودند. وچوں سوختنی بود، بزبان روغنش چرب کردند، وبرائے سوختن وگردن زدن نگاه داشتند وحالے آں چراغ مرده هندوان را برائے زندگانی زبان دادند، تا چوں صبح فتح وفیروزی وسرخ روئی از آفتاب تیغ جهانگیر آفاق پدید، آن نائرهٔ فتنه را اطفا کنند. چوں ازاں قلعه دود تا اوج باسمان وخانی برآمد، بعضے گبرکان ازاں آتش انگیزی بادیده پرآب پیش رائے شتافتند، وبرسان هیزم تر گریاں ونالان سوز دروں بیروں دادند. آتش در رائے گرفت وخواست که سوئے دریا گریزد. اما چوں رائے بزرگ بود، صاحب پیل وحشم، مصلحت ندید که بداں حیدبه شعلهٔ خویش روشن کند. ناچار برسوختگی حال خود قدرے گریه کرد، وحرقت درونه را تسکین داد. نظم

لیک آتش غم چو سر بردارد
روغن بود آب دیده در وے

نسبت زدن درخت شاخ در شاخ

روز شنبه دهم شعبان، شاه پادشعبهٔ فِسْقُ الْفَسَقَه. ازانجا کوچ کردند.

وخواستند کہ شجرۂ طیب را درخاک تلنگ انشعابے پدید آید، شجرۂ خبیثہ را کہ درو بیخ فرو بردہ است، بقوت تمام برکنند۔ چوں شعبان سیب سرو پا از سر رفت بنمود، مصرع

یعنی از ماہ بینی چہاردہ روز

درود گویان در مزارع کونزبل رسیدند ہنگام نصب علم طوبے اشکوہ، ملک نائب باربک طوبی، کہ کارفرمائے بہشتیان است، ہزار سوار پرندہ را، کہ زاغ فتح جز بر شاخ کمان ایشاں آشیاں نسازد، پرواز فرمود تا بیے وسینے چندرا، اگرچہ خنجر خون برگ بید بر دست گرفتہ باشد، زبان گیر گیرند، واخبار آں زمین پرسند۔ چوں افواج مذکور در مرغزار ہائے ارنگل در رسیدند، ونعل مرکب از مالش سبزہ زار ہائے آں سواد سبز آہن گشت، دو سرو آزادہ نامی یا چہل سوار خدنگ انداز با دپایان سوسن کش را پیشتر راندند، وبر کوہ انکندہ، کہ از انجا تمامی عمرانات و باغستان ارنگل نمودہ می شد، برآمدند، نظم

کہ بینند از انجا و جائے روند
کہ مردم چو مردم گیا بدروند

بازنسبت زساز ہائے مصاف

از تیغ کوہ نظر تیز می کردند۔ چار تیز ی سوار ہند و در نظر آمد یسواران لشکر کمان کشیدہ،

در پے ایشان در نشستند یکے را بہ تیر چہار پری سپری کردند، و کاکلش بخدمت سرلشکر فرستاد۔ او خود فالے دید دریں پوست باز کردہ، و گفت، نظم

کہ بہ شمشیر چنیں باز کنیم
از سر ہندوے بے فرمان پوست

نسبت آفتاب و ابر رنگ

چوں لشکر انجا رسید، و سایہ بآں لعل سر برآر زسود، چنانکہ ابر را از و سرخ روئی ہر چہ تمام تر بحاصل آمد، ملک عصر ہنگام ظہیرہ بظاہرت ہم نشیتی چند، روئے بہ تماشائے حصار آوردہ، گرد بر گرد حصار در عین آفتاب می گشت۔ جنے دید، کہ مثل آں مصراع

در گردش آفتاب نتواں دیدن

نسبت قلعہ و حصار نگر

دیوارے از گل خام، اما چناں سنگین کہ خشت پولاد بروے نخلد، و اگر گروہ مغربی بروئے زند، چوں فندق طفلان باز پس جہد۔ بر جہائے خاکیش از ثور ثابت تر، و برج جوزاش تا کمر علم کفرہ بر سر ہر کنگرہ از بیم نگونساری درلرزہ، و عرادہائے ہنود از ترس شکستن درنالہ۔ راوتان جنگی، باہمہ سنگ گراں، خود را در فلاخن بلا نہادہ بودند بعضے بجہت منجلیق سنگ گرد میکردند، و بعضے کہ بے سنگ بودند خشت وزدیں

می انداختند۔ آں روز ملک غازی چند جا ہائے قلب را نیکو مرمت کرد، و باز گشت نظم

تا بامداد پیش برد کار دبار جنگ
مژدہ بکاسہ سر ہندو و مد زسنگ

باز نسبت نجوم و افلاک

روز دیگر کہ فلک کبود پوش فاتحہ صبح بر علم آفتاب دمید، رایت آسمان سائے ملک الشرق بعزیمت کوچ ارتفاع یافت، و در منزل انکندہ نزول کرد۔ کرت دیگر ملک الا گرد بر گرد بروج حصار دور فرمود، وجائے استقامت لشکر در نظر آورد نظم

تا رشتہ بر شتہ خیمہا را
ہمسایہ کند چو دلو با حوت

ہست ایں نسبت شعبان برات

روز اوّل برات بود، و میانۂ شعبان، کہ سایہ بان لعل را در میان شہر رسول بلندی نصب کردند، کہ ہلال رمضان ازاں فرود تر می نمود۔ و دراں شب خواجہ نصیر الملک سراج الدولہ، اضاء اللہ برات عمرہ، بذات خویش چراغ بر کردہ لشکر را قسمت میکرد۔ و ہر قسمے بجائے میفرستاد تا حصار را در شورہ لشکر در آرند، و نقطہ وآتش در دنی را از سلاح بانداں بیرونی باز دارند نظم

و انگہ ز پئے سوختن آں در روئیں
آرند بہم مادۂ ناری وہوائی

نسبت زخشم شمار ایں را

چوں سایہ بان ہمایوں مقابل دروازہ ارنگل ہیل واری نصب گشت، وخیمہائے پیرامون حصار چناں دامن بہ دامن دوختند، کہ سر سوزنے درمیان نہ گنجد، حصار راکہ ہندوان در روئے برساں گز پائے در دامن استراحت دراز کردہ بودند وخفتہ، بیداران لشکر منصور بہ گز بیداری می پیمودند۔ وپاس آں محل بہ اہل تیقظ حوالہ می کرد، چنانکہ ہر تمنے را ہزار و دویست گز زمین قسمت رسید۔ وتمامی دور حصار دوازدہ ہزار وپانصد وچہل وشش گز بود، کہ در دور خیام درآمد۔ چناں دار کفر، براع ساختند از خیمہا بازار کرپاسی تمام۔

اینک ایں نسبت درودگری

لشکر منصور برساں دندانہائے ارہ صف کشید، ودل ہندوان دو نیم گشت۔ فرمان دادند کہ ہر کسے در عقب خیمہ خویش کٹہگر یعنی حصار چوبیں کشند۔ ودرزبان تیرہائے بوسلی برائے نصر اسلام تیار شدند، ولشکریاں ہر یکے اسحق کندہ شکن گشت درختانے، کہ سنگ سیوہ خواران نخوردہ بودند، تیرہائے آہنیں می خوردند، و

فریاہمی کردند، ومی افتادند- وہندوان درخت پرست معبودان خویش رانمی توانستند که دران واقعه فریادرسند- تاہر شجرہ ملعونه، که دراں دار کفر بود، ہمه راازبیخ برافگندند درودگران سبک دست آہن آب دادہ را، ہر کند ہا تیز کردند ودرحق چوب خسته وشکسته پیش نہادۓ می نہادند- ونیش نہانی می زدند، وبه زخم زبان تیشه، تراش خویش پیدا می آوردند- تاحصارے چوبین پیرامون لشکر درکشیدند، بااستحکامے، که اگر از آسمان آتش بارد، شعر

هو المأمون من حرق دواما
كما من غرق صاف فلك نوح

نسبت جنگ وساز رزم این

چوں شام ہندو چہرہ بر آفتاب شبخون آورد، وخواب شب روبر دروازہاے چشم تاختن برد، وحصار دیدہ دربند آں شد، سپر برپشت بسته، وتیغ برآوردہ، وصف درویه کشیدہ، به پاسبانی لشکر، خواب رابزوبین مژہ از چشم بیروں راندند، چوں نزدیک دل شب شد، وشہاب سوۓ دیوان ظلمت تیر انداز گشت، وماہ کامل سپر کوکب ہا، بسر آوردہ، بمقدار ہزار ہندوۓ، تیزی سوار، ہندی گذار، از خیل مانک دیوۓ مقدم آں دیار، بانگ دیوبرآوردہ، برلشکر اسلام شبخون آوردند، مصرعه

لاحول که این سپاہ از ایشان شد

نسبت جانوران آبی

نهنگان محیط لشکر خود درکمین آن ماهیان زرہ پوش بودند چنانکه دریافتند، بزخم پیلک آبدار هر یک را دام ماهی ساختند۔ برگستوانیان باخه وار از زخم گرز و عمود سر در سینه میدزدیدند۔ و سرهای راوتان چون بیضهٔ نهنگ بر زمین ماهی پشت می غلطید۔ در یک دم آن همه مردم آبی میان سیل خون غرق گشته بودند، و مانند ماهیان بسمل کرده خود افتاده۔ و نیم کشتگان نیزه و تیر چون غوک مارگزیده فریادی کردند۔ و گریختگان زخم بر پشت خورده، به شکل مغلولان سرطانی، در پیچهای در آمد مرگ پیش خویش بازگشاده۔ شعر

طُعِمَان نَزْعٍ فَالُوْا بَاسَحُبِ الْوَغٰی
بَلُّوْا بِمَاءٍ صَوَارِمٍ حَلْقُوْمَنَا

نسبت آئینهای آهن بیل

چون بضرب و طعن شمشیر و سنان اغلب هند مقتول و مغلوب و منهزم گشت بعضی گریختگان که تیزی عزم برگستوانها بریده بودند و دربند بریدن راه شده پولادوران سغرا از حلقهٔ آهنین لشکر سنگ جاد محکم برکشیده دیپکانهای پلارک بر دلهای سنگین کفره تیز کرده بدنبالهٔ ایشان در نشستند۔ و سر هندوی را که دران

حدود درمی یافتند، بصرامت تیغ ہندی وتتارچہ ترکش سقط می کردند۔ و بعضے را مغلول
واسور بلشکر می فرستادند۔ دریں میان تنی چند از حلقۂ اسیراں چناں سلسلہ جنبانیدند،
کہ قصبۂ البیت دہ دوم نام شش فرنگی تلنگ۔ سہ زنجیر فیل، کہ بدندان فولاد شکنند
کوہ را رخنہ کنند، آنجا نہفتہ داشتہ اند۔ درحال بفرمان کارفرمائے جنود شاہی، از
فولاد دندان لشکر، سہ ہزار سوار جرارہ بداں طرف برابر رکاب قراہیگ میسرہ
مطلق عنان گشتند۔ چوں در کوہ مذکورہ رسیدند، پیلان را خود ازاں حد پیشتر بردہ
بودند۔ ناچار بتعاقب آں قطعۂ زمین دیگر قطع کردند۔ از اقبال نامحدود خدایگانی سلسلہ
قید آں ہر سہ فیل بدست بندگان دولت آمد، پیلان خود بجہت شتافتن بدر سرائے
شاہی زنجیری گستند۔ چوں بلشکرگاہ رسیدند، ملک تیغ زن یافتن آں ہر سہ
کوہ آہن شغشیمی گراں تصور کرد، و نگاہ داشت، کہ با پیلان دیگر، سوئے زنجیر
واخول سلطانی فرستد۔ نظم

یقین در آئینہ تیغ دیدہ بود آں حال
معائنہ شدہ بے گفت کاہن درمال

نسبت میر حاجب و چوگان

چوں کارفرمائے لشکر نائب امیر حاجب حال بود، و بچوگانش نسبتے
تمام، ہر روز دیوانہ سواران لشکر را در پے مقدمان لدر دیو تاختن فرمودہ بود۔

وبہ چوگان ابرو اشارت راندہ، کہ ہر کجا زاوتی سرباز پیش آید، سرش گوئے سازند وبجال گاہ عرض رسانند سواران بازندہ میدان رخصت فراخ یافتہ، گوئے سر از تنہائے انبوہ جدا کردن، بازی میدانستند۔ ہر تازیانہ بالائے مرد کہ در لشکر بود، بجائگی بر اسپ می پیچید، و بازی بازی از ان سربازان گوئے می بیرد وآں ہمہ سرہائے خون آلود چوں گوئے رنگین، خدمتے جنگ چوگانی ملک پیس آورد۔ ملک بیز گوہائے سنگین مغربی را، گرد برگرد حصار، گردکردن می فرمود۔ نظم

تا نہ خم گوئے سنگین آنچناں میداں کند
قلعہ را کانجا ببازی گوئی نتواں باختن

باز نسبت منجنیق نگر

چوں منجنیق بیرونی استعداد از شجرۂ طیبہ شہادت داشت، ناچار خرابی در بنیاد کفر می افگند۔ از انجا، کہ عرادہائے درونی را برآمد از شجرۂ ملعونہ پیند بود، بالضرورۃ از سنگ صلابت اسلام انکسارے می پذیرفت۔ وسنگ مسلمانان ہمہ بقوت حبل متین بلندی پرید، لاجرم صواب ہمراہ او بود۔ وگروہ ہندوان از رشتۂ زنّار تقویت داشت مصرع

لابد ہمہ بر خطا ہمی رفت

نسبت سازہائے قلعہ کشائے

چوں ساباطها دگرگها مرتب گشت، و بلندی آں بجائے کشید، که حصاریان یکبارگی فرو ماندند؛ خندق حصار که پیش لشکر اسلام بکاوکاو درونی عمق خویش عرض میکرد، هرچند در وی ژرف می دیدند، و تعمق می نمودند، بهیچ چندان سپاه را سوئے خویش راه نمی داد؛ و دو لب جهان در جهان باز کشاده، از حفظ حصار سخن می گفت. عاقبت خاک در دهانش کردند، و لبالب بتحمیش انباشتند که هر دو لبش یکے شد، و دراں هیچ جائے سخن نماند. و یک جانب در بازوئے حصار که صد دست پنهان داشت، بزخم سنگهائے بزرگ چناں خورد گردانید که از معانقه هنوز زیر بغلے بار برداشت. جانب دیگر نیز بآسیب گردسه مغربی، دیوار دروازه را از رخنهائے بسیار، دروازهائے دیگر پیدا آمد. آں همه دروازه فتح بود، که بفتح ابواب آسمانی بر بندگان دولت خدایگانی کشاده گشت. نظم

هر رخنه، که در خانهٔ دشمن افتد
باشد زبرائے دوست دروازهٔ فتح

نسبت از جنگ حصار است ایں جا

چوں از میان خندق تا کمر حصار، از ریختن خاک، خاکریزے بلند بر آمد،

و دیوارہائے حصار گلین نیز از زخم سنگ خاک زیر شدہ خواستند
کہ پاشیبے چناں کشادہ بہ بندند، کہ سد مرد پرہ بستہ و کشادہ بالا رود. حالے بستن
پاشیب را چند روزے می بایست، و فتح برائے دویدن از پس شتاب بر تیغ
پائے میکوفت. وزیر صاحب تدبیر ملوک رائے زن راہ برائے زدون رائے، حاضر
گردانید، و حسن اتفاق رایان قرار داد کہ پیش از ترتیب پاشیب،

ہنر ہا دست آزمائے بجائے

چوں فتح بسعئے ماست، باشد

اینک این نسبت ماہ رمضان

چوں شب شنبہ در آمد، و شمار رمضان جائے رسید، کہ اول صیام رفتہ
بود و آخر در نیامد، مصرع

یعنی از ماہ روزہ یازدہ روز

شبے روئے نمود در غایت روشنائی مہتابش سواد لیلۃ القدر را بیاض
کردہ ادعیہ تراویح امداد آسمانی را بہ بانگ بلند خواندہ، و مہر روزہ نقد ثواب
برائے مژدہ غازیان مہیا داشتہ، فیروزی سپہر بجہتہ نزول از زلف شب
کمند ساختہ، نظم

پروین دو کف از بہر دعا باز کشادہ کاید بدو دستش زپے فتح کلیدے

نسبت نردبان شمرا این جا

درین شب آبنوسی، وزیر عالی درجه فرمان داد، که تا بشب در هر خیلے نردبانہائے بلند، باسانگیہائے دیگر، ساختہ کنند۔ و ہرگاہ دہل جنگ آواز دہد، ہر کس از النگ خویش رواں شود، نردبانہا را سوئے دیوار حصار ببرند، مصرع

تا کار فتح پایہ بپایہ شود بلند

نسبت تشریف وخلعت بنگرید

چوں بہ برکت روزہ بجہت سر لشکر اسلام تشریف فتح مہیا گشتہ وکلاہ ماہ بسر رسید، بامدادان، کہ آفتاب جوزا کمر قبائے چرخ را طراز نور بست کمر بند آں غزا، بر عزم پوشیدن قبائے سلاح، مصرع

بسوئے آب دویدند، موزہ را بکشید

نسبت ز عبادت ست این جا

پس آب وضو را، کہ ہر قطرہ ازاں تیغے ست آبدار برائے جان شیطان، کہ الوضوء سلاح المؤمن، باستعمال رسانیدند، ومسند جہاد اکبر روئے بہ محراب آورد، بہ کشش مجاہد نیز قامت تعبد را باقامت فرض خدائے راکع وساجد

گردانید، و دست نیاز بطلاب سرسبزی و فیروزی سوئے آسمان بر داشت، و نیت خیر با دشاہ خیر را در حضرت ملک خیبر کہ خیر از و یابی است، برائے قلع آن خیبر شفیع برد۔ درحال از دروازۂ غیب کلید فتحش در رسید، ولیکن وقت را می بایست مصرع

کذالک الامر مرهون بوقته

نسبت جنگ و حصار است این جا

تا سپہر زرین آفتاب یک نیزه بالا بر آمد، در زمان ملک مجاہد، نور الصبر جنة من النار سپر عصمت نفس ساختہ، و الف و نون و انصرنا على القوم الكافرين، را تیر و کمان غزا پرداختہ، و کمند بحبل الله را بر دوش توکل حمائل انداختہ، آہنگ حصار کرد

نظم

کہ تا بحصن سفالین زگیر ریزد خون
چنانکہ محتسب از خم شراب گلناری

نسبت جنگ و حصار است این ہم

خروش طبل حربی، بہ تسبیح یسبح الرعد بحمده، غلغل در گنبد فیروزه افگند۔ دل غازیان ہر طرفے آواز میداد، و نفخ لبیک گویان میدوید۔ دلاوران ترکش بند، چون شیران نیستانی، بر دیوار حصار جستن گرفتند۔ تیر چون باران نیسانی می بارید، و

صدفہائے سینہ ہندوان می شگافت، وگوہرہائے پیکان دروئے می نہاد - کاوندگان سخت بازو، بکادکاو تمام، در قلع حصار در نشستہ بودند، وحصار گلین نیمے بہ پردۂ غبار سوئے آسمان میگریخت، ونیمے بلباس خاک خود را در حمایت زمین می انداخت، کمان ترکان، اگرچہ خنک پے بود، از بلندی با آسمان پہلو میزد، کہ کمان رستم، وتیر قادر شستان، باآنکہ یک انداز بود، ہوا را پوشیدہ می رفت، کہ ابرہم بعضے تیغ را در لقب حصار بکار داشتہ گوئی زبان آورے بجانب رابحث بر بنا فرمودہ اند - وبعضے تیغ را در گل معول ساختہ، پنداری حرفے لطیف بزخم زبان در طینتے منجمد می نشانند - نردبان چوبین ہر فرد ترے را از سوئے اسلام، برائے درجہ جہاد پایہ ہرچہ بالاتر میداد - وحصار گلین ہر بالاترے را، از خاکساران ہنود، بجہت مذلت کفر، در خاک تیرہ ہرچہ فرو تر می انداخت منجنیقہائے بیرونی، کہ منجنیقہائے درونی کردہ دار شدہ بودند، پنداری جوانان نوخاستہ با عروسگان روئے پوشیدہ برسم معاشقہ، سنگ بازی میکردند، وہر دو جانب کشش لغایتے بودہ، کہ بمژگان رشتہ بستہ، ہزار حیلہ شان نگاہ می داشتند - اگر یک کروہہ بیرونی سوئے درون تاب می شد، ہمہ را اندرون دو کروہی می افتاد - اما از منجنیقہائے درونی، اگرچہ دوگان کروہہ می آمد، کروہہا یگانہ گویان را ہیچ آسیبے نمی رسید - الحمد اللہ علیٰ دین محمد - نہ ننگ نیست کہ سنگ معبود گبران است چون از ہیچ کارے نمی آمد، آن ہمہ جسد باطل معبودان نابکار خود را - بر آسمان می بردند، وبر زمین می زدند، ہیچ جائے ان بود کہ بر خاک تنند ایشان را

باز نسبت زحصار است این جا

باز عامہ پیادگان لشکر اسلام، بعضے بناخن بر برج گلین بر می رفتند؛ وچوں ماہ در برج خاکی دریافتہ بودند، خریداری ضیاع وعقار آن دیار برادج سکۂ طلائی در برج ثابت می نمودند. اگرچہ آں حصار را چناں لطیف برآوردہ بودند، کہ ہیچ جائے گرفت بود، ومحل انگشت نہادن نے؛ ہم عاقبت اصحاب مواخذہ گرفت بسزا نیکو گرفت میکردند وانگشت نہادنی را جایگاہ می جستند، وبرمثل زیرکان کہ تندرہ را دریابند بشاخ وار بر سرش بر می رفتند، تا خدائے شان دست داد، کہ یک بازوئے حصار را بقبضۂ قدرت وپنجۂ قوت، وانڈا لطشتم جبارین، بگرفتند بیت

شب ہا آنجا زبر دستی خود نشستند
زیر دست آمدہ را پائے شدن بشکستند

چوں شمارۂ ماہ بہ میانہ روزہ رسید، مصرع

یعنی از ماہ روزہ سیزدہ روزہ

باز نسبت نگر از جنگ وحصا

یک شنبہ کہ روز آفتاب است، از سر آفتاب سر برگرد وآفتاب برائے بزرگی روز غلیش شب را نیز روشن گردانیدہ بود، ودر ذیل روز پیوند کردہ، تا عرصۂ وقت

جهاد بر مجاهدان فراخ شود، و بموافقت غزاة لشکر از طرف مشرق تیغ برآورده، و ماه از سوئے مغرب سپر در سر کشیده تو تبیان دہل چنگی راجپتان در خروش آورند، که صور تهائے دہل نیز دراں مہابت از خواب جستن گرفت. و از غرنش طبل حربی، چهار کره عنصر نزدیک شد که طویله ربط بگسلند. و بانگ تکبیر غازیان "بزانفر" در ملکوت افگند، و نعرہ حیدری مبارزان خزاخز در ناسوت آورد. مددے که از سپهر و خالق نامزد جیش ایمانی شده بود، میان کرۀ اثیر فرود آمد، و از انجا آتشے با خود همراه کرده در رسید و در پناه جا بهائے گبران آتش پرست زد، و آن همه خسان ممسک را در بذل جان کثیر الرّماد گردانید. چون علمهائے آتش، که نمودے نے زبانه میزد، فرو خفته به برقهائے اسلام بر حصار، شعر،

الحمد لله الذی اعلٰی علٰی
فلک العلٰی علم الهدٰی سلطانه

باز نسبت زمانِ رزم نگر

چون ایّام آن در رسید، که بعض در میان رمضان امضا یابد، روز چهار شنبه، که روز نیز نیست چشم سهناک سلطانی بفیروزی و بهروزی درون حصار گلین، چون سهم ولاوران که در طینت غران بحرالی نبیت درآید، درآمد، آن حیبر درونی را، که درست نقش خیبر داشت، گرد کردند هیچ هندوئے از رسن غازیان، چون سگ

از خیبرہا بیرون نہ جہد ؛ و اگر بیروں جہد، بزخم چوبہ تیرے، کہ از سفت تا بہ آہن بگذرد، مصرع

راست چوں خیبر بر جاش غربلیش کند

بازبین لنسبت حصار این جا

چوں صف سکندری پیرامون حصار درونی سدّ آہن کشید، حصارے در نظر آمد۔ از سنگ خارا سر بر آسمان افراشتہ ؛ آسمان شیشۂ خود را از سنگ کنگرش بحیلہ دور داشتہ۔ درز نارش بہ پیوستگی باہم دوختہ، کہ سر سوزنے در وے نخزد ؛ و روے دیوارش بہ شیرینی لیسیدہ، کہ اگر مگس بر وے نشیند بلغزد۔ از بس لطافت کہ در آب و گلش سرشتہ اند متین را زیان کار نکند، کہ در حق او نیش آرد۔ و از غایت متانت کہ در سنگ و سکونش نہادہ، مغربی را دل نشود کہ در باب او زخم زند۔ کوہے رویں درشت، کہ مور چہ از بر رفتن آنچناں فرو ماند، کہ در طشت رویں ؛ یا قلعہ نابست، کہ باد در آں آنچناں گم شود، کہ در نائے چوبیں۔ کنگرش در ہوا ایستادہ تا ماہ دویدہ ؛ بنیادش از آب گذشتہ و بماہی رسیدہ۔ نظم

پاسباں بہ سر او فرق بشوید از ابر
نقب زن در تہ او پا بشوید از آب

شعر

شَرَفٌ تَنَالُ الْغَمَامَ مُحَدَّدُهَا
ثُلَمًا وَمَا بَيْنَ الْغَمَامِ بِذَاقِ

نسبت حصار و خندق استاین

چون حشر لشکر بر لب خندق رسید، اگرچه خندق آب وہانے داشت ہیچ ہذا ہر کہ سخن عبرہ میکرد میخواست کہ او را فرو برد، شمشیر زنان لشکر از انہا ہیچ سپر بر آب نیند اختہ، دہر ہمہ یکبار دل بر شنا نہا دند، و سر ہنرے کہ در مساحت داشتند، بر روئے آب آوردند۔ طرفۃ العینے بر آب چناں لنگر کردہ بگذشتند، کہ کشتی براں آب نیار د گذشت۔ خواستند کہ دراں تنگنائے آہنگے آرند، و بر طریق نائے رخنہا در شکمش پیدا کنند، و آں بے ستون را فرہاد وار العشق تمام بر منطے بکنند، کہ بہزار ستون نہ ایستد، و برج او را چناں بنجا رش خراش سخت بخارند، کہ سر زیر و پا زیر شود۔ الغرض قصہ کردند، کہ گرفتن آن قلعہ زمین را از دست ہندوان برنجے بیروں بر وند، کہ خاک ہم در مشت ایشاں نماند، مصرع

آرے آرے خاک ہم از کافراں باشد دریغ

بیں نسبت گنج و معدن این جا

بسبب اینکہ لدیو کہ چوں مار بر گنج نشستہ بود، و مردم خویش را گرد خود حلقہ کردہ، اپیلان بقوت زنجیل بالا ہمہ از زر سلسلہ می جنبانیدند۔ از بسکہ خیال مار کہ از زر گرد دمہ در چشم فکرتش در آوردہ بود، و از تصور جواہر بسیار آب مروارید در وں دیدہ باطنش فرود آمد چندانکہ میخواست پیش بینی کند، نظر البصیرتش یاری نمی نمود۔ از انجا کہ در حصار دادہ می

وولاوری سنگے داشت ہر بار کہ سکہ کار خود را بر دل سنگین عیار میکرد، قلب بتافت
واگر بجہت دادن زر بران می شد، کہ سنگ از سینہ دور کند، دل با او بر سینہ میزد
کہ بمقدار رنگ زر کہ بر سنگ سیاہ محک ماند، از دل بد انتوانذ کرد بران نہادہ بود
کہ خود سنگے در پیش غلط ماند، مگر آیندگان را پاے درسنگ آید، و قدم باز کشد۔ اما با ہیبت
خدایگانی چناں بر وے زد، کہ دلش با چندان گرانی بر پرید، و او را بے سنگ گردانید،
تا از غایت بے سنگی زرہائے، کہ زیر سنگ گراں نہادہ بود، کہ ہم سنگ آن کوہ برنتوان کشید،
نخست کوہ کوہ از سنگ گراں برکشید، و نعل بہا عین عبودیت مہیا کرد۔ و بعد ازاں صورتے
زرین ہمو ازتن گلین خویش بساخت، و بہ قبول ذمہ سلسلہ زر در گردنش افگند، و بدست
بستہائے کامل درایت، کہ سخن الشان از زر کامل عیار بے تغیر تر بود، بخدمت کاروان
لشکر فرستاد۔ و عرضہ داشت کرد، کہ پیش آہنین تنان اسلام ہندوئے برنجین را
خلاف روئین تنی بداں ماند، کہ شاہد سیمین تن با پور زال زر دعوے پولادوندی کند
چوں چنین است بندہ لدر دیو ناچار روئین تنی خویش را در گوشہ نہاد، و ازاں روئے
بہابت پلارک سبز شاہی زر در ویم گردانیدہ است، و بلک تن سنگینم از شعاع آفتاب
شمشیر زرین گشتہ، عین عرض خود را ساختہ، جہت اطاعت و مال گذاری در عرض گاہ
بندگی فرستادم امید از فرستادگان پادشاہ جہان بخش، آنکہ دراں حضرت والا شفیع
حال من زرد روئے باشد، و باز نمایند کہ کالبد شکستہ بندہ، از رعب درگاہ
بے جان تر از پیکر زرین است۔ و اثر زندگی در خویش روزے احساس کند،

کہ بادم رحمتے از انحضرت بریں قالب بے جان وزد۔ باقی اگر سر رشتۂ رضا بندگان درگاہ گیتی پناہ بر بستہ کلید خزاین و نفائس بود، از جنس زر آں مقدار موجود ہست، کہ از اب آں جملگی کوہ ہائے ہندرا مطلے تواں کرد۔ آں ہمہ ذخیرہ خزانۂ موفورہ شاہنشاہی است؛ لیدا زیں روے سوے آں نکنم۔ واگر رائے عالم آرائے بادشاہ از راہ شکستہ نوازی، دستی چند ازاں زر سرخ بدیں ہندوئے زرد روے باز گذارد، بندہ راہیان جمہور رایان سرخ روئی بوجہے دادہ باشد۔ کدام مرد است کہ آورا درزر رغبت است۔ آں چناں آئینہائے سکندر ثانی ست، کہ پشت سوئے زر تواند کرد، بداں اعتماد، کہ بروے تیغ ہمگی زرہائے عالم جذب کردہ است۔ وایں مثل در حق آں شمشیر درست آمد، کہ سنگ مقناطیس آہن ست و آہن مقناطیس زر۔ واگر بہ حقیقت آہن بادشاہ را بہ زر چون من خسے میل افتد، گہر بار کدام دولت ازاں بالاتر کہ گوہر شاہی سوئے خودش کشد۔ بتمرہ واری ازاں برائے خویش نگاہ ندارم؛ کہ چوں طینت بندہ از کوب مہابت شمشیر شاہ کافر شکن بشکستہ است۔ نظم

دانند ہمہ کس کہ چوں سفالے بشکست
از تیرۂ زر درست نتوان کردن

نسبت ایں جا نگر ز گوہر و در

"واگر سخن در سنگ پارہ و جواہر رود، چنداں خال زادۂ نیسان، و ہمشیرۂ باران،

و یتیم صدف، و جگر گوشہ کان گرد آوردہ ام، کہ نہ چشمہائے کوہ دیدہ است، و نہ بگوشہائے ماہی رسیدہ۔ آں ہمہ نثار راہ فرستادگان درگاہ است،

در رہے کامد سپاہ شاہ بخار او خاک
لعل و یاقوت ار نریزم، ور زماں خونم بریز

نسبت است چوں طویلہ دہلی

اسپ تیز مقدار بیست ہزار بحری و کوہی آنچنان ہست، کہ بحرے مانند باد بر روئے دریا بدود، کہ پایش آلودہ نگردد، و کوہے اگر بر کوہ گام زند، تیغ کوہ چوں شمشیر ہندی بلرزد۔ افساران ہمہ ہم با طویلہ غلامان خاص مربوط خواہد گشت۔ با ایں ہمہ، از غایت خجلت، عنان تمالک از دستم بیرون می برد، و بران می شوم، کہ ازیں حیا دو اسپہ کنم و بگریزم زیرا کہ ما

در سلک نژادگان ادب نیست، کہ من
خس مہرہ دہ کہر با و بیجادہ کشم

نسبت پیل ہیں لقدر گراں

پیلان نیز صدگانہ ہستند، کہ پیش در سرائے اعلیٰ بہ ہزار گانہ شادی می ارزند۔ ہر ہمہ پیلان مست معبری، نہ پیلان سبزی خوار، بنگ بیشترے جوان دلنواز و کہ درین

وقت دو دندان می شوند، نه از انهاکه از کبرش دندان بلند شده باشد، یا از غایت پیری بے دندان گشته - این همه پیلان آوازۂ پیل افگنان لشکر خدایگانی شنیده اند و گوشهائے ایشان باز شده - بهمین خط بر زمین میکشند، که بعد ازین روئے سوئے کعبۂ اسلام جز به تعبد نیارند - اینک پائے عمدۂ کار بندگی ساخته، و فرق راسته باب طاعت پرداخته، می آیند، تا اگر از بندگان درگاه عتابے رسد، بدامان گوش برگیرند، و اگر در سیاست معاندان فرمان نفاذ یابد، ازین دندان در پذیرند خدائے شان پیشانی داده است، که خاص خدمت درگاه سلطنت را شاید بیت

هم از شنگرف دولت اسرخ رو گردند پیش شه
که بر سر خاک میریزند در پیش در شه دو

نسبت موزون و ترازو نگر

القصه بنده لدر دیو جنگی مال و پیل واسپے که وارد، در ترازوئے عرض بیک کفه برمیکشید، و جان خود را در کفۂ دیگر، هر کدام که در نظر بندگان شاه پیل بند، قَیَّدَ اللّٰهُ اَفْیَالَ الصِّیْنِ مَعَ اَقْیَالِهٖ فِیْ سَلَاسِلِ اِقْبَالِهٖ، محل قبول یابد، خاص فرمایند یقین است که مال و جان در موازنۂ عزت هم ترازو اند که اگر مال ستانند و جان در پله خام تن بگذارند، و آن وجود را از گرانباری اندوه عمود معیشت بشکنند و اگر پلۂ تن را از جان سنگین خالی کنند، نیز پلۂ مال بر زمین ماند - بهر دو جهت موازنه این

کارموزدنی ندارد۔ چون چنین است، بندۂ شاہین تصرف خود را دوال بریده می یابد، که میزان کار بادشاه عدل سنج راست ایستد۔ اگر خرمنے جاں دارم، ہنگام طلب آں برکشیدۂ یزدان به کاه برگے برسنجم، وہمہ را از سنگ گراں دل برکشم، وبہ کار سنجان حضرت سپارم۔ واگر خدایگان عفو سنج، ثُقلت موازینُ اعمالِہ، درمقابلہ مال، جان بے وزن من بگذارد، آخر بنده سنگ رایان دارد، نه ترازوے بقالان خشت آہنیں دلاوری، که سنجیدۂ دست بنده است، برکشم، واز رایان خام الوستیں ترازو کنم، ومالہائے گراں بستانم، وبداں موازنہ، که در ذمۂ بنده بارکنند، برگردن گرفتہ، در بندگی بادشاه مالک رقاب رسانم

نظم

اگر پاسنگ داری زاں شود کم

بپاسنگش فرستم جان خود ہم

بین نسبت جواہر ومعادن

شہزادۂ ملک نائب چون لبسیتہائے رائے پیش سایہ بان لعل، که دیباچۂ سرخ روئی فتح وفیروزی، دررسیدند، وروئے زرد را برخاک مساس کردند، چنانکہ سفال زمین رنگ روئے گرفت، وزبانے ہندوئے فصیح بران تراز تیغ ہندی، بروں کشیدند، وپیغام رائے بگزارد رسانیده، ملک بت شکن ملتویہ ہندوان میدانست۔ بہ گفتار ملمع ایشاں التفات نکرد، وبداں صورت زرد توجہ

نه نمود. خواست که آن راچون سیم قلب بر روے ایشان باز زنند، اما در وہمه سکندر ثانی، که از سد ہفت جوش و بلک از صنع شداد محکم تراست، به قهرمانان لشکر داد و به سر خضر خان، که زمرد خاتم مملکت است، ہمین عرض کردند که بندگان درگاه زر بستانند، در خنه قلعه گیری مسدود گردانند، و در محاربه را مسمار کنند. چوں سپاه کوه شگاف را از سد در دہمه وحد سوگند گذشتن یارانه بود، و کرات سکه حفد نیز از سماع فراخ خدایگانی فرو خوانده بودند، لابد رائے بران آسود که رنجے بر نفس رائے نهند، و بصدقه سر بادشاه جان بخش جان او را بدان صورت زر بخشند، تا رائے دران صورت جان یابد. اما بشرطے که آں صورت جاندار گردد، و ہرچه از جنس نباتی و کانی و حیوانی، در ملک رائے است، بستانند، و بدرگاه اعلیٰ رسانند، که اگر ازیں مال قراری قراضه نقصان پذیرد، رائے را چوں صورت زر بے جان گرداند، و حصار را، بر سان کوره زرگر، خاکستر کنند. ہمبریں قرار ملک قلعه گیر دست راست درمیان آورد، و تیغ جهاد در نیام کرد، و پنجه ایادی بر پشت به پیشانان چناں محکم زد که سکه پشت ایشاں تا نقره قفا، چون تخته از زیر، خم خورد. اگرچه آں ضرب قراری بود نه قلعی بهر هدا آں مسکینان زیبق دار برخود می لرزیدند، تاہم بران گونه لرزاں و بیقرار دروں تافته شتافتند، پرتو ایشاں بر رائے زد. رائے نیز چوں برگ زر لرزاں گشت. ہرچند روے سخن را طلع میکردند، استوارش نمی آمد. میخواست که سیماب شود، و بگریزد. بحیله آں سیماب لرزاں را در قالب تمکین ریختند

واز سخن نرم موم بر دہانش نہادند، انگاہ قرار گرفت۔ نظم

بہ کیمیائے گشتند بعد ازاں مشغول
کہ چوں دہند زرے راکہ کردہ اند قبول

باز نسبت نظارہ کن زانجم

چوں ہند و اشب خزاین گوہر شب چراغ بیرون ریخت، انجمن رائے ہمہ شب ترتیب جواہر و نفائیس می کردند، تا بہ ہنگام صبح، مصرع

در سلک قبولِ شہ در آرند

بامدادان، کہ گنج آفتاب از قلعہ مینائی روئے نمود، لبیتہان شب وام نفسہائے خود را چوں صبح صادق راست کردند، و باپیل وخزاین واسپ پیش سائبان لعل، کہ سقفی ست از آفتاب مشرق، در رسیدند۔ ملک بر جبیں طلعت جلگی روشنان مواکب لشکر را طلب فرمود، و بہ منزلتے، کہ از پیش سریر اعلیٰ یافتہ بود، نشست و ہر یک مرتبہ داران دیگر را نیز لقدر درجہ او محل اجلاس ارزانی داشت۔ و عوام وخواص برسان انجم اجماع نمودند۔ بعد ازاں لبیتہان رائے را پیش طلب کرد، تا سوئے سائبان سایہ خدائے سایہ کردار روئے برخاک نہادند و پیلان راپیش آن انجمن بہ سبیل عرض می گذرانیدند۔

چیلان روانہ و ملکانِ نشستہ گوئی سیارہ ثابت است، ہمہ برچہار وال

وصف پیل

هست این وصف پیل و نسبت پیل
وصف و نسبت چو پیل هر دو جمیل

پیلانے ازانها، که نه قلم نقاش سر موئے مثل آں صورت نقش بندی تواند کرد، و نه کلک وصاف سر انگشتے گرد آں اوصاف داند گشت۔ هر یکے تختے سرائے شاه۔ و عاج کاریش از درون و بیروں۔ بے ستونے روان، و ایستادنش بر چهار ستون، زیب صندوقش از عماری زرنگار، گاه عماری کش، و گاه صندوق دار، علم پشتش بر اوج هواسنان افراز، کف پالیش بر روئے زمین سپر سازنده، اطلس راپس پشت افگنده، صرصر حملۂ درخت را از بیخ برکنده دندانش با خیال محکمی پیوسته، گوهر هائے دندانش از هر سوئے بیروں جسته۔ برنج خاری برنج بدندانش مانده، حوض اشامی چشمهار از بینی بیروں رانده، خرطومش کمند افگن و چیش بکمین زده، هنگام برنشست پیلبان، زانوئے ادب بر زمین زده۔ گوش را به اتابکی چشم باز گذاشته۔ چراغ را بچشمش با دیدن روشن داشته لحمهائی استخواں در و پیچیده۔ شکم دندانے دهانش به زیبائی فراهم، ستونهائے عاجش زیر پیرایه منظر بلندش بر چهار پیل پایه، سرش بر هوا، نیشش بر زمین، هلال بر جبهه، و ذنب بر سرین۔ کوهی باهیبی ساده و دراز، ایالی سنگ کشتی، پیل در دنبال، پیشش

هنگ مست - و سرگران اما نه از بادهٔ شرابش در سر و عرق از بناگوش کشاده
هیچ غمی بر سر خاک فشان، بے هیچ ناتوانی اندامش گران. کبدش بی کلبتین
وذکرش بے انثیین. نعاسفے پیشانیش از شنگرف ترلاله پوش. ابرے از سواحل
دریا برآمده، برگهاے نیلوفرش در بناگوش. هر یکے بدیں وصف مشتهر، اما یکے
از یکے بهتر، هم همه هم کوه و هم باد، و هم نرم رَو و هم سخت ایستاده، هم هندو کش
و هم کافر پال، هم حمول و هم قتال، هم بار بر پشت و هم روئے بر باد، هم گردن
کش و هم فرمان بردار، هم سازش عاج و رنگش آبنوس، هم سر بزرگ و هم زمین
بوس، بابت بر نشست شاه، هم خدمت درگاه، هم گران سنگ هم سبک پاے
هم صف شکن و هم صف آراے نظم

صف بصف آں دم که خراماں شوند
زلزلة الفیل فد و والصف وصف

وصف جوهر

نسبت جوهر و وصفِ آں هم
هر دو دریا ست به معنے کاں هم

بعد گذشتن پیلِ خزاین پیلِ بالا در عرض آمد جواهرے که از بس لطافت صرع

بیننده را بلا در دیوانگی دهد

صندوقهائے پر از نفایس۔ هر زبرجدی در وے بروشنائی روئے از آفتاب یافته، بلکه آفتاب از وے روئے تافته۔ و یاقوت‌ها زانها، که آفتاب را از تیز دیدنش غطشه آید شعر

لَوْلَا مِنَ مَعَادِنِ عَیْنٍ ذِی
وَدْبَاهُ الذَّکَاءُ بِنُوْرِ عَیْنٍ

و رمانے ازاں جنس، که نظم

گر پرتو او بدانهٔ نار افتد
زاں دانهٔ نار بر زند شعلهٔ نار

و عین الهره ازاں نوع، که اسد از دیدن آں چشمهٔ خورشید را در چشم نیارد، و عین الدیک چناں روشن، که عین الهره ازاں چشم زند۔ و لعلِ آتشین ازاں بابت که از تابِ او آتش در گوهر شب چراغ نظم

چناں کاں گوهر رخشنده از وے
بسوزد چوں چراغے از چراغے

زمردِ ریحانی ازاں گونه که آب سبزه بهشت ببرد۔ الماس چنانکه از بس لطافت چوں گوهر پولاد در دل آهنین جا کند، و بسبب مزاج نازک از ازار زیر بشکند نگینهائے دیگر ازاں دست، که خاتم پیروزه پهر از دیدن آں انگشت در دهان کند شعر

وَ لُؤْلُؤْ مِثْلَهُ فِی الْبَحْرِ لَنْ تَجِدَا
اِنْ کَانَ تَبْکِی الْحَیَا فَقْدَ اَبَدًا

نظم

وزرے چوں حلقۂ ہلال دوازدہ ماہی
کافتاب کیمیا گر از برائے بخشش
کرد آتش سالہا و صبح صادق دمید

وصف اسپ

صف این وصف اسپ نسبت نیز
چوں دو سلک گہر لطیف عزیز

چوں کار عرض بطویلۂ اسپان رسید، ہر چہ رسولان پیش ازاں بادبندی کردہ بودند، ہنگام رسیدن این بادپایان گراں رکابان لشکر در صف خود بادی گشتند ہر مرکبے کہ در طویلۂ وتصر رائے بود، از بیم تطویل خصوصیت بے تقصیر پیشکش کرد، تا بحدے کہ رائے را باوے ہم در دست نماند۔ ازبس کہ سرعت این توسنان در درونہ ہمگنان راہ یافت

بیت

مومنان را درونہ شد بر باد
ہندوان را ز سینہ جاں بپرید

ہریکے ازانہا کہ در نظر نمی آمد، مگر شعر

سوقاً قد یجول علی شعیر
دوائر بلا جوی دوار علی جو

باب نسبت حکمت کہ شود حیران عقل

چوں ہرچہ رائے را از آباؤ امہات، کہ بمو الید باز گزارند، بر رسم ارث رسیدہ بود، بدست رسولان خوب منطق، چند انکہ مقدار آن در ذہن عقلا صورت نہ بندد، ارسال کرد؛ و عارض ممالک بر سر آن جوہر قیام نمود، و جنس و نوع آں را فصل بہ فصل در رسم کتابت آورد، و ہر جوہرے بہ محل خویش وضع کرد، و بہ نوع مردم درباہ و مقوم حیثیش شد چوں ملک کامل عقل را مبرہن گشت، کہ در مال و منال رائے سلب کلی و جزوی بحاصل آمد است، و ہیچ جوہرے از محلے کہ موضوع بود نا محمول نماندہ، بجہت تمہید مقدمات ملکی با رسولان دانا شکلہائے انگیخت، کہ در نہایت حال نتیجہ صغرے و کبرے ظاہر گردد۔ و آں چناں بود، کہ ملکے بقوت تمام کہ انواع معانی در وے مرتسم بود، بہ اوجیہ ایشاں بیرون داد کہ از ہر ماہیتے کہ شما بخبرید، چوں پرسیدہ شود، اگر یک قضیہ ازاں کاذب افتد، جوہر جان شمارا، کہ غیر منتج ملیست، در حیز ہلاک اندازم۔ و ہر جزوے، از اجزائے ہر یک، بضرب تیغ جزو لا یتجزے سازم۔ زنہار! کہ بہ مقدمہ صادق پیش آیید،

وباز نمائید، که چوں رائے ایں ہمہ جوہر جنسی ست، بالا تر جملگی اجناس ایں جانب فرستاد، چہ حد ناطق وصاہل فصل کرد، و دراں محل نگاہ میداشت۔ رسولان منطق سوگند یاد کردند، بخدائے، کہ انسان را مقوم جوہر گردانید، کہ میان ایں اجناس ہر جوہرے از انہاست، کہ ہیچ انسانے بہ تقویم آں نہ رسد۔ میان ایں جواہر جوہرے باشد، کہ درہمہ عالم فرد تواں گفت نزدیک فیلسوفان کامل ایں چنیں جوہر خود وجود ندارد۔ ہرچند پیش ازیں بارہا میگفتند، تا قطعے و کسرے دریں جواہر نہ رسیدہ است، قسمے ازیں سوئے تاج دار عہد باید فرستاد۔ جواب میگفت، کہ ایں چنیں جوہر کہ باتفاق ہمہ فرد است، ہر کسرے و قطعے کجا باید، گوئیا امکان ندارد، کہ آں جوہر قسمت پذیرد۔ و ہر مشکلے کہ در قسمت آں سخن گوید، خطائے بزرگ بر زبان اورفتہ باشد۔ مثل ایں کلام چنداں میکرد، کہ زبان شمشیر بندگان دولت در تکلیم آمد۔ دانست کہ از ضرب ایں شمشیر، آں ہمہ جواہر فرد بالقطع قسمت خواہد پذیرفت ہمچناں بے قسمت کلاً و جملۃً بمقام عرض فرستاد۔ بدرو ہمہ تاج دار بلند جوہر کہ در خزانۂ رائے ہیچ جنسے ماندہ است، کہ نام جوہر بر وے اطلاق تواں کرد و نہ در آخر ہیچ صہاے کہ داغ فرست بر آں وجود او تواں نہاد، پیل خود جسمے است نامی و حیوانے گرامی، اگرچہ انسان بہ مرتبہ بالاے اوست، اما از روے صورت نوع انسان فرد و اومیدارند، کہ اگر ازیں جنس فردے دیگر بودے، رائے باکمال تمیزے، کہ دراوست، دراں حال، کہ کل اجناس را مفصل عرض میکرد،

امکان ندارد، که آن جنس را تقسیم نیاورد۔ حال اینست که محل استماع یافت باقی رائے عالی برتر، بلکه معقول انگیز۔ در شکل گفتار ایشان دید که منطق ایشان از اختلاطات خالی ست۔ موضوعات، که در قدیم الایام برایشان محصول نبود، احداث کرد، بر نہجے که ہیچ وقت تغیر نه پذیرد۔

نظم

وگر گرفت یکے زین مقدمات تغیر
زبان تیغ به شرح آورد نتیجه آں

نکته کن نسبتِ علم ریاضی

چوں سهکش یگانه بر سر ہندو خراجے بیرون از حساب وضع می کرد، ہندوے برہندسه خطے براستی نه نوشت، وده خزانه صفر را ورنه آں ثبت کرد، که از زر مالامال گرداند، وبه محصل آں بادشاه، اَبقَاهُ اللّٰهُ اِلٰی یَومِ الحِسَاب، رساند۔ چوں حساب جزیه باتمام پیوست، عارض حسیب سوئے امر محسوب وکتبه محاسب اشارت راند، که حاضر وغائب لشکر را در شمار آورند۔ پس چوں تاریخ ماه شوال از شمار "ذی" سعلوم گشت

مصرع

یعنی شش وده زماه مذکور

سهکش زمانه توسن ریاضت یافته را برسمت ریاض حضرت بطریقے در علم ریاض آورد، که بر تخته خاک از زمین نعال نصف صفر می نگاشت، که دراں رقم شمارے

داشت، یعنی در مقابلۂ غنایے، کہ او می جست، آں ہمہ حاصل بشمار نصف صفر ہش نہ بود، نظم

چوں نقش صفر کہ بینی نہایت عدم است
نگر کہ تا ز عدم نصف صفر چند کم است

بیں نسبت کعبۂ معظم

چوں ماہ ذی الحجہ، کہ رقم حج در وے نبشتہ اند، لشکر منصور را در گذشتن بیابانہائے دراز بگذشت، و در محرم کہ در شمار ماہ "حج" وادی شد، و تاریخ سال جائے رسید، کہ خواجہ سر در کعبہ کردو حج سرکم دریافت: مصرع

یعنی ز ماہ یازدہ و سال ہفصد و دہ

محرمان بندگی در نائب بیت العتیق، یعنی حضرت دہلی، بحرم مَنْ دَخَلَہٗ کَانَ اٰمِنًا پیوستند، چوں حساب ماہ مذکور بر وز رسید کہ بکے مہ دروں، بیروں روشن شد، روز ہم آخر حج بود، و ناف ہفتہ، مصرع

یعنی شنبہ و زمحرم چہار و بیست

کہ کو شکک سیاہ را در چبوترۂ ناصری، چوں کعبہ بر ناف زمین، نصب کردند۔ و انا لعبہ و اکاسرۂ عرب و عجم پیراموں آں حلقہ لبستند و طوائف ملوک نامزد، کہ بہ مدینۃ الاسلام پیوستہ بودند، ہکنہم اللہ، در احرام بندگی در آمدند، و خاک را از عرق پیشانی تر و یہ داد

وعرض غنایم آغاز کردند، پیلانی، که هریک بشکوه با مرده وصفا وطور و بوقبیس برابری کنند، وهرکیانی، که چوں باد قبله گرد از خزاین دریابر آرند، وخزاسپی، که هزار شتر در زیر آں قربان شود، پیش گذرانیدند۔ آں روز گوئی خلق را عید ثانی بود، که مسافران حجاج بعد قطع وادیهای بسیار، به بیت الاحترام خدایگانی رسیده بودند؛ وحاجات ایشاں، که مشاهده یوسفی خلیفه حجاج غلام بود، رواشده۔ وعامه خلایق دراں حریم حضرت گرد برگرد ارکان دولت طواف میکردند، وهرکه هست، بی منع وزجری، آں لقای فرخ میدید۔ وثواب حجیش بحاصل می آید۔ اما ثوابی که بعمرها حصول نه پذیرد، آں بود، که ناگاه نظر فرخنده شاهنشاهی سوی کسی به حرمت میل می نمود۔

نظم

تاکه بوداست، که آں نورِ کرم بروی تافت
عَادَ مِنْ ذَالِكَ سَعِيْدًا اَعَزُّ مَنْ عَرَفَهُ

(۷)

کیفیت فتح معبر ست این
یک دریا پر ز گوهر است این

نسبت فتح و ظفر بین این جا

چوں زبانِ شمشیر خلیفهٔ زمان، که زبانهٔ شمع اسلام است جملگی ظلمت هندوستان را بانوار هدایت روشن گردانید، و یک جانب پیش کفره یاجوج فعل تتار از پولارک شاهی سد آهن بست، چنانکه آن مخاذیل همه در کوهہائے غزنی پائے در دامن کشیدند، و پیش تیر ایشان را آں قوت نبود که از عرصهٔ سند گذارا شوند، و جانب دیگر گرد از بت خانهٔ سومنات بر نہجے بر آورد، که از آں غبار در رونه دریا خشک گشت، چنانکه آب در وے نماند۔ و بدست چپ و دست راست لشکر از دریا تا دریا بگرفت، بلکه هنگام کشاد و دست، فرزدهٔ فتح بحرین از یمین و یسار ش در آمد۔ و قیمت سهام ممالکش بجدے کشیده که عرصهٔ گنگیش نیز نزدیک شد، که بر بسته دوال کمر بندگان دولتش گردد۔ و چندیں دار الملک دیوان هنود را، که شیطنت در انها از عهد جان بن جان زنده مانده بود، و از طول مدت کفر ابلیس آنجا دور از بیضهٔ اسلام بچه کرده، و طاعت نوافل خود بر عبدهٔ اصنام فرض گردانیده۔ آں همه

نشانہائے کفر، بصدق عزیمت، اوّل از خاک دیوگیر، و بعد آں از ہمگی دیو خانہائے
کفار بر داشت، تا لمعات نور شرع باطراف واکناف آں برسید، و بشعشعۂ این آفتاب
جملگی خاکہائے نجس آں دیار از لوث باطل پاک شد، و مقام ارتفاع قامت موذن،
و محل اقامت عمدہ صلوٰۃ گشت۔ اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ عَلیٰ ذَالِکَ۔ مگر دریا رسعبر کہ بُعد
مسافتش بجدیست، کہ از شہر دہلی سال تمام بسرعت سیر دوازدہ شہر در میان باید کرد،
تا بداں جا رسیدن ممکن گردد۔ و ہرگز تیر ہیچ بادشاہ غازی آں جا نہ رسیدہ بود۔
بخت بلند کمان ایں جہانگشائے را براں داشت، کہ تیر جہانگیر دور انگناں لشکر خویش
را دراں عرصۂ دور دست امتحان فرماید، و کیش محمدی را آشکارا گرداند۔ بندۂ مجاہد،
فلک نائب باربک، عزّ الدولہ ضَاعَفَ اللّٰہُ عِزَّہٗ دَوْلَتَہٗ، برائے عز اسلام
متاع سائبان میموں، با فوجے از حشم منصور نامزد فرمود، تا گوشہائے بتاں را کہ لَا
یَسْمَعُوْنَ بِہَا، بآواز کوس فتح، آواز لِیُظْهِرَهٗ عَلَی الدِّیْنِ کُلِّهٖ بشنواند۔ شعر

یَجْرِیْ فِی السَّوَاحِلِ مَاءُ سَیْفٍ
یُغْرِقُ بَحْرَ کُفْرٍ فِی الشَّرِیْعَۃِ

نسبت بارگران ست ایں جا

آں بندۂ مطیع بعد قبول فرمان عرضہ داشت کرد، کہ اندرانچہ زمین بارگاہ جہانبانی
از بارگراں پیلان از ہمگی گرانبار گشت، بندۂ کمتر با خویش مجلسے می انگیخت، کہ اگر سلطان

کبار سلاطین را اول بار دید، که میزان اعمال ملکی را پیلان کوه پیکر گران تر گردانید،
پانصد و اند پیل گزیده و گران هیکل از درگاه باز در ساحل دیار معبر هست. بمجرد آنکه
پادشاه لشکر خلیفهٔ عهد بدان سوی در زد، همه لشکر هندوی خس چون گاه برگی
بسوخت. اگرچه آن کوههای شنگرف نیز بدین صدمه از جای خود بروند، اما ممکن بود
که کوکبهٔ سریع السیر خدایگانی بدیشان برسد. اگر از بارگاه خلافت بار آن مهم گران بر بنده
نهند، بنده بقوت فرمان کامگاری تواند که آن همه کوههای گران را از زمین معبر برگیرد
و برکف داشت کرده، ببارگاه آسمان پناه رساند، تا لنگر بساط سلطنت گردد. بنده از
آنگاه باز که از دیار ارنگل بازگشته است، بارها این میزان با خویش می سنجید، اما نیت
سنجیدهٔ خلیفهٔ والا، ثَقَّلَ اللّٰهُ مَوَازِيْنَ اَعْمَالِهٖ، سنجیده تر ازان بود، که بنده را به شکستن
هیکلهای گران اصنام نامزد فرمود، نه به آوردن پیلان گران هیکل. شک نیست که
چون میزان معاملهٔ پادشاه بدین خیر سنگ گران گردد، پیل نیز بپاسنگ آن بر بسته شود.
بنده مگر عقیدهٔ محکم خدایگان پیل بند را حبل متین ساخت، و با رغبت معبر جست کرد.
از حضرت فتاح مطلق امیدوار است، که اول ملک دریا بار را فتح کند، بعد ازان
با لشکر دریا وش بگشاید. بدین اعتقاد استوار ز بارجای درگاه بازگشت. نظم

پس ز اعتماد بخت شهنشاه مژده داد
بر گنج فتح بارکشان سپاه را

عزم لشکر بسوئے دھور سمند و معبر
ہمچو دریا کہ رود جانب دریائے دگر

نسبت نگر از ستارگان باز

چوں روز مریخ از آغاز جہاد خبر گفت، وشمار ماہ جمادی الآخر از کوچ بے پایان و بے کم نوید رسانید، وسنہ ہجرت بشارت آورد، کہ امداد حق، کہ بیش می باید، با لشکر یار است۔ نظم

یعنی سہ شنبہ و عدد مہ چہار و بیست
تاریخ سال ہفتصد و دہ گشتہ در شمار

بطالعے، کہ مشتری ازاں سعادت خرد، ووقتے کہ آفتاب از دور وز بازار یابد، سایہ بان خاص بر سمت معبر نامزد گشت۔ الحق سایہ بانے کہ عرصہ آں دو توئے آسمان است، وآسمان ہیچ توئے باآں برابر نہ؛ بلکہ اگر آسیب بخیمہ سپہر زند، تو بر توش در غلطاند۔ نظم

چرخ نہ توش بگویم زیراک
سترت نیہ جہات ستہ

نسبت ابر و آفتاب نگر

این مظلۂ ہمایوں مانند سایۂ خدائے چنداں ظلال رحمت بجہت گرازدگان آفتاب گردش سپردہ ہوا، ہواخواہی ذخیرہ کرد، کہ درس آفتاب نگنجد پس ذیل تربیت بر سر سایہ نشینان کشادہ زرے بہ تعبیر دریا آورد۔ واوّل برکرانۂ آب جون، مانند ابرے کہ سوئے بحر مائل شود متمائل گشت۔ وسواد جنگل را از اطلس لعل خویش سرخروئی تمام ارزانی داشت پس کتبہ دیوانِ عارضِ ممالک بر شط طولانی آب درعرض لشکر قلم روان کردند۔ در زیر مظلۂ آسمان وش عارض والا سپاہے بعدد قطرات باراں در شمار می آورد۔ شعر

وَالْفَتْحُ اَضْحٰى ذَارِعًا بَذْرَ الرَّجَا
فِیْ اَرْضِ اِقْبَالٍ كَمَا حَصَدَ الظَّفَرْ

باز نسبت نظارہ کن زنجوم

مدت چہاردہ روز کامل، کہ نیمہ شہر باشد، ماہ رایت ملک الشرق را دراں منزل مقام بود تا جملگی کواکب سیارہ درحساب آمد۔ چوں ماہ رجب غلغل نہنگانہ از سر طبل برآورد، و زانجا کہ بزرگی این شہر کریم است، آوازۂ کرم درہمہ عالم درداد جہانبان، دمادم دمامۂ کوچ کاسہائے نوبتیاں را بے قرار گردانید، و از اختر لشکر اسلام نور گرد

بدیدہ اختر رسید شعر

كَتَائِبُ فِي غُبَارِ الْفَتْحِ قَدْ سُتِرَتْ
كَتَائِبُ تَرْتَقِي مِنْ نُورِ غُفْرَانِ

نسبت شاہنامہ بایں جا

لوح زمین از شہسواران گوناگوں عرصہ شاہنامہ را مانست۔ گوئی آسمان باران بہمن باریدہ است، و سیل سہراب و بیژن ازیں کران زمین تا بدان روان گشتہ و صد ہزاران کمان رستم از ہر سوئے بر آمدہ۔ بعضے رستمان سرخ موئے کہ از خون سیاوشان نقش نتوان کردو بعضے گرگینان اردشیر صولت، کہ بزخم مشت استخوان شیر آرد کنند؛ و پلنگان بر زین، کہ از پوست گودرز افسار رخش سازند۔

وَاحِدُ مِنْهُمْ فِي الْعُمْرِ تَهْمَتَنْ
آزَالَ ايساً فِرَاشُ عَنْهُمُ الْمِحَنْ

باز نسبت زراہ ناہموار

مدت بست و یک روز راندگان تیزی تیز رو منزلہائے درازی پذیرند، و راہ کوتاہ میکردند تا بمنزل کیتھون پیوستند۔ ازانجا بہفدہ روز دیگر در منزل گرگانو نزول افتاد و دریں ہفدہ روز گھتیہائے گذشتہ شد و نشیب فرازی معاینہ گشت، کہ در تصور آن شعر

اَلوُهُم یَزُلُّ مِثلَ نَملٍ فِی طَاسٍ
وَالفِکرَۃُ تَعیٰی کَلُجَاجٍ فِی یَمٍّ

اسپان پیل ہیکل، از بس بلندی کوہ، بحدے خُردی نمودند، گوئی تیغ کوہ موچہ گرفتہ، و شتران کوہ پیکر، در شگاف ہر غار، بغایتے باریک در نظر می آمدند، کہ پنداری در روزن خانہ ذرات ہوا زیر و زبر می گردند۔ ہر غار بغایتے نشیب کہ کنجشکِ درو با ہمہ لشکر گم گردد، کہ باز نتواں یافت؛ و ہر کوہ بحدے بلندے، کہ کرگس کیکاؤس با چنداں بلند پری ہم در بر رفتن آں مردار شود، کہ ہیچ نہ رسد۔ بوے کہ از بس ویرانی در قاف ہر قلہ بیضہ سیمرغ بہ تواں یافت، و خرابہ کہ از بس مہابت آں نسر طایر ہ زہ بنہد۔ شعر۔

مَا تَرتَقِی صَیدٌ طَائِرًا لَّا
فِی عُلُوِّ السَّمَاءِ نَسرَینِ

نسبت دست و بازو مردم

درچنیں راہے جملگی اعضائے اسلام ؛ ابادی غیب بہ شیجے برکف دست کردہ می بردند کہ آں ہمہ ناہمواری ایشان را زیر کف پائے می نمود، بر فرش راحت گام می زدند۔ نظم

آنکہ سر کف برنہد در پیش تیغ از بہر دیں
آوازِ پاکی ترسد از خود تیغ رویدہ بر زمیں

نسبت آب لشکر روشن صاف

وسر لب آب بزرگ عبره افتاد، که گزرندگان را در گذشتن آن عبرتے تمام حاصل آمد۔ اگرچه هر دو در بزرگی بر آب یکدگر بودند، اما یکے بر آب نربده نه بود، بحر طویل

دو صد شکریزداں را که بگذشته ازاں لشکر

کطیرٍ علےٰ جوٍّ وفلکٍ علےٰ ماءٍ

بعد عبره آں آبها وکوه ودرهٔ بسیار، فدهتی رائے تلنگ بیست وسه زنجیر پیل در رسید، هر پیلے چوں کوه البرز، که با آسیب دنداں قلعه دربند را دروازه، وکوه را سپر انداز در هوا مرتبه ابر دهند، وابر را به فرود آوردن از بالا پایه کوه بخشند۔ نظم۔

وفوقهٗ علم السلطان لو رفعوا

کانّهٗ علمٌ من فوقه علمٌ

بین نسبتِ حشر حشر معنی

مدت بیست روز حشم منصور را دراں عرصهٔ محشر، جهت رواں کردن آن کوههائے که تحسبها جامدةً وهی تمرّ مرّ السحاب۔ مقام افتاد۔ وحاضر وغایب را در حساب می آوردند، تا شمار عرض تمام شد۔ وچناں چه فرمان اعلیٰ بود، جهت علمهائے پیش میزان بستند تا از لشکر و نمائے خود وار ستگاری معبر رستخیز بر آرند؛

دمیان سکنۂ آں خاک ندائے ، یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّوْرِ فَتَأْتُوْنَ اَفْوَاجًا ، در دہند
وہولے ، یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ اَخِیْهِ وَاُمِّهٖ وَاَبِیْهِ وَصَاحِبَتِهٖ وَبَنِیْهِ
در اندازند ، و باگردنان سرکش سِلْسِلَۃً خُذُوْهُ فَغُلُّوْهُ جنبانیدند ، و صدمۂ
سُیِّرَتِ الْجِبَالُ بر پیلان آں ملک زنند ، و ہر ہمہ ہندوان خانہ سوختہ را ، از زبان
شمشیر سوے برادران زبانی رواں کنند ، تا آتشے کہ معبود ناسزائے ایشاں بود ،
سزائے ایشاں بواجبی بجائے آرد ۔ مصرعہ

چوں روند در جہنم ، وَاِذَا الْجَحِیْمُ سُعِّرَتْ

نسبت جمعہ نماز نگر

چوں پیر سبز پوش سپہر ، در روز ہفتم ، کہ روز جمعہ بود ، از خیمۂ خورشید غسل کرد ، و مصلّٰی
نور بر دوش افگندہ ، واں شد ۔ شعر

وَ ابْیَضَّتِ الْاٰفَاقُ مِنْ نُوْرِ کَمَا

فِیْ جُمُعَةٍ ثَوْبُ الْحَنِیْفِ الصَّالِحِ

نسبت زبا و آب رواں زبا و آب

لشکر دریا جوش ، مانند طوفان باد ، از کھرگانو بہ تندی سیر نمود ۔ ہرکجا شجرۂ ملعونہ بے دین
در می یافت ، از بیخ بر می انداخت ۔ و برافگندگان را ، مانند درخت مستاصل کہ در

تیز آب جیحون می افتد، یا خاشاک کہ در گرد باد زیر وزبر می گردد ومی برد، تا بہ آب تاوی وصول شد۔ رودے دیدند، کہ از دریائے تاوی سہل فرقی۔ آن گرہ باد، از ان دریائے روان، روان تر از باد بر آب گزشت؛ و باز در قلع جنگلہا و استیصال باغیان بادی گشت مصرعہ

کَصَدَمَاتِ رِیحٍ وَسَیلَابِ مَاءٍ

نسبت صحت و مرض نگریہ

رودہائے دیگر ہم دران لبطن الارض، از امتلائے غبار، مانند رودہائے گل خواران بوحل گرفتار شد۔ و زمین را از جنبش مراکب خفخفہ در شکم افتاد، و تیغ کوہ از کشتہائے بیحد لشکر مسلول شد، و خواست کہ میان نیام خاک بطون گردد، و از کوب بسیار صحرا خشک مزاج بغایتے مدقوق گشت کہ در کبد الارض رخنہا افتاد۔ شعر

اِنَّ الفَضَاءَ اِذِا اهْتَزَّ الجُنُودُ بِہٖ

کَاَنَّ مُرتَعِشًا فِی النَّوبِ الہ عُرْیَانُ

باز نسبت نجم زاہم این جاہم

چون روز مشتری از فر و زہرہ روشن گشت، و شمار ماہ رمضان از میان بروزہ بیرون آمد مصرعہ

یعنی که پنجشنبه و از ماه سیزده

اینگه است این نسبت دیو و پری

سایه بان سلیمانی در سواد دیوگیر سایه انداخت، چنانکه زمین دیوگیر همه و آسمانی صفوف ملائکه گرفته بود، و لشکر انسی که جانی است، عزیمت آن داشت، که در اثنا محموده برای قلعه بلال دیو و دیوان دیگر استعداد رجم شهاب و تیر چهار پری بجای آرد۔ رای رایان رام دیو، که از کوس مهابت محمدی آوازهٔ الم شیطانی شنیده بود، و دیو نفس خود را رام آن درگاه ساخته، و رایش به اخلاص جانی آرام گرفته مصرعه

نه زد راهی و رای جان سپاری

این که این نسبت رای و تدبیر

آن رای اصل برای تحصیل، برای تعجیل و اطاعت فرستادگان درگاه، و ترتیب مصالح لشکر در قلع مفسدان، و تدبیر برافگندن به بیر و دهور سمندر، همه تن رای گشت شعر

بَلیٰ مَن اَرَادَ اللّٰهُ اِصلَاحَ اَمرِهٖ

یُمَیِّزُ فِی الاِقبَالِ رَاٴیًا مُصَوَّبًا

نسبت از انشا ہنامہ این جاہم

آں شکل عہد یعنی رائے رایان، برائے رضائے بندگان شاہ، نامہ بندگی را برقم اخلاص بیاراست، وشہر دیوگیر را بزیور فردوسی نظم اموردا د- وفرمود کہ متاع کار آمدۂ لشکر در بازار نہند- اگر بجہت تیر رستمان سپاہ شکل پر سیمرغ حاجت باشد، لا ینال در تحصیل آں کوشش نماید، تا از انجا کوکبۂ ایران وتوران مستعد آں گردد، کہ ہر سوائے دیو بزرگ را از دیار دہور سمندر و معبر، مصرعہ

کشد ہمچو رستم بہ مازندران

اینک ایں نسبت نامی زور خت

باشارت رائے نیک اصل، کہ نہال کردۂ درگاہ خلافت پناہ است، بازارہائے شہر را چوں بوستان ارم بیاراستند، و آزادگان سرو قامت آں سواد لشکر بر پشت بادپایان بہ گلگشت آمدند- شہرے دیدند از بہشت شداد نزہ تر، ہر بازار گلزارے پر آب دیگر، صرافان اجوہائے خرد و بزرگ و تنکہائے سرخ وسپید چوں گل سوری و صد برگ تو بر تو نہادہ، بزازان جامہائے گوناگوں کہ از بہار ہند تا باورد خراسان، امثال آں بورو صبا نشینان نتواں یافت، بالائے دوکانہا مانند لالہ بر کوہ سار و ریاحین در گلزار، تو دہ زدہ، میوہائے بہ از بہ و نغز تر از نغز بار

بر بار انبار کرده شعر

بِأَلْوَانِ أَثْمَارٍ وَتِبْرٍ وَدِرْهَمٍ
كَأَنَّ بَسَاتِينًا مِنَ الْوَرْدِ تَضْحَكُ

اینک این نسبت رخت است وقماش

واَمتعه واَقمشه که بجهت استعداد سپاهی شاه، وسپاهی سپاه، درقلم آید، از سختیان و زرینه، وپشمینه، وچرمینه، وروئینه وآهنینه است بے حد وعد ساخته ومهیا داشته تا هر که هست عدائے بیاراز و بقیمت عدل کالائے بخرید، نظم،

نه ترکے کرد بر هندو جفائے
نه هندو را مخالف بود رائے

باز نسبت کواکب این جا

آں همه آفتاب پرستان، چوں پرستنده تیغ بادشاه بودند، مشتری را سعادت خویش می پنداشتند؛ وانچه بمقدار انجمن ایشاں می بود، کار کوکبه لشکر به تقویم سیر آنیدند رائے رایان، هندوی دلوے را، که بر سر راه بیرود هور تمند به آب داشت همه دسته باز نموده بود، که بر سر چند روز، موکب جنود سیاره را طویله ۲۳ لبش خورد که دراں منزل خواهد کشید "دلوے" مانند دلو دهان باز کرده، راه انجمن اسلام می دید،

همچو است، که برائے تر ویت تشنگان کعبهٔ دین تمامی دهور تهمندر را بد لو درکشید. شعر

ومن یلق کفارا وصارم مُعانیا
یکاد یحیط الدلو للسقی والشرب

نسبت سیاه وار معالی سپهر

سپاه منصور را سه روز بهت ترتیب هزاره، که نوید لک از آیت اِنَّا فَتَحْنَا لَکَ
می شنید، در قلعهٔ مذکوره مقام بود. چون مقدمات بزرگ را از پیش روان، اَلسَّابِقُوْنَ
الْاَوَّلُوْنَ مِنَ الْمُهَاجِرِیْنَ وَالْاَنْصَارِ، بتمهید پیوست، و میمنه و میسره با عضاد،
یدا الله مبسوطتان ینفق کیف یشاء موید گشت، و شاقه بنظام در ست ساق،
که مناجات ثَبِّتْ اَقْدَامَنَا ثابت قدم بودند، پایدار شد، و جناح به معاضدت، اُولِی
اَجْنِحَةٍ مَّثْنٰی وَثُلٰثَ وَرُبٰعَ، فراغ بال یافت، و قلب مومنان، بَیْنَ اِصْبَعَیْنِ
مِنْ اَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ یُقَلِّبُهٗ کَیْفَ یَشَآءُ، قرار گرفت. نظم

بعزم غزا بار کردند محکم
جنود السموات والارض همره

باز نسبت بطریق التنجیم

چون روز مریخ از سر جهان جمال نمود، و روزهاے صیام از راه تمام محسوب افتاد و صع

یعنی کہ سہ شنبہ وزمرہ ہفدہ شدہ

باز نسبت رتیر راست چو تیر

حکم اندازان کشش محمدی، ہر یک از نون ولکن اللہ رمی، قوس سہم ساختہ، واز کاف الیس اللہ بکاف، در آخرین حد پیکان حرف پرداختہ، بہ متابعت سایہ بان اعلی مساعت نمودند شعر

وانت باشد اد کرمت لآئلے
فتنظل فوق حیوشہ بجناحہما

نسبت آب بہ لطیف چو آب

از معمورہ ایمن آباد دیوگیر تا خراب آباد پرس دیو دلوی لشکر باہو سلیمانی را پنج کوچ سہ آب بزرگ عبرہ افتاد، یکے سینی کہ سینہ بحرہا قلب در جب نمود، و آبش از سی نے دراز برتر؛ و دیگر گوداوری، کہ بہ میدان فراخ عرصۂ خویش گوئے داوری از ہمہ کرہ زمین بردہ است؛ و سیوم بہینور کہ سینہ او کم از سینی نبود؛ و دیگر رودہائے مہیب آواز چکا و کہا زم نوار اخو دبطریق پروازی گذشتند تا بعد از پنج روز منزل باندری، اقطاع پرس دیو دلوی نزول شد۔ دلوی، کہ دلوے است برکشیدہ مطیعان حضرت، واز زیر دیوہ و بیر بیڈ با آب ہا تجو است، میخواست کہ بقوت بازوئے لشکر منصور ہر دو بیر را با دریا ہم در

کوزہ کند، چوں جیحون سپاہ آنجا رسید، شعر-

حتّٰی اَحَاطَ مُحِیطُ الْجَیْشِ وَادِیَہٗ

وَمَاجَ سَیْلٌ اِلٰی سَیْلَانَ وَالْبَیْرِ

باز نسبت نگاہ کن ز فلک

آں دلوے، کہ دراں بے ابی برخود خشک شدہ ماندہ بود، از سرگردش چرخ در طالع خودِ سعادتے و در برج خود ثباتے تمام دید- در زمان باستقبال انجم مسعود اسلام آمد، و دائرہ فلک وش لشکر را بہ ترتیب نزول رہنموں شد- چوں روز مشتری از دل مہر روشن گشت، ہلک الشرق، در روشن کردن خبر ہائے پیش مسرعان آتش پائے را دمادم گرم خیز گردانید؛ و از ہر طرف در تفتیش و تفحص می بود، تا از آیندگان منازل پیش چناں معلوم گشت: کہ دو رائے معبر، کہ در اتحاد یک رائے بودہ اند و ہر دو را اتصالے محکم تر از فرقدان دو پیکر- چوں سندر پنڈیا کہ برادر کہتر است، برائے اہمات مصالح ملکی، از خون آبا دست خود را کف خضیب گردانید، و سر ایشاں را کف خذ مَا تَجِدُہٗ شناخت، رائے برادر بزرگ بیر پنڈیا، از چندیں ہزار ہندو کیوائی اجتماعے ساختہ است، و دو شہر خالی گذاشتہ، و برائے سلح او بیع السیر شدہ، و بلال دیوا، رائے دہور سمندر، چوں شہر ہا را از مہارائے خالی شنودہ، آہنگ آں کردہ، کہ بغارت مہاجن ہر دو شہر بسیرہ شہریں را یک منزل کند- ناگاہ از عقب آوازہ آسمان

سگاف، وَاِنَّ جُنْدَنَا لَهُمُ الغَالِبُونَ، از کوس لشکر منصور شنوده، و در غلبات،
یَجْعَلُونَ اَصَابِعَهُم فِی اٰذَانِهِم مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ المَوْتِ، مانده، وازاں مہابت،
چوں زحل منعکس، بحال بدو طالع معکوس، بسوئے برج ہبوط خویش راجع شده، واز
سیاره سیر دنسر طائر طیر دام شده، در بیت الحضیض خویش رسید شعر

فَاَمسیٰ مُستَعِدَّ الاِحتِرَاقِ
کَشَیطَانٍ یَصُولُ اِلَیهِ شُهُبُ

لبت ہیوه نگر بخته ولو

ملک، بار آں ہمه اخبار را بہ پختگی تمام بر رسید، پس چوں روز یک شنبه از سر آفتاب
جہاں افروز گشت، و شمار ماه روزه بہجت غزاة صایم از طبق آسمان آہیں پیدا کرد ع
یعنی کہ سه ولبت برآمد از ماه
باتفاق ملوک کبار، که بار عہد عہم بر میثاں بود، از جملگی اصول و فروع لشکر یک تن
سوار زنخیار ه بر چیده، بر چیده، و جریده شد. ناوک افگنانے، که در یک دانه خشخاش
بہر یک نظاره متحیراں، ہزار شگاف کنند، و تیغ زنانے، که بہ یک ضرب شمشیر کرده کوه را،
چوں جوزے، بدو نیم سازند شعر

فَاَضلَاعُ بَاغٍ قُطِّعَت بِحُسَامِهِ
کَاَضلَاعِ بِطِّیخٍ بِسِکِّینِ قَاطِعِ

باز نسبت ز راه ناہموار

مدت دوازده روز، نرم دہانان سخت سم، و نرم روان سختی کش، و نرم دلان سخت کوش، در نشیبهائے و فرازہائے، که از فرو دیدن آں چرخ را دوران آمد۔ و از زبر دیدن آں باد لقفا افتد، فرو می رفتند و بر می آمدند۔ فراش خار، که از خاره بالش داشت، از انها بود، که کرگدن را بجنباند، ره نورد آتش از بس شتاب چوں بساط پرنیان می نوشتند؛ و جیہائے فراخ عرصه، که بیشتر پرنیان می مالنست برآں آب که کوه را فرو غلطاند، در شبہائے تاریک بگز بیداری می پیمودند۔ نورہائے، که طوفان نوح آنجا فرو رفته بود، و ہیچ جا بر نیامده، مرکبان کشتی وش در انها، مانند جہازے که در موج تند افتد، گاه بقعر فرو می رفتند، و گاه به اوج بر می شدند۔ و سایر روندگان بقوت آسمانی، در زمینہائے که زیر مغاکہائے آں از تحت الثرے آب بتواں خورد، و بر کوہہائے، که بالائے آں از ابر دست بتواں شست، اگرچه دشوارے می دیدند، اما ہم بآسانی می گذشتند شعر

رسیدن سپه بادشاه بد ہو ہمند
بسرعتے که شد از ہمہ پیش صرصر گند

چوں روز بر جیس لطالع سعد با ماه ہم در ته کنگر رسید، مصرعه
یعنی که پنج شنبه و از ماه بیز پنج

باز نیاد نسبت از قلعه

لشکر پادشاه قلعه کشائے بہنگام استوا، که قرص آفتاب زمین را تنور تافته گردانیده بود، پیرامن قلعه دهور سمند زنبوره بست حصارے بداں شان در نظر آمد، مصرعه

کز دیدنش آسمان نیاید به نظر

نه دهور سمند ربانک دریائے نامش بیر مصرعه

محیط گشته زهر سو بگرد بیر غدیر

گوئی میان گرد آفتاب بنیاد بیست محکم، با چنداں دور ساغرہائے لباب، خرابیش کم

شعر

ترى حِصنًا حَولَهُ الماءُ اِسمُهُ بیرُ
یکونُ الماءُ فی بیرٍ و ذٰلِکَ البیرُ فی الماءِ

نگه کن نسبت حیوان آبی

سکنه آں قلعه را ملتے از روش آبی بود۔ در اندام همه را از بر دابر دلشکر لرزه در دست و پائے افتاده بود۔ و از خیالات سهم ناوک افگنان ماهی وار در وتها پر خار خار گشته و آں همه ماهیان سهمناک، هشت در گشت، اسپرها بر پشت لبسته و جوشنها پوشیده، بر سیخ سختیدند و زیر و زبر می شدند، چوں نتپاک آں آبیان داران آبگیره

رَأی الدَّهرَ قَد قَالَ فِی الماءِ مَاهِی

رای بلال دیو، از هیبت دریای قلب سلطانی، مانند آب گرفتگان، زرد برگشته دلش مانند غبغب غوک از بیم برهم میزد، و درون بیر خزیده، بعربده زبان نفس نفس لاف می پرانید که قلب شاه را جواب گویم. مصرعه

کما ضفدع البر یحکی من الیم

بیان نسبت آتش چو گلستان خلیل

واگر آن آتش پرست میخواست، که دم در دودی برنیارد، شیخ خس که پیراهن او بود در دودی می دمیدند، و اشتغال میکردند، که روزگارها باید چون توده از دودمان آتش پرستان، دهور سمندر بر آید. خود را دران شبهه نیست. مصرعه

من النار یبدو وبالله هو سمندر

چون لشکر ترک، که دریای آتش است، بسوختن حس بندهای قصبات او رسید این آتش بنیادی دارد، که سنگ قلعه را نیز چونه سازد؛ آخر این قلعه که دهور سمندرش میگویند، نزدیک خویش آبی دارد، و پیوسته درین زمین پا آب بوده چون زبانهای شمشیر ترکان بکار شود، اگر آن همه را اطفا ممکن نگردد، کم از آن که دودخانی را جواب گویم، که چون سوختنی ایم، بارے بی آب نه ایم، بهر یکے از دم دادن ایشان گرم شد، و آتش در وثه خود را روشن کرد، که پیش ازین آتش پرستان بزرگ ما، از انجا که چراغ دل ایشان روشن بود، چنین روشن کرده اند،

که هرگز هندو پیش ترک، و آتش پیش آب تاب ندارد. چون چنین است، ما را پیش شعلهٔ پیکان ترک جز روئے تافتن کارے دیگر میسّر نگردد. آبے نه باید ریخت، که بر شعلهٔ ایشان روغن شود، و ما را هم درزندگی طعمهٔ آتش گرداند پس سرکشی آتش از سر بگذاریم، و به تواضع آب بر روئے خاک غلطان پیش رویم. بود که آتش غضب ترک قدرے تسکین پذیرد. مشعلان فتنه، بدین ماجرائے، از گرمیے که داشتند، قدرے سرد گشتند، و از جانب سر و دهور سمندر دل در پا کردند، و بران شدند، که دروازهٔ بیرکشایند. مصرعه

وَلِيُطْفِئُونَ لِمَا نِيرَانَ فِتْنَتِهَا

نسبتِ می خوان که مستی آرفت

صبح گاهان، که ساقی دورِ سرخی از تتهٔ قرابهٔ مصفائے آسمان بیرون نمود، سرِ دورِ لشکر پیرامون آن قلعهٔ سنگین که هر برجے از آسیب آن دو بار شکسته بود، دور فرمود. و آن همه ساغرها، دریا وش را، که گرداگرد دورِ حصار بود، میدان کمیت تصوّر کرد. و النگهائے شیرانِ مست و سرگران و هشیاران شیرگیر مجلس بمجلس، مرتب گردانید. و خود با تجمّل ملوک پیش دروازهٔ قلعه بایستاد. خروش غوغا، از شهرهای خون آشام بر آمد، و از بانگ دهل غازیان غلغل در سر افتاد. شمشیر صوفی مزاج پاک دینان خون مفسدان را چون شراب، در وجه الله چندان فرو ریخت، که سیلاب تا بقعر حصار بدوید، و وصلهائے خرابی در داد. از تفِ شعلهائے پیکان خون در اندام هندو آب گشته بود

وعرق از ایشان رواں شده مجلس ملکی در بند آں بود، که دراں قلعه چوں کلاه - دیو، سنگ انداز فرماید، یا سوئے الیرنان سپاه اشارت کند، که بنوک نیزه برسان جام خالی نگونسارش کنند، تا مفسدان خون گرفته ازان بسیر پر جوش، مانند مگس از سر خسم بیروں پرند۔ اما حاجے برائے مصلحت از تعجل نقط فروگذاشت کرد متحمل را کار فرمود، تا یک مجلس اسلام وذمه برایشاں عرض کند۔ اگر میل نمو دند فنعم، والا بلطف لیفت حسبة الله آں قلعه را بسنگ مغربی چوں سفال خرد کنند۔ شعر

وَيَسْفِكُ مِنْ حَنَاجِرِ سَاكِنِيهَا
دِمَاءً سَفْكَ رَاحٍ مِنْ صُرَاحِي

اینک ایں نسبت کفر و اسلام

چوں بلال دیو دریافت که در معبد او بانگ نماز خواهند گفت، و بت خانه را در سجود خواهند آورد، وجائے که دیو را بلال نام کرده بودند، قامت موذنان بالا خواهند یافت وخطبا تیغ محرابی را دستیار زبان خواهند ساخت، چوں شب جمعه، طیلسان سیاه شام بر دوش افگنده، از منبر سنگین کوه بر آمد، آں بلال، که دیو لازم اوست، بعد از نماز خفتن گیسوی را به بخشش لشکر اسلام بیروں فرستاد۔ حالے که او در حلقه سنیاں در آمد، مانند ابلیس از شنیدن آوازه قرآن گرگشت۔ صفائے تالیاں دید پیرامون دو حصار حلقه کرده وحافظ شده، تا چوں بامداد آں روز خجسته جمعه جامع عالم را

به بساطِ نور بیارایند، آن جماعت مجاهدان به سنّت غُزاۃ کار جهاد پیش بردند، و دیوار
حصار را چون مصلائے صف بر روئے زمین پست بگسترند، و دران دیوخانه
با صفهائے ملائک در روند، و بقوت تمام شعر

یُقِیمُونَ فِیهَا خُطبَةً وجماعةً
الیٰ اَنَّ اَصنامًا تَخِرُّ وتَسجُدُ

بیں نسبت موچو موئے باریک

گیسوئے دل، در گیسوئے دل دام شب، چون عساکر انبوه تر از موئے سر اعظم اللہ را
سر اسر معاینه کرد، از سهم آن، بر سان شانهٔ هندو، موئے بر اندامش پیچ گشت، و
مانند موئے مرغول بر خود به پیچید، و تافته و در هم تقفامی افتاد ـ می شتافت تا برائے
پشتیں رسید ـ حالے که از دریافتگی سپاه ظفر شعار سر موئے بازکشاد، نزدیک بود
که شانهائے برائے خرد بشکند ـ در ماتم خویش موها کشاده کردن گرفت شعر

وَقَد شُوِّشَت اَحوالُهُ مِن مَخافَةٍ
کَصَدعِ السَّکاریٰ حِینَ تَشوِیشِ صَرصَرِ

بازنسبت نگر ز دیو و پری

بعد از ان بالک دیو نا پاک را، که بالک دیو در شیطنت و فطنت موازی بود، فسون

دبیرنگی که دانست درآموخت، و سوئے سپاه شاه جم نشان روان گردان
سایهٔ خاکی پیش سایه بانان همایون جان زنهارکنان در رسید، و بجهت بلال دیو
جانی نان جانے درخواست کرد، و عرضهٔ که در دل داشت بر زبان، که "بنده
بلال دیو، چون لدر دیو و رام دیو، رام فرمان شاه جم نشان است. و بدانچه سلیمانی
عهد امر کرده، مامور است. اگر در احضار تیزپایان دیو هیکل پیلان عفریت منظر و نعال
دیگر اشارت رود، اینک مهیا. و اگر بنیاد دکا و کا و برائے خرابی این چهار دیوار باشد
پیش خویش دیوار برنتوان آورد. حصار حصار پادشاه است، مگر که بنده بلال دیو از
سر قلعه سنگے چند برتاب کرد لاحول که آن سنگ دیو برآدمیان آسیب تواند آورد
لیکن چه به از آنکه سنگ خود با خود نگاه دارم. چون هندوان دیوگیر سر در پریشانی
نهند بعد از سوختن دیو شود. هنوز که شعلهٔ تیغ هندی ترک به من نارسیده،
خود را دیو ساختن از هشیاری نباشد بنگر که چند جانهائے دیوان هند در غبار
لشکر پادشاه گردباشنده میگردد، که آن همه جانها از بے فرمانی این سلیمان دیوبند بباد داده اند
و لاجرم بعد از مردگی هم خاکسار مانده. بنده بلال دیو اگرچه از نسل دیوان بزرگ است
اتابیش وزیر آصف رائے، که فرمان ده دیوان سلیمان است، هم شیطنتے
که داشت، از سر بنهاد، و تن جانی خود را در حمایت سپاه فرشته جناح وَالصَّٰفَّٰتِ صَفًّا
صَفًّا - که بهر دو میمنه و میسره است، افگند، و مانند دیو در رمضان، گردن بسلسلهٔ انقیاد
تسلیم کرد. شعر

حَتّیٰ تَخلَّصَ حِینَ نَنظُرُ بِالمُنیٰ
وَجہُ الخَلِیفَۃِ عِیدُ اَہلِ العَالَمِ

باز بنگر نسبت تدبیر و رائے

چوں دستور عالی رائے پیغام فرد تنی رائے استماع کرد، اگرچہ بہ نور رائے خویش درونہ
رائے را روشن کردہ بود، مع ہذا اشارت خلیفۂ اسلام بآواز رسانید، کہ برائے
بالا دیو و سایہ رایاں فرمان حضرت خلافت بریں جملہ است: کہ "اوّل شمع دو زبانہ
لا رشہادت پیش ایشان داریم، بود کہ از نور وجود پروانہ روشنائی یابند، و اگر پیش
نظر بصیرت ایشان پردہ تقدیر حائل شود کہ آن نور را نہ بینند، بحکم حبل اللہ ربقۂ ذمہ
بر رقبۂ تقلید ایشان عرض کنیم، و اگر از آن نیز گردن کشی نمایند، سر رشتہ تاب نیارند ہیچ
بارے بر گردن شان نہ نہیم، بلکہ گردن شان را از بار سر نیز سبک گردانیم۔ ازیں
سہ شرط رائے بالا دیو بر کدام می آساید۔ ما نیز بارائے زنان لشکر بدان ہیزان
کار سنج جوابے می باید بمیزان رائے سنجیدہ۔ تو نیز اندیشۂ خویش مصرعہ
بصدق سنج بران سان کہ ما ترازو را"

باز نسبت درست و راست چو تیر

فرستادگان رائے از سہم آن پیغام نزدیک بود کہ سپری شوند از سر شکستگی گفتند،

کرہ ما پیکانِ ہندوایم۔ واین پیغامہا، کہ از تیر راست ترلست، چوں ہندوان را کیش درست
نیست، شاید کہ کژی درانہا راہ یابد۔ راست روئے دیگر ہمدستی ما روان باید کرد، تا فرستادہ
کہ بقوت بازوئے شما جہد، ہر آئینہ در درونہ رائے چناں در رود، کہ عرض محصول
پیوندد۔ ملک رانچنین فرستادنی، کہ رمیّا بغیر رام بود، محض ثواب نمود؛ وکس حاجب
ہندوان ہرما را، کہ مانند تیر ترکان ما را پر دہد، وبہ نیروئے تمام، با آں دو سہ روندہ
دیگر پرتاب کرد۔ آں فرستادگان بقوت بازوے در فرستندگان سہمناک چناں ہر
پریدند، کہ در چشم زدنی از حصار برگذشتند وزخم زبان بر رائے آوردند۔ رائے بہ مجرد
شنیدن آں صریر، زہرہ شگاف دیوانہ وار، از جائے بجست، وخود را در پناہ جنّت
انداخت ہرچند میخواست کہ زہ گوید، گرہ در زبانش می افتاد۔ دیر بایست تا سوفار دہانش
فراہم گردد! چوں قدرے ازاں سہم زدگی دل پریدہ او بجائے خویش باز آمد، برسان
تیر خدمتی، دستہا بستہ پیش ایستادہ، وگفت اگر جملگی سہامے، کہ از قبضہ چرخ نصیب بندۂ
بلال آمدہ است، صامت وناطق، ہمہ خدمتی درگاہ چرخ پناہ است۔ بندۂ بلال نیز یکے
از دہ ہگان ست۔ بامدادان ہنوز تیر شہاب با قندیل ماہ فرو نہ رفتہ باشد، کہ جز کیش شکستہ
ہندوئے، کہ بستہ زنار است، وزنارے کہ بستہ آں کیش دارم، دیگر رشتہ تابی
با خود نگاہ ندارم، وہمہ پیشکش کیش محمدی سازم۔ واگر بنا بر ذمہ ہر سال یکسر تیر بر گردنم
نہند، تیر وار کمر بندم وگرہ در شکم افگنم، وغرضی بندگان دولت حاصل کنم بحدائے کہ تیر غزاۃ را
ایں وزن دادہ است، کہ دل سنگین گبران را ترازو سازد، کہ ازیں وثیقت نگذرم۔ شعر۔

وَبِمَا أُمِرْتُ أَتَّبِعُ مِثْلَ سَهْمٍ مِثْلُكُم
إِنْ تَأْمُرُونِي أَنْ أَخُوضَ الْجَلْمَدَا

نسبت زکمان و بابت زہ

رسولان چوں تواضع رائے، کہ در شکستگی بکمان لزوم می بالنست، درست کردند بدان اعتماد، کہ شکستگی استواری تمام داشت، برپائے بکشیدند و پیش ملک چرخ کمان آوردند وخدمتہائے خم خوردۂ او، کہ بابت زہ بود، بہ کمان کشان لشکر رسانید۔ چوں ملک را درست گشت، کہ آں متعصب بے کم بقربان خویش راضی شد، گرہ خشم از سر ابرو کشود، و کمان غوا را شکنجہ آسایش داد۔ شعر

فَقَدْ أَشَارَ بِتَرْكِ الْقِيَاسِ فِي أَقْوُسٍ
كَمَا انْتَهَى وَتَرًا مِنْ تَنَازُعِ الْقَوْسِ

بامدادان کہ روز زہرہ، و شمار ماہ از میانہ قوس روشن گشت، مصرعہ

یعنی آدینہ و شش از مہ ہم

و چرخ خنگ سپے در نور، کہ نقش تور دارد، پوشیدہ شد، و سلطان سپے افتادہ، کہ کمان دار کرنشین و راست گوئے بودند، چوں بالک دیونا یک دائن دیو و جیتیل، با ششے لبیتھان دیگر مشت لبستہ بیرون آمدند۔ و قامت خدمت را پیش سائبان اعلیٰ بقدر تیر بر پائے کمان، خدمتی ساختند، و سخن بہ چاشنی آغاز کردند، کہ بزہے پرزد۔ و گفتند

که رائے باراستی، که از زه کمان راست تراست، عرضه میدارد، که اگرچه بنده بلال در خوردشتگی از کمان هندوی نا تراشیده و بس خم تر بود، چون دریافت، که ترکان هرکجا که گوشهائے دراز ببینند، در حز کمان کشید، پیش از انکه زه درگردنم کنند، و به قبضه خویش آرند، خود را به دهانگان خاص تسلیم کردم، و بهرکشا کشے که هست، تن در دادم، و کمان کشی تیر کشهائے حصار را درگوشه نهادم. شعر

إِنِّي لَآخُذُ مُخَطَّ أَمْرِكَ طَائِعًا
كَالقَوْسِ يَخْدِمُ فِي التَّنَازُعِ لِلْوَتَرِ

وصف پیلاں این چنیں، جز من از کس ناید صواب
همچو کوہے کس نیارد سایه کردن جز سحاب

هم از پیل است ایں جا نسبت گفت

هر یک نجدی، نجدی کش، عفریت پیکر آدمی هش، گزک پولاد بر سرش، گوئی بر سر ابر بلالی است سرنگوں. دو شاخه آهن در بنا گوشش، پنداری لائے لاحول است که کرد است آهرمنے را زبون

سخت سری، فرمان بردار، در بارهائے گران گرانبار ساخته، بار با دشاه از در آلیش درگاه. قصالی ستور را از کنگر آهن آو یخته، کنگر آهن را از عاج دسته انگیخته. زرناب

برتالش کمر کار بسته، نالش هنگام کارزار در آهن غرق، نشسته بنا گوشش ازدو جناق زینت فزیبائی سوار در عقب جناق بے رکاب کارگر، خرطومش نشانه ماهی، گوشش با بیزن داخل بادشاهی، فراخ نائے، باریک آواز، دستش بے چنگ، و پالیش در طرف دف ساز۔ ساقش چون تنه درخت محکم و استوار، تنه او لرزبالا بار بسیار۔ گرگ را از دو در شکم زندان او، پهلو چون دهن خندان۔ گیران را از مغز لی دست خویش در اطلس لعل خوابانیده۔ دزدان را بیک پرتاب تا عدم پرانیده۔ نرشان بچوگان خرطوم از سر هندوان گوئے ربائے، باده شان از خون مغلان جنی در دست و پائے ناخنش دافع تاخته، اما هرجا که آن ناخن رسیده چشم با ناخن بیرون بریده۔ کف پالیش زمینی ساکن حال را در جنبش آورده، ولیکن سلسله سوئے خویش کشیده۔ شعر

تزلزلت الاعلام اذ صال فی الوغا

کاعلام اجناد اذا اسد نصر

باز این نسبت گران از پیل

سهکش پیل حمله، گرفتن آن پیلان را فالے بزرگ گرفت، یعنی آن کوههائے سنگین را مقناطیس کوههائے آهنین سعیر تصور کرد، و عهده داران را در تعهد ایشان وصیت فرمود، که آن ابر بهار را آب دهند، و آن کوهسار را چرا فرمانید۔ شعر

حتی تعجب البحر لو اذ تری   ترعی الشوامخ والسحائب تشرب

باز این نسبت روان اسپ

چون روز مریخ از سهولان مطلق عنان گشت، بوقتے که تیزی آفتاب از اوج گرمی جانب زمین میل کرد، رائے غبار انگیز که همه از باد اسپان می پرید، آن همه بادپایان را سوئے طویلهٔ عرض گاه اطاعت فرستاد، تا پیش سایه بان اعلے حمله بحمله چون صدمهٔ باد، که پیش ابر آید، آمدن گرفتند. از آن سایه بان، که با وتاد جبال پیوسته بود، و سایه بران دیوان گستروه شعر

یُرٰی فِی عُیُوْنِ النَّاظِرِیْنَ کَاَنَّهٗ
سَرِیْرُ سُلَیْمَانِ اَظَلَّ عَلٰی رِیْحٖ

وصف اسپانے که زیبد نعل شان جرم هلال
بادشان سبے کاهلی و آتش آسانے هلال

ره نوردانے همه چابک از میدان صفت بیرون جسته، بلکه از عرصهٔ فکرت هم بجهانی که گاه آشنا دریا را شرابهٔ آب پندارند، زاغ چشمانے که از چشم سرمه کرده شبدیز را بچشم درنیارند. سیاهان سپید روئے، گوئی که از گوشهائے شب صبح برآمده است. نقره خنگان سیم سم، پنداری که شب در پائے خورشید افتاده است. ابرشان سیه خال خیال برد که ابرهائے سیاه از باد پراگنده گشته است. گلگونان سرخ جال تصور افتد

که صبا را گل آگین کرده اند طینت شان از باد انگیخته، چنانکه از آب نتوان ریخت.
منظر شان از آتش ساخته، چنانکه از موم نتوان ساخت. سم شان از آهن، و ایستاد
شان بر هوا ممکن. کلک شان چون نی بر آب، از غرق شدن ایمن. عرصهٔ پیش
سینه چون پیشانی پروان فراخ، و فرجهٔ میانهٔ گوش مانند چشم مدخلان تنگ. بعضی
پیل هیکل و بعضی چست گیرا که گوئی در سوراخ مور درخواهد رفت. و بعضی گردمهره
دم و یکسر افسار پیچ پنداری که مهرهٔ ایشان از دهان مار بیرون آمده است
روندگانی در روش طراوت، هوا شان زیر پای و بر آبها، خرام شان رسیده گاه
در مذهب ریاضت کما هو حقه

جو بر ایشان حلال و چوب حرام

حدیث آمدن رای فتح دستور شد
ز بهر کاوش گنجینه باز رفتن شد

باز نسبت گراز علویات

چون روز آفتاب از سر افق روشن گشت، بلال دیو آفتاب پرست شعاع شمشیر
اسلام بر سر خویش معاینه کرد، و سجده کنان از برج خود بیرون دوید، و پیش سایه
گردان ظل الله بر آمد، و سایه کردار لرزان و بی جان بر خاک مذلت در غلطید.

وجهه بندگی را در زمین مرل غروب داد. بعد از اقتباس نور اقبال در چنین بخت،
باشارت حاجب ملک الحجاب سوی برج استقامت خود بجهت نقل کواکب فتحی
خزاین و برآوردن دفاین رجعت کرد. و همه شب گنجهای که چون آفتاب
در دل شب غارت بود بر می کشید، تا هندوی شب گنج خورشید از زیر زمین بیرون داد،
آن همه گنجهای خورشید تاب، که از دست او خاک بر سر افگنده بود، دامن افشان
کرده پیش سایه بان همایونی رسانید، و به خازنان بیت المال تسلیم کرد. در آن شهر
که چهار ماه را عرصه چهار شهر اوست، مدت دوازده روز مقام شد، تا سیارات پیش
آهنگ انجم عقب مانده اجتماع یافت. پس پیلان و صور سمندر را بسوی حضرت
خلافت به نسیم نوازش، مانند ابرهای که از باد شرق سوی قبله رود، روان کردند

شعر

وَالجَیشُ عَبا لَهُ یَمُرُّ مِنَ البَحرِ
تَرَبابِهِ شُهُبُ السَّمَاءِ تَکَحَّلُ

آهنگ سپاه سوی معبر
فیروزی یار و فتح رهبر
کاربان معنی اندر نسبت اشترنگر

چون ناقهٔ شوال ذنب میان کشته در هوا کرد، و جمازهٔ روز از ته هودج بیرون داد،

یعنی که هژده روز شوال چار شنبه

طبلهاے بلند آواز لشکر بعزم معبر بر شتر بستند، و سوے تریهاے دریا کاو
بر کاو و بگام شتری راه بر داشتند۔ واز مہ جادر رشتۂ دراز داده، زمین می پیمودند
و در زمینهاے درشت گربه که شتر در مغاکهاے آن گربه نماید، چون پلنگ می جستند
و موش خانهاے پایچ، که دست بختیان در وے تا موشک باز فرو درود، بچه شتری
گذشتند۔ خارهاے درشت پاے شتران را چون سم اسپان میخ دوز میکرد، و تیغهاے
کوه سم اسپان را مانند شتران می شگافت۔ تیرها چون هوه جها سخت راهی در پیدا
وجوال دوزهاے خار سپید و جست لشکر فرمان بردار در تحمل مشقت هم با دشاه، هر روز
اگر بار کوه گران بر ایشان می نهادند، بے هیچ ناله و حیله بسر می افکندند، و هر شب پشتهای
که از کوهان شتر ناهموار تر، پهلو بر هم میکردند شعر

وتهیج شوکها فی کل ضلع
ویدخل کالصوامع فی نیام

بنگر این نسبت کوهست وره

سپاه کوه جنبش بعد از پنج روز از تاریخ بالا، در سرحد ولایت معبر فرود آمد۔ میان حد معبر
و دهورسمندر کوهے پدید گشت، سرها بر سوده و اضلاع از رستنها از این کوه
کمر بسته، و تیغ برداشته، چیرهان را در پناه گرفته لشکر خیبر کشاے را از دور [illegible]

داده، یکے تل ملی و دوم تا برو۔ کوہ شگافان سپاہ بزخم تیر در نفس زدنی ہر جا بے صد گان
درہ پیدا کردند، و چون تیر خویش، کہ از سنگ بگذرد، ازان کوہ گذارا شدند شب بہ
کرانۂ آبے رسیدند، و در ریگستانے نزول کردند۔ ریگے کہ از باد اسلام می پرید، بر لشکر
معبریان، کہ از ریگ افزون تر بودہ، حملہ می آورد، و جمعیت آن پریشانان ہبا منثوراً
می شد۔ مصرعہ کَمَا مِنْ صَرْصَرٍ قَدْ اَتَتْ رَمْلٍ

کیفیت فتح ملک معبر

اوردن پیل و اسپ و گوہر

اینکہ این نسبت شمشیر نگر

چون جمعیت اسلام دران کفرستان در آمد، شمشیر ہائے محرابی، کہ صد ادعا آن بنا
دادہ بود، و تحدید شان تازہ کردہ، بقوت بازوئے اہل جہاد محراب خویش پیدا کردند
و سر فرو نہادن آغاز نہادہ، سر ہائے بت پرستان را پیش آن محراب، بے قیام
قیامت سجود می فرمودند۔ و نجاست کفر را ازان دیار ملوث، کہ ذریار اشستن آن
ممکن نہ بود، مصرعہ

ہمی شستند پاک از قطرۂ تیغ

نسبت ولی است این پوشیده خوان

ولایتے مادہ فساد ہیچ وقت فحول اسلام را بہ خواب نہ دیدہ، و ہندوان نامردِ شارستان
خود را مردے نام نہادہ، و مردی برائے نام در وی نہ بہ تصور، مردی خود خوابہائے
پریشان می دیدند، و در بازی شیطان آلودہ می ماندند، تا ملوک قلعہ کشائے بدان قلعہ
در می رسیدند طبل زنان علم لشکرشان نہا می بردند، و خون ریزی بے حد میرفت، و خود
در عرق جہاد غسل میکردند، و ولایت را از خون مفسدان غسل میدادند شعر

یَدِی الدَّستِ مِن قَتلی وَ بَلَّ دِمَائِہَا
کَاَیدِی العَذَارِیْ مِن تَلَوُّنِ حِنَّاءِ

این چشمہ نسبت از چہ آب نگر

چون در شہر ذو القعدہ روز پنجشنبہ از فرود چاہ بر آمد، لشکر اسلام بعد در ل وحصے،
متعطش دریا و متحیر سر از لب آب کانوری بر سمت بیر وصول روان شد بران
آہنگ کہ اگر بیر سوئے دریا گریزد شعر

یَجُسُّو کَعَطشَانٍ مُحِیطاً ذَاخِراً
وَمِنَ الدِّمَاءِ نَیلٍ یَجرِیْ اَحمَراً

چون جوش لشکر در حوالی شہر بیر وصول رسید، از خروش دہلہائے لشکر منصور

غلغل در بیر افتاد۔ اگرچہ از بیر نیز بانگے و فریادے برمی آمد، آن ہمہ مانند صدائے چاہ
آوازہ بود، در و غلین شہر بیر و آئے بیر۔ نظم

آں بیر بلا ہر دو، چوں گرد فلک پیدا
بادہ شیاطین قد لعیم بیران

طائفہ ہنود بیر کہ بیتی سیان را سر پوشیدہ می داشتند، کہ کسے غور او در نیابد، چون بیر را گفتند
کہ "واقعہ خواہد افتاد"، سرش باز شد، دہان باز کردہ بماند۔ خواست، کہ چون چاہ درتہ زمین
فرو رود، اما باز در خود فرو رفت، کہ نباید رسن در گلویش کنند، و اہلش بہ بہ برند۔ درین کشاکش
بود، کہ جنبش لشکر نزدیک تر رسید۔ قلعہ متزلزل گشت بیش بیر را قرار نماند۔ خواست
کہ سوئے دریا گریزد۔ اوّل بدست و ہمائے سر و حسرت سوئے دریا پیغام فرستاد،
کہ "چندین گاہ زیر عبرۂ ما بودہ، اکنون مرا کہ بیرم، از انبوہی لشکر ترک بے آبی تمام
پیش آمدہ است، درجز از خویشم پناہ دہ"۔ چون آن نفسہائے سرد بدریا رسید، دریا نیز ہم
در وہم زرہ پوش گشت، واز درونہ پرجوش خروش برآورد، و جواب داد، کہ اے بیر
برین سوئے نیائی، کہ مارا در چاہ افگنی ملک از دست تو خود را در چاہ افگنیم، ما حوض
خشک نہ ایم، کہ کا و کا و بیر در ما افتد۔ خطاب ما بحر است، و خدائے مارا بزرگی دادہ،
کہ ربع مسکون را محیط شدہ ایم۔ اگر موجے از لشکر پادشاہ بحر و بر، برآہنگ نسکا رماہی
باشارت ہوائے سخر لکم البحر لتاکلوا منہ لحما طریا، جانب ما آمد، تا
از تموج الطاف بزرگی مارا ریادت گرداند، مارا نیز آخر دریا می گویند، و شرمے و حیائے

دارم انفاسے کہ در خزینۂ ماست برائے آن روزنگاہ داشتہ، چندین گاہ عبرۂ ما بہ کفِ مشتے خس و خاشاک گذر داشت۔ اکنون کہ من آبے راگر و لشکر بادشاہ خاک گردانید بعد ازین من دریا ندا ایم۔ گوئی کہ در خزائن حضرت یکے از شمائۂ خاشاکم۔ اگر خزینۂ گوہر دارم، نثار طبقۂ ملوک خدائگانی است؛ و اگر جزائر معمورۂ ماکیست برائے خطوط دیوان اعلی عبرہائے، کہ بر روئے آب ست، آن خود پوشیدہ نتواند اشت۔ کران تاکران سفینہائے چون عروس آراستہ، ہر یک جاریہ است باجہان منتظر فرمان بادشاہ راستین، تا یکہ تسلیم فرماید۔ بعد ازین ولایت حل و عقد این دیار بدست آن مالک ملک ست"

کُوْلَایَۃِ الْمُلُوْکِ فِیْ یَدِ مَالِکٍ

چون این خروش دریا بگوشہائے بیر رسید، بیر نیز از دل تہی تنجر و شید، و از غایت بے آبی و خشکی در وند خو است، کہ دریا را فرو برد۔ چاہ کور را مانست، کہ چشمہاش در مغاک فرو رفتہ بود، و ہیچ تری در در بش نماندہ، کارکنان بیر را نیز سر رشتۂ تمالک از دست برفت۔ از انجا کہ آن ہمہ آبیان را بے آبی صعب پیش آمد، ناچار اتفاق کردند کہ بیر را در راہ خشکی روان کنند۔ شعر

قَدِ اجْتَمَعَ الْخَلَائِقُ عِنْدَ بِیْرٍ

کَمَا هَجَمَتْ ظِمَاءٌ حَوْلَ بِیْرٍ

این نسبت رنگین است ز برگ تنبول

برائے کبار، چون رائے رایان را از برگ طاقت تہی دست دیدند، بہ سخنان رنگین

فرمیش دادند، که راوتان را بیرهٔ تنبول بدهد تا جان سپاری کنند. باشارت رائے ہمہ
برگستوانی و پایک تنبول شدند- اما برائے آنکہ برگ گری نو ساختہ کنند، تنبول می خوردند،
و دہان خود را در ماتم خویش پر خون سپیدیدند- گوئی کہ آن ہمہ ہندوان زرد روئے
سبزہ رنگ، بہ برگ تنبول می مانستند، از بیرون سبز، زرد برگ تہ و خون در رگ
نماندہ، و مرگ برگ ایشان دندان نہادہ، کہ دندان از خون ایشان رنگین کند- آن
نہ خوردن تنبول، بلکہ خون خوردنی بود زیر لب، زیرا کہ ہر بار کہ برگ سوئے لب ہمی بردند
بیرۂ تنبول زیر دندان سیہ روئے ایشان رنگ می آورد، و خون می گریست، و دہان
ایشان بخندہ بیرون می برد- تیر نیز بموافقت ایشان بیرہ می خائید، و خون میخورد شعر

بِسِرِّهِم فَمٌ رَحْبٌ کَبِیرَہْ
وَیُمْلَأُ مِنْ دِمَاءِ الْقَلْبِ بِیرَہْ

باز شد نسبت انجم طالع

تا موکب غزاۃ در عمرانات شہر در آمد و شعاع آفتاب شمشیر بر سر بیر دصول پرتو
افگند، و درون تاریک بیر را روشن گردانید، کہ ہنگام زوال نزدیک آمد آب در روئے
نماند شعر

کَادَ الْهُنُودُ بِبَطْنِ بِیرٍ تَخْتَفِی
وَالْبِیرُ کَادَ بِبَطْنِ اَرْضٍ تَغْرُبُ

انگاه ز زوال تا زمان غروب رای زرد روی، با زرد رویان دیگر، در صفرا می افتادند،
و میخاستند بجدے، که از آن تا فتگی آفتاب رانیز صفر آمد، و از دوران در گشت، و برزمین
افتاد- رای دید که روز دولتش بشب رسیده است، جهان بروے تاریک شد،
با جمع پریشان دل، که تحسبهم جمیعاً و قلوبهم شتّٰی، بر سمت شهر کم سیر نمودند، و از انجا
قدرے نقد و جنس، که تاب سقلب او را تسکین دهد، و ابرش و ا دہے چند با خود همراه
گردانید، و کوکبۂ هزیمت آراسته، سوے شهر کند و رفرار کرد- چون صرصر مهابت بغایت
شدید بود، آنجا نیز قدم استقامتش قرار نگرفت، سوے دشتهاے پیلان و بیشهاے
شیران گریخت نظم

چون زحل در وبال گاه رسید
یا چو زهره بخوانگاه هبوط

اینک این نسبت زین است و لگام

جماعت مسلمانان، که بیار دم کشته هنود علاقه داشتند، و از لگام لا تتخذ الکافرین
اولیاء من دون المؤمنین، سر بیرون برده، چون دیدند که رای را زوال جزم
نگسیست، و ایشان را غاشیۂ قیامت بر سر آمد، جهان بر سر ایشان برسان حلقۂ زین
تنگ شد، و موج خون از پشت زین بگذشت بیش جاے نمد زین خشک کردن نماند
عنان از موافقت کفار برتافتند، و در زینهار اهل اسلام پناه جستند، و بفتراک دولت

إِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُونَ اعتصام نمودند۔ **نظم**

از زینت و تشریف ملک شاد شدند

و از قید و کشش اسیری آزاد شدند

اگرچه هر یک از انها بودند که بِرِداءِ التّقیِ و ارتدادِ صرتدی

نسبتِ اسلام و کفرست اینکاین

اما چون بر دعوے ایمان ایشان کلمۂ شهادت گواهی داد ملک اسلام بجهت تعظیم شهادت، دو شاخۂ چوبین را، که شکل لا دارد، بگذاشت که گلوے ایشان را لا زند۔ و با آنکه مباح الدم بوده اند، و اداے شمشیر بر سر ایشان فرض، برائے حرمت دین مسلمانی تیغ بر ایشان حرام کرد۔ و پیوند عفو خلیفۂ ذوالامان مامون شان گردانید۔ و از فقه حال کفره استفسار نمود۔ آنچه طایفه را از جهان سوزی آن آتش پرستان روشن بود، پیش چراغ داشتند، چشم بر جادۂ خدایگانی بر رهنمونی ایشان در پے آن بیر بدبر، و بلایسیر دیگر، بقاعدۂ درشت، که **شعر**

یَکَادُ عُرُوقُ الْاَرْضِ بِالطُّولِ یُنْزَعُ

وَیُدْرِکُهُمْ کَالُوْهُمْ بَلْ مِنْ هُوَ اَسْرَعُ

نسبت ابر نگر لولوبار

درین اثنا ابر سیه روئے از سوے معبریان بر آمد و بسبب آشنائی دریا چاشنی

ایشان چینے سخت گرفت، واز این طرف نیز بدوے نارضی می نمود۔ ومیخواست اکه درمیان عیاری بنشاند، گاه شدید میشد وگاه نرم۔ همبرین طرف چشمهٔ شریعت راآب میداد، وهم بدان جانب آبیان رامدد میکرد۔ وبرق بر دورنگی او می خندید۔ چون جریان قلم قضا چنان بود، که باران تیرِ موسنان بدان گبیران پلید نرسد، هر چند لشکر اسلام جهد بیشتری کرد باران سخت تری گرفت۔ گوئی که ابر پردهٔ تقدیر بود، که پیش سپاه منصور حائل شد، تا آن اکریه پایان را خلاص دهد۔

نظم

دران مقام که سیلے رسد ز لشکر شاه
که دستگیر شود غرقه را بجز تقدیر

تا لشکر دریاوش در بیر دهول درآمد۔ بیر دهول را دید، بیر رفته، و دهول نیز خالی مانده وابر کافر مزاج، که به هندوے سیه پوش مانست، از قوس قزح کمان هندوی کشیده، وتیر باران را کشاده، هر چه سخت تر داده، قطرات را مانند پیکانهاے آبدار میفرستاد، چنانکه از جوشن وبرگستوانی میگذشت۔ اگرچه اندام آهنین غزاة را از ان التفاتے نمی بود، اما قدرے از تیر مانع می شد۔ گاه کمانها را از آب بے آب میگردانید، وگاه پیلکها را از هندسوے زنگه ره می نمود، وگاه بلطف میان تیر و پر دری می خزید، وهر دو را از یکدیگر جدائی می افگند، وگاه در گوشهاے کمان چیزے فرو می ریخت، و از زهش میگردانید۔ نم خود در پے کمانها چنان درنشسته بود، که میخواست بند بند هر یک جدا کند۔ با این همه، تیر اندازان استاد و کمانداران دانا کمان خود را گمان رستم

ساختہ بودند، کہ نہ ابر بهمن بران کار کند و نہ باران تیر دست یابد۔ و باران تیر ایشان
کہ از سر ہوا نہ بود، ہمہ برق بلا میریخت بعضے آب گرفتگان آن آبگیر، مانند مار در سوراخ
و رخنہ می خزیدند، و بعضے را پیکانہائے آبدار در رخنہائے شکم چون آب در سوراخ مار
و مور در می رفت۔ و راوتان ہندو، کہ سوارگان آبی بودند، گنبد کنان در می رسیدند،
و زیر پائے مرکبان ترک پست می شدند سیل خون و سیل آب راہ ہیلان گرفتہ می دویدند
تا پیش سپاہ خلیفہ عہد قدم آدم را شفیع سازد۔ گوئی کہ از بس شیرینی جانہائے کفرہ،
شربتہائے خون بغایت شیرین گشتہ بود، کہ ابر ہر بار آبے در روے می افگند، و زمین
خونخوارہ آن را بحلاوت تمام فرو میخورد۔ با چندان خرابی، کہ آن شراب مرد افگن داشت
ساقی دوران از قرابہ آسمان عرق صافی میریخت، تا خرابی بیشتر گردد۔ از ان شراب
و شربت اول اہل چاشنی برداشتہ بود، مصرعہ

ثُمَّ یُدْوِی الْعِظَامَ فِی الْاَرْضِ

از بہر وصول، در راہے کہ از پری آب راہ از چاہ پیدا نبود، بجست و جوے
پیروان شدند۔ از ہوا طوفان می بارید، و سواران لشکر مرکبان کشتی وش را چون
معلمان استاد سباحت می فرمودند، شعر

وَقَدْ تَجْرِیْ عَلَی الطُّوْفَانِ تِلْكَ السُّفُنُ مَجْرَاهَا
وَفِیْمَا رُوْحُ نُوْحٍ قَالَ بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا

تا در دیہے رسیدند، کہ لشکر ہندو آنجا مانند حباب خیمہ بر آب زدہ بود۔ جائے کہ از حرم

دحرامت شمشیر ترکان، صرصر قهر بر ایشان وزید، همه یکبار بشکستند، و گوئی در زمین
فرو رفتند. مصرعه

كما قطراتُ وَبلٍ بَيْنَ رَمْلٍ

نسبت گم شدن و یافتن است

نزدیک میانهٔ شب که ستاره و ماه در ابر گم شده بود، و روز از خواندن والضحیٰ و صبح
از دمیدن والشمس دور افتاده، از لمعهٔ سر عنان برق سیر چنان روشن شد، که رائے
بے گم سر گم سوئے شهر کند و رشتافت. لشکر فتح یاب پے به پے آن گریزپائے بران
سوئے مسارعت نمود، و در زمان بپاشنا از در آن شهر در آمد. عمارتے دید سر گم، و
هندوانے، که از قوت سر خویش پیش از ان پائے گم کرده بودند، در ان حال سر گم کرده
بودند، هم بران گونه سر گم میدویدند، و سر گم کرده را می جستند. و بیرے که داشتند،
گم میکردند. و ترکان سر انداز، چون هیچ جائے گره رائشان نمی یافتند، بگمان آن سر
سگان دیگران را بے گمان سر می افگندند، و جابے بجائے در جستجوئے آن گره سخته
گرد نامه وار دائره می کشیدند. نظم

تا آن زمان که هندوی شب گم شد، و فلک
خواند از پس قرائت والشمس والضحیٰ

این نسبت پیل و پیل بالا گوهر

دران مقام چون ابر پیل وش بگشاد، صد و بیست پیل ابروش در سلسلهٔ قید آمد
و پیل بالا خزاین، چه ازان جنس که از پشت پیل ابر چکید، و چه ازان نوع که از شکم ابر کوه
ابرمانند زاید، بدست افتاد و به کفیلان خزانه تسلیم شد. و بسیار دندان پیل ترش، که
چون دندان پیل پس نه خزیدندے، و از باد دست ترک که با آسیب تخت دندان پیل
را درون خزانه چون چشم پیل درون خانها خزیده بودند، از کنجهاے خانه و گوشهاے
پیلپایه بیرون می کشیدند، و زیر پاے مرکبان پیل شکوه پیل مال میگردند. چنانکه پیلهاے
آن سواد، از آلایش خون آن اصحاب فیل، طیراً ابابیل شده بودند، و نواے شکر
رب الکعبه پیلبانان ابرهه رسانیدند. شعر

بلاد تری تحت الدماء کانها
جباه فیول لونها متحرف

باز نسبت زآب و ماهی بین

چندانکه دران خراب آباد کند و برزخم پیلکهاے کشتی شگاف طوفان خون راندند،
نشان آن ماهی دریا یافته نه شد. زیراکه در آب ماهی را پیچ بیرون نتوان کشید،
مع هذا جویندگان پیرکهاے آب در و باد زمین براندن تیزی می بریدند که مگر

بیچ بیرون آید، چون آن بیگان را بیچ بیرون نبرند، گمان برند کہ مگر سوئے
جال کہ نیزہ پہاد آنجا رویم و شست بکشایم، باشد، بدست افتد۔ بدین اتفاق،
پلیش از آنکہ آبے خورند و با پائداری مشغول شوند، تند تر از آبے، کہ از بالا فرود آید،
روان شدند۔ از آیندگان با خبر صحت اخبار گماہی معلوم گشت، کہ بیر دران بیرانہ
گردہ گشتہ است، و از دریا نیز دست شستہ، بدان سبب کہ دریا چندان ایستاد،
ازین دریا بدر روان کرانہ خواہد کرد۔ مصرعہ

وَفِي تَحْتِ الثَّرىٰ خَوْفًا يَغُوْرُ

شاخ در شاخ نسبت جنگل

سوئے جنگلے گریختہ، کہ از بس انبوہی موریاسے در روئے نخزد، یعنی موئے نگنجد۔ واگر بہ
مثل وہم را دخل دہند، پایش درون ماند، و وے از بیرون آید۔ درچنین جنگلے باتنے
چند تنہا ماندہ است، و جان بردہ۔ ملوک راے زن گفتند کہ۔ شعر

كَيْفَ الدُّخُوْلُ لِجَيْشٍ فِيْ مَضَايِقِهَا
سُوْحٌ بِلَا دِيْدٍ مَا خَاضَ بِالْجَبَلِ

اینک این نسبت خار و خارا

چون یقین شد، کہ راے وران خارا و خار بلباسے درخز گرد کہ سوزن درخز کنند،

و هر که در دنباله او بود، دران سوزن زار خارستان مانند رشته در سوزن در رفتنا،
و بیش جائے آن نماند که سر رشته آن گم گشتگان را دنباله بازتوان یافت،
مالک جوے، که اگر نقش پیل در بهرمان هندوی می شنید، تیزی مقراض گوش را
در شب تا بران سوے میراند، بسبب آن مهم گران نه خواست که بمصالح جزوی
پیکان خار او وزرا در چاکهائے دامن کوه ضایع کند، در پے پختے سرو پا برهنه،
که دریافتن ایشان از ذیل امکان بیرون رفته است، بدوادو درشنید شعر

لیس ذوالعقل طالباً شیئاً
فی حجاب الحجاب المحتجب

ناچار ازان خارستان دامن قبا درکشیدند، و عنان اجتهاد بجانب دارالملک و در
شهر کشند و باز آمدند، تا در طلب پیلان گرد بیهوده کوهسار آن زمین را به گوهائے تنگ
دشت بیابان بپیمایند، چون بجهت یافتن پیلان دیبا از دستے دیبا چه نیاز سوے
عماری چرخ اطلس آوردند شعر،

من اطلس الافلاک دی
جل یا جواد القبح الاقبال

بلنداست این نسبت پیل ابر

باید اداران، که پیلان سحاب پیرامون جهت زمین آفتاب گرد آمدند، چنان روشن شده،

که در شهر برست بری بتخانه ایست زرّین پیلان رائے پیرامون آن مانند ابرہائی بلند، که گرد بر گرد آفتاب گرد آیند، گرد آمده اند- سپاه صرصر حمله چون باد تند بر اندان آن ابرہاردان شد- در دلِ شب مانندِ ابر و باران آنجا رسید- بامدادان مقدار دو دست پنجاه پیل رعد خروش در سلسلهٔ قید سواران با دسیر آمد- نظم

مانندهٔ موجهائے دریا
کز باد روان شود مسلسل

باز این نسبت کفر و اسلام

بعد آن کشش اسلام، با فوجے از غزاة متجهد بعزمیت قلع معبدهٔ کفره و قمع عبدهٔ اصنام، در بتخانهٔ زرّین در آمدند عمارتے دیدند، چون کفرِ عزازیل قدیم و محکم اثر، و غرور دنیا فریب انگیزتر گوئی بهشتے است، که از شداد گم شده بود، و آن دوزخیان آتش یافته اند، یا لنگ ورزین رام است یعنی که دیوه سر آن همه زرش سرے را فرخیره کرده دیگر گذاشته تا روز سلیمانِ عهد شود- نظم

یا دیو زرین زحل از بهر بیر آمد فرو
چون بهر چاه کور بود، آن شد زبے آبی نگون

باز این نسبت بلند از چرخ

الحق، آن معبد فلک زده از انها بود، که سکۂ جتّ الکافر را بر زر زنند۔ زمین تا آسمان
از زر عین میلے برکشیده، که چشم انجم می خراشید، و در دیدۂ خورشید در میرفت۔ سرش
در بلندی پنداری با پنجۂ اسد بکفشیرش پیوسته اند، و بنیاد زرینش در قعر لوبۂ گل
گوئی دوازده ماهی را بایک ماهی یکے کرده اند۔ در سقفها و دیوارش از یاقوت و
زمرد آفتاب تاب ترصیعے کرده، که بیننده را از دیدن آن سرخ و زرد پیش چشم
می آمد، و دیده از خیال زر برفانی میشد۔ و زمرد سبزش، که تا جوران را سر سبزی دهد
خیال رود که طوطی است از بیضۂ ماه پریده۔ پیکر مرصع بت لقصور افتد، که آفتاب
را آبله دمیده است۔ نظارگی را بتیز دیدن آن عطشه بکشاید۔ مصرعه

الحمد لله کان همه در گنج ظل الله شد

نسبتِ کعبه و بت خانه نگر

فالحاصل، آن بت خانۂ زرین، که بیت الحرام هندوان، بحرمت تمام در کار و کاو
آوردند، و تکبیر گویان بنیاد کفر را رخنه می کردند۔ چنانکه از بانگ تکبیر، مرغان روحانی
کبوتر وار معلق زنان از هوا فرود می آمدند۔ آواز متین چنان میخاست، که گوشهائے
دیوار باز می شد۔ از ذوق آن سماع، تیغ زرین پوش نیز سر اندازی میکرد، تا بجدے

کہ از جنبش او سرہائے برہمنان و بت پرستان رقص کنان از گردن فرو میدوید و در پاہا می افتاد مصرعہ

قد ینوح کشکلی حزب شیطان

نسبت طلب و جواہر

خشت زر، کہ سنگے نداشت، فرو می غلطید، و کلائہ صندل، کہ آبیش نہ بود، فرو میریخت۔ آن زر زرد در خون طلی میشد، و آن صندل سفید چند سرخ می گشت جائے کہ جوہر آبدار بیغ رخشیدے، گوہر تا بدار تیغ می درفشید، و جائے کہ از گلاب و مشک خلاب بودے، از خون و خوے خوناب میدوید۔ از زمینے کہ بوئے مشک آمدے، بوئے خون می آمد، و بر در و دیوارے، کہ گونہ زعفران نمودے رنگ روئین می نمود۔ نظم

ہم ازاں بوئے اہل ایمان مست

ہم ازیں رنگ اہل کفر خراب

نسبت بت پرست بت نگرید

بتان سنگین، کہ آن را لنگ مہا دیو گویند، دران زمین آن لنگ دیویان را ہیچ گاہ لگد مرکب اسلام آنجا نرسیدہ، کہ لنگ ایشان را بشکند۔ مومنان صلب لنگ بت صلا

آن همه لنگهائے بزرگ را خرد بشکستند، که لنگ مہا دیو بزرگ ایشان خرد شد۔ و
دیوناران از پائے در آمد۔ دیوانے که آنجا قدم استوار کرده بودند، چنان پا بلند کردند
و بجستند، که در یک نفس تا حصار لنک برسیدند۔ دران ہیبت لنگ نیز بگریختے،
اگرش پائے بودے۔ و ابلیس دیرپائے، که دران دیو خانها اولاد آدم را پیش
لنگهائے دیوان سجده میفرمود، سوئے سراندیپ بطریقے برون شد، که در قدم
آدم برسید و سر بنهاد۔ نظم

بنگر که چه حد بود در اسلام ظفر
کابلیس نهد در قدم آدم سر

نسبت گوهر زر چون زر گوهر نگرید

چون بنائے بت خانه کان زر بود، و بنیاد دیوارهائے مرصع، کان گوهر برکندند۔
و آهن تیشین را از جگر لعل آبدار آب دادند، و پولاد معول را از لعل آتشین تاب، و کلند را
که نقش کلید درداد، از هر رخنه فتح بابے کشاد، و سیل، که غبار انگیز چشمهائے خانه است،
در عین دیوار مرصع در رفت و آب، مروارید فرود آورد۔ و در تمامی آن معموره خراب
هر کجا که زیر زمین گنجے خاک بر سر مانده بود، زمین را غربیل کردند و بیختند و برکشیدند،
چنانکه گبران را از زر جز خاک زر، و از جوهر جز جوهر آتش، باقی نه ماند۔ چون آن همه زر
بے وزن و جوهر بے بها به امینان حضرت تسلیم افتاد، سپاه فیروزمند، گران بار خزاین

بیکران وپیلان گران، ع

سبک سیر شد جانب بارگاه

باز نسبت زروشنان سپهر

چون روز آفتاب از تاج آفتاب سر برآورد وماه ذی القعده راکه جیش بی نهایت
داشت فرو پوشید، مصرعه

یعنی که زمه سیزده ویک شنبه

غزاة منصور به سایه بان همایون پیوستند، وخطهای خوی آلوده پیشانی را از خاک
آن ساحت والا سراب کرد۔ وبتخانهٔ بیر دهور، که سر شان بدولاب سپهر رسیده بود،
وبنیاد به آب فرو رفته، بطریقی برکندند، که از زیر سپهر بنیاد وبیر دیگر تا ماهی برسید،
وگنجهای آفتاب تاب که در هر منزل خانها بط مانده بود، از حضیض خاک برکشیدند،
که بشرف بیت المال رسانیدند، چنان گرد از خانهای هنود برآوردند که درونهٔ
زحل پر غبار شد، شعر

وَمَحَتْ حَوَافِرُ خَيْلِهِمْ مِنْ أَرْضِهَا

بِأَهِلَّةٍ آثَارَهَا وَنُجُومَهَا

چون بعد ازان بدو روز سایه بان سپهر وش از انجا جنبش نمود، وچون شمار ماه، که
بالا فته است، بجزا رسید، وروز برجیس از آخر درجه روشن شد، مصرعه

یعنی که پنجشنبه و از ماه هفده روز

در شهر کگهم منزل کردند - از انجا به پنج روز در شهر مهتر اکه برج استقامت برا در رایان
ستاره پنڈیا است نزول شد - آن شهر نیز از ان کیوانے بزرگ، که ایوان عالی داشت
چون خانهٔ مریخ صفر یافتند - رائے بارانیان رفته بود، و دو سه پیل در بتخانهٔ جگنات
گذاشته - هر چند سهام سرگشته زابیل بنات نعش طلب نمودند، همان دو سه بر
در نظر آمد و بس - دیگر نشان هیچ از ان سیارات بد اختر در پس و پیش آن دو سه
ابر روشن نگشت - ملک اسد صولت را شعلهٔ خشم چنان سر کرد، که آتش در بتخانه
جگنات زد و شعر،

کَمَا اسْتَعْلَتْ اِلَی الْاَفْلَاکِ

وَصَارَ النَّحْسُ ضَمَّرًا بِاحْتِرَاق

از انجا ملک کوه استادان سیه کوه گران را از باد هیبت سلیمان عهد پران کرده،
به پیروت گاه رسانید - و بر عکس مثلے که کوه به کوه نه رسد، با پیلان دیگر ضم کرد - چون
آن همه ابرهائے دریا جوش در شمار عارض در آمد، هنگام عرض طول صف تا سه
فرسنگ برسید، و زیر پائے پیلان فرسنگ به فرسنگ هم سوده شد و هم فرسوده،
پانصد و دوازده پیل، که سد سکندر را چون قوی کاغذ بر درند، تقویت فرمان
سکندر ثانی در سلسلهٔ کاغذ مقید گشتند گران هیکلان، که در خرامیدن پائے ایشان
آوازنمی دارد، ولیکن زمین میخروشید و می گفت ع

نزلنا اقرا الساعة شئی عظیم

وصف پیلان اژدہا خرطوم
کہ بود کوہ زیر پا شان موم

ہم از پیلان ست اینکہ نسبت این جا

کوہہابران گونہ سرافراز، کہ از شنگرف پیشانی ابرہائے سیاہ را استر سرخ پوشانند، و ابرہائے چنان بلند، کہ آب از پشت شان بعد از دیرے بر زمین آید؛ و پیکرہائے چنان پرشکوہ کہ باد ارم شان زود بدم نرسد۔ جراح اثیر آتشے در ایشان نہادہ چون برق در ابر؛ و پیلبانان کثرک گیر گرشکے بر ایشان داشتہ چون تیغ کوہ بر سر کوہ۔ ابر آب ریزد و نبات رویاند، طرفہ ابرے کہ آب نوشد و نبات خورد۔ کوہ سنگ دارد و ساکن بود؛ عجب کوہے کہ آب بے سنگ باشد و رہ سپرد۔ اگر بمیزان حلمش سنجند، کوہ ہم سنگش نہ بود؛ و بالان حملش نہند باد ہم سنگش نباشد

حیران شدہ ہر کہ ہست در پیکر او
کوہے بران و آدمی لنگر او

مردم بر گردنش چون فرشتہ موکل سحاب، و صندوق بر پشتش مانند کشتی بر گرداب ہنگام جنبش گوئی موج دریاست تند بر داشتہ، و گاہ ایستادہ پنداری شہ بہیج

حصاراست بخرطوم منجنیق آراسته. اگر موج دریا از باد ہائے تند در زنجیر افتد،
این موج از باد ہائے ستی خویش زنجیردار. اگر شہ برج حصار را بصندوق چوب
بیارایند، آرایش این شہ برج بصندوق زرنگار ین، یا خود گنبد نسبت
بر چہار ستون، که کافران را زیر خود خاک کنند، و یا کوہیست بر چہار کوہ پایه، که ملحدان
را از بینی سارہ خود فرو دافگند. نون زند انش را حرکت بحدے، که صیف خود را
بیک تشدید در قاف نشانده، و الف خرطومش را تحویل کشش بجائے که لفیف
خود را بیک مد مضاعف گردانیده. ساکن جنبیده با چنان روانی، سباب رونده
صبا چندان گرانی، شعر

تِلْكَ الْاَفْيَالُ اِذَا مَا وُصِفَتْ
ثقل الفکر بجد ضمنا

وصف تگاوران که از اسپ نشان بکار
گرد آخراب آخر سنگین روزگار

ہم زاسپ است نسبت این جا ہم

پیل چون سوئے پیل داران رفت	عرض سمائے فرس شماران رفت
عارض آورد یک بیک بسمار	باد افسار بسته پنج ھزار

مرکبانی یمانی و شامی ... خواب گاهی روان بخوش گامی

بحر پایانی، که چون سواره که آب ... همه گنبد کنان روند بر آب

در شتابندگی چو برق یمان ... گل صفت، باد اصل نرم دهان

تنگ شان آدمی ز سرعت حال ... در نیابد مگر بوهم و خیال

دم شان ترکیبین دام صبا ... گوش بر رشته سوسنی به هوا

هر یکی آهرمنی که از تک پای ... سایهٔ خود گذاشتی بر جای

بر هوا ایستاده گاه درنگ ... در شده همچو آتش اندر سنگ

رفته نوعی به چشم تنگ درون ... که درون رفتنش نه پرده برون

سره کرده چو راه ناهموار ... چشم سوزن پدیده در شب تار

پست گیر آنچنان که رشته فن ... همچو رشته به چشمهٔ سوزن

مرکبانی بدین جمال و شمر ... چون به عرض آمدند تا سر

همه تسلیم پایگاه شدند ... شستهٔ تیغ جناب شاه شدند

گر اگر فتح فتح این شاه است ... بند دیگر چنین در راه است

تا در قبضهٔ این شه عالم ... کرهٔ خاک، بلکه نه کره هم

صفت نقد نجری و کافی
با بیت افسر سلیمانی

این گہ این جا ہم زجوہر نسبت ا

واگر در صفت صندوقہائے جواہر اوصاف نہ در ہیچ صندوق سینہ گنجد، ونہ در درج دلے سنجد، پانصدمن جواہرا کہ ہر درم سنگے ازان برابر دینار مغربی خورشید بر توان کشید، ہر یاقوتے بران گونہ، کہ آفتاب را قرنہا دیدہ خیرہ باید کرد، تا یک نقش بدان زیبائی از کارگاہ خاربکشد؛ وہر درے بران آب، کہ ابر را سالہا از پیشانی خوئے باید چکانید، تا یک تحفہ ازان بابت بخزانہ دریا برساند؛ وہر لعلے بداں کہ کان را روزگارہا از چشمۂ خورشید خون باید خورد، تا یک نگین بدان نمونہ بدست افتد، وہر زمرد بدان کہ فلک مردین اگر خود را پارہ پارہ کند، پارہ بدندان نہ نماید؛ وہر الماسے از دوی خش وروشنائی بدان لطافت، کہ پنداری قطرہ ایست از چشمۂ خورشید چکیدہ۔ جواہر دیگر از انہا کہ، شعر

تُھَافِرُ مِنْ حَدِّ الْبَیَانِ صِیَاوُھَا
کَمَاءٍ کَثِیرٍ مِنْ اِنَاءٍ صَغِیْرٍ

کیفیت اتمام مہم معبر
فیروزی جیش بادشاہ کشور

اینک این نسبت تعبّد طاعت

چون به نصرت معبود انس وجان، وگرفت صدق نیت امام عهد وخلیفهٔ زمان،
غازیان باسنّت جملگی معابد کاذبه را به عزیمت صادقه بر مصلّاے زمین در سجود
آوردند، واصنام سنگ را، برسان دل سنگین پرستندگان بشکستند، زہے سنیان
پاک، که آن ہمه سنگهاے آلوده را به سختی تمام خرد می کردند؛ وشیطان نیش بیش
خویش دلوار برمی آورد، تا دل مومنین مومنان از شکستن آن معبودان باطل فراغ کلی
یافت۔ وسپاسے، که آستان بتخانه را به بینی رفتند، براے احرام بندگی بیت العتیق
اسلام قبا را اطلس لعل را جامهٔ احرام ساختند، وبراے سجود عبودیت باوشاه هفت
اقلام پیشانی راست کردند۔ وذخایر واموالے، که قیام آن جماعت بدابیر بدان بود
بلکه قبلهٔ اقبال وکعبهٔ آمال ایشان، ہمان براے حضرت در جمع جامع آمد، ہمگی مراسم
جهاد که از جملگی فرایض بود به متابعت امر امیر المومنین اقامت پذیرفت۔ بلک غازی
وسایر مجاہدان جیش منصور لشکرانه، وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ
درمقام تعبّد روے نیاز را از خاک تضرع تیمّم دادند، خاک را از عرق جبین تو هنی کردند
وبدعاے از دیاد دولت خلافت دست امید را تا بحدے بالا بردند، که بحمد الله اجابت
برسید، شعر

وَقَدْ وَضَعَتْ مِنَ الْمَعْبُودِ فَضْلًا　　　مَطَا الْمَجْدِ عَلَى يَدِهِمْ بِكَفٍّ

بازگشت لشکر منصور با فتح و ظفر سوے والا بارگاه بادشاه بحر و بر

با زنسبت زعلویات بنگر

چون در شب یکشنبه انجمن کواکب سوے سواد اعظم شاه رجوع کرد، سایبان شفق دام را بر عزم اتصال به برج آفتاب سلطنت کردند. واز شادی رجعت سوے شهر آواز برکندن میخها، سر وراوق چون غلغل تسبیح اوتاد دلها را در نهضت آورد. بامدادان که روز آفتاب از سر افق روشن گشت، وشمار ماه بادل دلور سید یعنی یکشنبه روز دوالحجه چهار

باز نسبت لشکر و حشم است

سوے درگاه بحر بسطت کوچ کرد. لشکرے گران با پیل بسیار و خزانهٔ بیشمار منزل مسارعت می نمود، و ظفر بافر تمام مژدهٔ پیش می برد، و فتح فتوحات آینده را تدبیری می اندیشید، و نصرت در همگی امور یاری میداد، و حفظ خداے پاسبانی میکرد

نظم

آرے سپهے که پاس عالم دارد

چون حفظ خداے پاسبانش نه بود

اصغار و کبار لشکر منصور، یَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ اهتزازی می نمودند و هزاهزدر کفره كَالْاَنْعَامِ بَلْ هُمْ اَضَلُّ، می افتاد. از بس که جمهور خلایق را تعطش خاک بوس درگاه مغلوب

گردانیده بود، آن ہمہ عقبات گذشتہ باز می گذشتند، وسہل مینمود۔ فی المثل کہ ہائے کہ از تصوّر آن اندام گران شود، بہ تیزی تگ وتگ تیزی می بریدند، کہ ہیچ گرانی نمی آورد۔ ومنا کہائے، کہ اگر مردم درخواب بیند از خواب بجہد، چنان بے خبری نوشتند کہ گوئی درخواب می جہند۔ خارہائے، کہ از یاد کردن موئے براندام زوبین گردد، آن زوبین زیر پہلو از موئے اندام سازوار ترمی آمد۔ آبہائے، کہ از خیال آن مردم در بحر حیرت غرق شود، مانند شناوران کامل، کہ بر آب خفتہ آشنا کنند، بآسانی عبرہ میکردند، تامیان ہواہائے گرم وبارانہا گوژالہا سخت ونرم، بابرد وابرد تمام، درکنف مظلّہ ظلّ الٰہی، ایمن از تف وتاب، فارغ از رنج وعذاب، بجناب دولت مآب پیوستند شعر

فَقَدْ شَکَرُوْا عَلیٰ نِعَمِ السَّلَامَۃ

وَرُؤیَتُہٗ فِی الْاَدَاءِ بِالْکَرَامَۃ

نسبت بار بادشاہ نگر

چون شجرۂ روز از اول باہم گشت وآسمان سال از دین بے پایان لبت، ماہ را ہنوز اوّل دولت بود، نظم

یعنی دوشنبہ ونجماد دوم چہار

تاریخ عام یازدہ وہفصد از شمار

ورین تاریخ آفتاب بلند اکلیل فرازرین بار عام فرسود، وذیل چتر ظلّ یزدان

بیاراست شعاع چترش چشم بد را دورباش میزد، و سواد چترش بختهاے خواب
آلود را سرمهٔ بیداری در چشم می کشید. دستارچه دورباش دستارک نور بر سر مریخ
خونریز داده بود، و حمائل کمر شمشیر دوال در گردن آفتاب افگنده سپهر باچندان خیره
کشتی از لمعهٔ سنانها دحریه بیخورد، و زمانه باچنان چیره دستی از تندی کمانها سهم زده میماند
ملوک در صفهاے انبوه بران گونه کمر باکمری سودند، که لعل زمرّد میشدند و زمرّد لعل. و
جنیبان در قطارے با شکوه بران سان بعین لعل زمین میز دوند، که خاک زر می شدند
زر خاک. روے زمین ار سجدهٔ ملوک کبار پر از پشتهاے کوه می نمود. و پشتهاے
خاک از سودن جبین رایان تکمه دار زعفران رنگ شده بود. اندر بانگ بسم الله
ملائک را در سر می افتاد، که سجود آدم علیه السلام را منشاگردانند، و از آواز صد الله الله
عزازیل را سر آن می بود که بنی آدم را سجدهٔ اتحاد بجاے آرد، چنانکه چابک وشان
خسرو روم را حبشی میساخت، و چوب سهم الحنتان شاه رنگ را رومی میگردانید
صباے تربیت به لطافتے می وزید، که پردهٔ توقف از چهرگی مرادات مردم می ربود.
و باد هیبت به تندی می رفت، که اگر نه پیلان را بار گران حضرت لنگر شدے ایچے را استادن
یارا نبود. چون ترتیب بار بادشاهانه در میمنه و میسره مرتب گشت، شعر

بسوے تخت فلک خواند آیة الکرسی

دمید چهار ملک چهار قل بچهار ارکانش

بندهٔ مهکش بادشاه، که شرط بندگی چنانچه زر نخریده گنجها بجاے آورده بود، با ملوک

واکابرے، کہ نامردہم جو بودند، ودر احیائے سنت غزا جان سپاریہا نمودہ، مستعد جہد و تخت پیشانی بخت کشادہ، در رسید۔ وچہرہ عبودیت را در صحن بارگاہ نقش بساط ساخت۔ آواز بسم اللہ چنان بلند بر رفت، کہ رحمت خدائے بدان جبل متین از آسمان فرود آمد۔ شعر

الا یرحم الرحمان جیشاً مثقلاً
موازین دین الحق بالفیل والمال

نسبت جوہر و جسم حکمت

عرض غنائے، کہ از طول مسافت چند انکہ در عمق بحر محیط نہ گنجد، آوردہ بودند، آغاز شد۔ اجسام گران پیل جوہر بیکران وبے علیل چشم بسیط خاک را فرو پوشید۔ حمل جوہر بر پشت حیوان حامل بہ بدیہہ نظر اثبات میکرد، کہ جوہر بالا تر از چشم است، چنانکہ زیر پائے انسان و فرس، علی العکس چشم را بالا تر از جوہر می نمود۔ و جملگی مردم کہ روئے چشم چنان آراستہ اند، کہ چشم بد وجوہر در جسم پیل وجوہر بے علیل حیوان بودند۔ ہر زندہ پیل را مادہ چون کوہ، ومادہ را نیز صورتے باشکوہ عجب جسمے بعدے قوی از پائے تا سر، واز خرطوم تا دم بعدے ازان درازتر، واز پشت تا شکم چون بعمق نگاہ کنند بعدے دیگر۔ سہ درین چشم تمام نتوان گفت مصرع

باقی ہمہ قرب ست نہ بعد

بادشاہ جان بخش مرکریم جان دہ وجان ستان را، بنا بر یافتن این نعمتہائے جسیم،
ادائے شکرے، کہ آن را اجسام بسیط سموات محیط نتوانند شد، بجائے آورد۔ از آثار
این شکر عجب نہ باشد، کہ اگر ہمگی ابعاد جسم بسیط زمین را ہشت نقطہ شمشیر او در گیرد۔
زیرا کہ اتمام تمامی نعمتہائے جسیم بہ نقطہائے شکر بستہ است، مصرعہ

کما اتمام جسم بالنقاط

چند حرفے در اختتام کتاب
عذر سہو و خطا بروں حساب

فروخوان نسبت دیوانِ انشا

بفضل خالق قلم، این فتح نامہ، کہ مثالے است از دیوان انشائے خسروی
موشح بہ طغرائے ابو المظفر محمد شاہ السلطان، اختتام یافت۔ وکیفیت فتحے چند
از مغانی این غازی در سواد و بیاض لیل و نہار تا ذیل یافت تاریخ تمام ہر شہر
گردانیدہ شد بسبب اختصار این شرح و انحصار بر چند فتح، آنکہ چون زدن
طغرائے خدایگانی ساختہ اند بجہت گرد آوردن گوئی زمین، حقیقت است کہ فتح
قاصد برائے ان کار در ہمہ آفاق بخواہد دوید، کہ فرمان مہر و قدر است بادشاہ قاف
تا قاف برساند سہل باشد کہ در درج تصنیف بندہ چند جواہر منظوم توانند بود، کہ

نشر چندین صحایف فتوح توان کرد پس ناچار از چندان نشر شمائل شمهٔ، وازان همه تیغ گذاری حرفے، بر سر قلم کردم، و بلباس عبارتے اکه بر قد معنی بدرستی و راستی تمام توان خواند چند رقعه وارے بران پوشیدم۔ ونخواستم که هیچ نظم بیگانه از عربی و فارسی سر قلم راسیه بگرداند، و روے صفحه را ابلق، زیراکه شعر

مَن یَستَطِیعُ عِبَارَۃً فِی بَیتِہٖ

لِمَ یَستَعِینُ اٰخَرًا مِن صَحَابِہٖ

محقق گشت، که ترکیب این یکدو حرف که برهم بسته ام، از مرکبات دو حرفی کودکان بے معنی تر است۔ و ترتیب این الفاظ، که آب دهان بروے کار فرموده، از وصل کاغذ، که به آب دهن کنند، سست تر و آنکه بحباب خویش دقائق چون موے باریک بر سر قلم آورده ام، پریشان تر از خطلت که موے بر سر قلم باشد۔ اما درین کتاب که ابدے چون از توفیق نَصرٌ مِنَ اللّٰہِ استمداد نموده ام، امید دارم که مبدع بدائع در نظر سلطان الاسلام بیاراید چنان به عنوان قبولش

مناجات در التماس قبول

دیگر رستن مغفرت لانزول

نسبت قرآن نگر چون لوح نور

اے نگارندۂ ہدیۂ ہدایت بر تختۂ دل مومنان، این بیان قوارع ملک اکہ از سورۂ
فتح و آیات نصر جنود محمدی مبنی است، بر ذات ختم الخلفاء امیر المومنین محمدؐ، کہ نور
اِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيْفَةً فِي الْاَرْضِ در لوح جبین او لایح ست دو فتح خجستہ و فرخندہ
گردان۔ واگر در صحف این اسفار قلم تالی را جائے بیرون از جدول ادب جولانے
رفتہ باشد و کلماتے کہ شایان شان بادشاہان دین پناہ بود از سر جہل و سہو
غفلت بہ تحریر پیوستہ، بران ضمیر ملہم، کہ نسخہ ایست صحیح از لوح محفوظ، آیت
وَالْعَافِيْنَ عَنِ النَّاسِ ثبت کنی، تا عفو عمیم تو در احافظ جان بندہ گرداند۔ واگر
رقم خطائے نگاشتہ شدہ است کہ اہل معانی و بیان را بر حرف آن جائے انگشت
نہادن تواند بود، پرتو قبولے از عالم عنایت نامزد فرمائے، کہ صورت
نقش در نور وان پوشیدہ ماند۔ واگر در ظہر و بطن این اجزا نتیجہ بر خلاف
ام الکتاب زادہ است ختم کتاب برین کلمہ می کنم، کہ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ مُحَمَّدٌ
رَّسُوْلُ اللّٰهِ۔ و دعائے ختم این است، کہ تَوَفَّنِيْ مُسْلِمًا وَّاَلْحِقْنِيْ
بِالصّٰلِحِيْنَ اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰى عَبْدِكَ وَرَسُوْلِكَ النَّبِيِّ الْاُمِّيِّ وَعَلٰى
اٰلِهٖ وَاَصْحَابِهِ الطَّيِّبِيْنَ الطَّاهِرِيْنَ الْمَعْصُوْمِيْنَ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ
الرّٰحِمِيْنَ ۃ (اصل این کتاب بعد از رحلت امیر خسرو بیازدہ سال
تحریر واقع شدہ بود)

Khusrau emphatically expresses his willingness to recast his book according to the Sultan's wishes. But as Mohammed ibn-i Khawend Shah (Mirkhond), the author of *Rauzatus Safa*, remarks, the official historian should by hints, insinuations, overpraise and such other devices as may come to hand, never fail to express his true opinion, which, while remaining undetected by his illiterate patron, is sure to be understood by the intelligent and the wise. Amir Khusrau had no liking for the *Malik Naib* Kafur-i-Sultani whom he abuses in the *Dewal Rani*. His keen sense of the religious and the poetic in life could not but revolt against the senseless vandalism of the Deccan campaigns. Hence the ghastly realism of his sketches. He may, or may not, have wept tears of blood over the fall of an ancient civilization; but his mode of expression leaves little doubt that the greed of gain and not the service of the Lord was the inspiring motive of the invaders. One thing alone was clear after the day of stormy battle: '*You saw bones on the Earth.*'

demonstrated to the idol-worshipping Hindus." "They saw a building (the temple of Barmatpuri) old and strong as the infidelity of Satan, and enchanting like the allurements of worldly life. You might say it was the Paradise of Shaddad, which after being lost, those hellites had found, or that it was the golden Lanka of Ram.........The foundations of this golden temple, which was the 'holy-place' of the Hindus, were dug up with the greatest care. The glorifiers of God broke the infidel building, so that 'spiritual birds' descended down like pigeons from the air. The 'ears' of the wall opened at the sound of the spade. At its call the sword also raised its head from the scabbard, and the heads of Brahmans and idol-worshippers came dancing to their feet at the flashes of the sword. The golden bricks rolled down and brought with them their plaster of sandal-wood; the yellow gold because red with blood, and the white sandal turned scarlet. The sword flashed where the jewels had once been sparkling; where mire used to be created by rose water and musk, there was now a mud of blood and dirt; the saffron-coloured doors and walls assumed the colour of bronze; the stench of blood was emitted by ground once fragrant with musk. And at this smell the men of Faith were intoxicated and the men of Infidelity ruined."

Is this the trumpet of a bloated fanaticism or the excruciating melody of the tragic muse? Was Amir Khusrau praising the idol-breakers or bewailing their lack of true faith? It must not be forgotten that a courtier presenting an official history to the Sultan had no freedom of opinion, and Amir

safe. "It is not permissable to injure a temple of long standing" was the *fatwa* (judgment) of a Qazi in the reign of Sikandar Lodi, and it undoubtedly expresses medieval Muslim sentiment on the matter. The Sultan could prohibit the building of a new temple or mosque, though apart from occasional vagaries the right was rarely exercised; but the destruction of a standing temple is seldom, if ever, heard of. It was, however, different with a temple standing in the dominion of another ruler ; it had no Imperial guarantee to protect it and could be plundered with impunity because its devotees were not the Sultan's subjects and their disloyalty and sufferings could do him no harm. The outlook of the age was essentially secular. Religion was a war cry and nothing more.

A superficial reader of the *Khazainul Futuh* might be inclined to think it inspired by bigotry and fanaticism. But this would be a serious error. Amir Khusrau's religious outlook was singularly tolerant ; an examination of his *Diwans* can leave no other impression on the critic's mind. Even in the most bitter expressions of the *Khazainul Futuh*, there is a veiled suggestion. Of what? "So the temple of Somnath was made to bow towards the Holy Mecca, and as the temple lowered its head and jumped into the sea, you may say the building first said its prayers and then had a bath. The idols, who had fixed their abode midway to the House of Abraham (Mecca) and way-laid stragglers, were broken to pieces in pursuance of Abraham's traditions. But one idol, the greatest of them all, was sent by the *maliks* to the Imperial Court, so that the breaking of their helpless god may be

the inclination to enrol converts, and they were too good soldiers to let an irrelevant consideration disturb their military plans. Of course the *name* of God was solemnly pronounced. The invaders built mosques wherever they went and the call to prayer resounded in many a wilderness and many a desolated town. This was their habit. Of anything like an idealistic, even a fanatic, religious mission the Deccan invasions were completely innocent.

But it would be a serious mistake to interpret the political movements of those days in the light of modern national feeling or the religious enthusiasm of the early Saracens. The fundamental social and political principle of the middle ages was loyalty to the salt. It over-rode all racial, communal and religious considerations. The Raja's Muslim servants followed him against the Sultan just as the Sultan's Hindu servants followed him against the Raja; neither felt any inner contradiction between their religion and their life. Loyalty to the salt (*namak halali*) was synonymous with patriotism; disloyalty to the salt (*namak harami*) was a crime blacker than treason. Irrational as the principle may seem, it prevented communal friction and worked for peace. Conversely, for the ruler all his subjects stood on an equal footing. The Hindu subjects of a neighbouring Raja were the proper and inviting objects of a holy war. But not so the Sultan's own Hindu subjects. They were under his protection and his prosperity depended on their prosperity. Learned writers may call them *zimmis* (payers of tribute) in books of religious law. But men of practical affairs know the ground they stood on and the power of the mass of the people. The temples in the Sultan's dominions were perfectly

stake to the terrible Sultan of Delhi. It was a mad dance of rapine, ambition and death. "The Hindu *rawats* came riding in troops but were laid low before the Turkish horses. A deluge of water and blood flowed forward in order to plead for mercy before the Caliph's troops. Or you might say that owing to the great happiness of the infidel souls the beverage of blood was so delicious, that every time the cloud rained water over it, the ferocious earth drank it up with the greatest pleasure. But inspite of the great intoxicating power of this wine, the *saqi* poured here clear liquid out of the flagon of the sky to increase its intoxication further. Out of this wine and beverage Death had manufactured her first delicious draught. *Next you saw bones on the earth.*"

If Amir Khusrau had been writing in the age of the Puranas, he would have represented Alauddin as an incarnation of Vishnu and described his opponents as malicious demons. That is how the Aryans blackened the character of their enemies and justified their agression. A modern writer would white-wash the same cruelties by talking of liberty, justice, the duty of elevating backward races and, with solemn unconscious humour, advance the most humane arguments to justify the inhumanities of war. But Amir Khusrau was not a hypocrite; he saw life through plain glasses and the traditions of his day made hypocrisy unnecessary. The Deccan expeditions had one clear object—the acquisition of horses, elephants, jewels, gold and silver. Why tell lies? The Mussalmans had not gone there on a religious mission; they had neither the time nor

it is difficult to be certain that all the gaps have been filled.

Inspite of these serious shortcomings, the *Khazainul Futuh* is, for the critical student, a book of solid worth. Amir Khusrau exaggerates and we can make allowance for his exaggerations. He leaves blanks which other historians enable us to fill up. But he is too honest and straightforward to speak a lie, and we can safely rely on his word. He is exact in details and dates and enables us to make a fairly complete chronology of Alauddin's reign (7). Inspite of the artificiality of his style, his descriptions have the vivid touches of the experience of an Eye witness. He is a soldier at home in military affairs, in the construction of siege-engines and the tactics of the battle-field; and a careful examination of the *Khazainul Futuh* will enable us to obtain a fairly good idea of the art of war in the early middle ages. Even where he tells us nothing new, he serves to confirm the accounts of others. He did not sit and brood in a corner. He mingled with the highest and the greatest in the land, and when he took up his pen, it was to write with a first hand knowledge of affairs. The sections on the Deccan campaigns are a permanent contribution to Indian historical literature. They embody the romance of a jingoistic militarism, no doubt, but a romance none the less: long and heroic marches across 'paths more uneven than a camel's back,' temples plundered, *Rajas* subdued and the hoarded wealth of centuries brought at a sweep-

---

(7). Barni, our standard historian for the period, is very parsimonious and incorrect in dates.

was simply a current fashion and nobody attached any significance to the words used. Exaggeration is not a commendable habit, but understand it as a habit and it will no longer veil the true meaning of the author.

Ziauddin Barni complains that Kabiruddin simply confined himself to those events which were creditable to Alauddin. This is certainly true of Khusrau's work. He will not utter a lie, but neither will he speak 'the truth and the whole truth'. On the 16th Ramzan, 695, (July 9, 1296 A. D.) Sultan Jalaluddin was assassinated on the bank of the Ganges by the order of Alauddin Khilji, who was then Governor of Karra. It was an atrocious murder but Amir Khusrau simply ignored it. "As Providence had ordained that this Muslim Moses was to seize their powerful swords from all the infidel Pharoahs.........he mounted the throne on Wednesday, 16th Ramzan, 695 A. H." What else was there to say. He was not brave enough to defend his murdered patron nor mean enough to blacken his character after his death. He simply turned away his eyes. Similar omissions strike us in the chapter on the Mongols. Nothing is said of the campaigns in which Alauddin's armies were defeated. The Mongols twice besieged Delhi and Alauddin's position was extremely critical (6). But Khusrau has not even indirectly alluded to these momentous events. We are able to make up for some of the omissions with the help of Barni and other historians, but

(6). In the first invasion the Mongols were led by Qutlugh Khwaja and in the second by Targhi. Barni, who is brief and hasty in his accounts of wars, gives a detailed account of the two sieges of Delhi, probably because Kabiruddin and Amir Khusrau have preferred to be silent about them.

Khusrau, if a scholar, was also a courtier, and a courtier is devoted to the fashion of the passing hour. The fashion had been set by Kabiruddin and his predecessors. Khusrau blindly followed it.

The *Khazainul Futuh* is not merely a challenge to the *Fath-i Nama* of Kabiruddin ; It is also a continuation of it. Barni seems to imply that Kabiruddin was a survivor from the preceding age and he may not have lived to complete his voluminous work. If so, the disproportionate length of the Deccan campaigns in the *Khazainul Futuh* becomes intelligible. The *Khazainul Futuh* is essentially a history of the Deccan invasions. Alauddin may have asked Khusrau to continue Kabiruddin's work, but Khusrau's introductory remarks make it probable that he wrote on his own initiative and expected the Sultan to accept it as the official account of the reign. The *Fath-i-Nama* had made a detailed description of the earlier events unnecessary, and Khusrau merely summarises them to enable his book to stand on its own feet. But the Deccan campaigns are given in detail, probably after the manner of the extinct *Fath-i-Nama*.

Amir Khusrau wished his work to be an official account of Alauddin's reign and the *Khazainul Futuh* has, consequently, all the merits and defects of a government publication. It credits Alauddin with every variety of virtue and power and his officers also come in for their due share. All governments live on lies or, atleast, a partial suppression of truth. But Amir Khusrau's hyperbolic exaggerations are less deceptive and dangerous than the insidious propaganda of modern governments. His adulation and flattery neither deceived nor was intended to deceive; it

case, have made its preservation difficult. But Barni and Khusrau had the *Fath-i-Nama* before them and accomodated their histories to it. Barni, who was essentially a man of civil life, allowed Kabiruddin to speak of Alauddin's conquests, and confined his own history to an account of administrative and political affairs, merely adding a paragraph on the campaigns here and there for the logical completeness of his work. Amir Khusrau was more ambitious. He pitted himself against Kabiruddin's great, if transient, reputation and on Kabiruddin's own chosen ground. Hitherto his pen, "like a tire-woman, had generally cured the hair of her maidens in verse", but it would now bring "pages of prose for the high festival". Let not critics dismiss him as a mere poet, living in a mock paradise and incapable of describing the affairs of government and war. If he had wings to fly, he had also feet to walk. He would even surpass Kabiruddin, whom shallow critics considered 'the greatest of all prosaists, ancient and modern. He would excel in all that Kabiruddin had excelled. The four virtues (or defects) which Barni deploringly attributes to Kabiruddin are all painfully present in Khusrau's work—an artificial style adorned with figure of speech, an exclusive devotion to wars and conquests, the elimination of all facts that were not complimentary to Alauddin, and, lastly, an exaggerated flattery of the Sultan. In the '*Punj Gunj*' he had imitated the *Khamsah* of Nizami and walked as far as possible in his predecessor's foot-steps. It was a mistake, but he repeated it once more in the *Khazainul Futuh*. We do not see Khusrau's prose in its natural dress; it is draped and disfigured into an imitation of Kabiruddin's extinct composition. For Amir-

and modern. But of all the events of Alauddin's reign, he has confined himself to a narration of the Sultan's conquests; these he has praised with exaggeration and adorned with figures of speech, and has departed from the tradition of those historians who relate the good as well as the bad actions of every man. And as he wrote the history of Alauddin during that Sultan's reign and every volume of it was presented to the Sultan, it was impossible for him to refrain from praising that terrible king or to speak of anything but his greatness."

So Amir Khusrau, though the poet laureate, was not the court historian of Alauddin Khilji; that honour belonged to Kabiruddin who was considered to be the greatest prose writer of the day. The official history by which Alauddin expected to be remembered by posterity was not the thin volume of Amir Khusrau but the ponderous '*Fath-i-Nama*' which was prepared under the Sultan's personal supervision. The '*Fath-i Nama*' has disappeared; its manuscripts may have been intentionally destroyed during Timur's invasions or under the early Moghul Emperors for it must have been full of contempt and arrogance towards the Mongol barbarians (5); Ferishta and the later historians do not refer to it and its great length would, in any

---

(5) The same fate has overtaken other medieval histories, for example the first volume of *Baihaqi*, the *Autobiography of Mohammad bin Tughlaq* and the last chapter of Afif's *Tarikh-i-Feroz Shahi*, which was a violent attack on Timur and is found torn or missing in most volumes.

no such massacre, and Khusrau himself goes on to assure us: "My object in this simile is not real blood but (only to show) that the sword of Islam purified the land as the sun purifies the earth." The *Khazainual Futuh* has to be interpreted with care, and in the light of other contemporary material ; it would be dangerous and misleading to accept Khusrau's accounts at their face value. Still the labour of interpretation is well repaid by the new facts we discover.

The *Khazainul Futuh* naturally falls into six parts—the introduction, administrative reforms and public works, campaigns against the Mongols, the conquest of Hindustan, the campaign of Warangal and the campaign of Ma'bar. The space devoted to the various sections is surprisingly unequal. About two-third of the book is devoted to the Warangal and Ma'bar campaigns, while the other measures of Alauddin's reign are summarised in the remaining third. The reason for this is perhaps not impossible to discover. A remark of Barni (*Tarikh-i-Ferozi* page 361) seems to throw light on the real character of the *Khazainul Futuh* as well as the *Tarikh-i-Ferozi*. "The other great historian of the time (of Alauddin) was Kabiruddin son of Tajuddin Iraqi. In the art of composition, eloquence and advice, he exceeded his own and Alauddin's contemporaries, and became the '*Amir-i-dad-i-lashkar* in place of his revered father. He was held in great honour by Alauddin. He has displayed wonders in Arabic and Persian prose. In the '*Fath-i Nama*' (Book of Victory) which consists of several volumes, he does honour to the traditions of prose and seems to surpass all writers, ancient

his prose would have marched along routes quite different from those selected by Alauddin's generals. The reader, who wishes to discover the true historical fact, has first to analyse Khusrau's literary tricks and critically separate the element of fact from the colouring imparted to it by Khusrau in order to bring in the allusions. At times the literary tricks make us ignore the fact at the bottom. "*Allusion to virtue and vice*—Though the giving of water (to the thirsty) is one of the most notable virtues of this *pure-minded* Emperor, yet he has removed *wine* and all its *accompaniments* from *vicious* assemblies; for *wine* the daughter of grape and the sister of sugar, is the mother of all *wickedness*. And wine, on her part, has washed herself with salt and sworn that she will henceforth remain in the form of vinegar, freeing herself from all *evils* out of regard for the claims of '*salt*'" (4).

This would have appeared a mere literary flourish if we had not been definitely told by Ziauddin Barni that Alauddin carried through a series of harsh measures for the suppression of drinking in Delhi. Conversely, the allusion may have no basis of fact at all. "*Allusions to sea and rain*—The sword of the righteous monarch completely conquered the province (Gujrat). Much *blood* was *shed*. A general invitation was issued to all the beast and birds of the forest to a continuous feast of meat and drink. In the marriage banquet, at which the Hindus were sacrificed, animals of all kinds ate them to their satisfaction". This would seem to indicate a general and intentional massacre. But there was

(4) Wine and sugar may be both produced from the same grapes and the addition of salt turns wine into vinegar.

ted to shock and disgust. His one desire is to convince the reader of his own mental power and in this, so far as contemporaries were concerned, he certainly succeeded. But Amir Khusrau, for all his artistic talents, never comprehended that a book of prose,like a volume of verse, should be a thing of beauty and of joy.

The *Khazainul Futuh* very well illustrates the general character of Khusrau's prose. It is divided into small paragraphs; every paragraph has a heading informing the reader what allusions he is going to find in the next few lines. A single example will suffice. "*Allusions to water.* If the *stream* of my *life* was given the good news of *eternal existence,* even then I would not offer the *thirsty* any *drink* except the praises of the Second *Alexander* (3). But as I find that human *life* is such that in the end we have to *wash* our hands off it, the *fountain* of words will only enable the reader to moisten his lips. Since the achievement of my life-time, from the cradle to the grave, cannot be more than this, I did not think it proper to *plunge* to the bottom of endless *oceans*, but contented myself with a small quantity of the '*water* of *life*'". And so it goes on, wearisome and artificial, from beginning to end.

It is obvious that such a procedure detracts much from the value of an historical work. Only such facts can be stated as will permit Khusrau to bring in the allusion; the rest will be only partially stated or suppressed ; and Khusrau's only resource was to make his paragraphs as small as possible, otherwise

(3) Alluding to the first Alexander's efforts to discover the water of immortality.

flocked to his door. (2) He seems also to have beguiled his leisure hours in discovering new literary tricks and often sent them as presents to his friends. The *Ijaz-i-Khusravi* is the accumulated mass of these miraculous prose compositions which Amir Khusrau had been amassing for years and edited in the later part of Alauddin's reign. Most of the pieces are tiresome and frivolous, but others throw a brilliant light on the social life of the day. Amir Khusrau's second prose-work, the *Khazainul Futuh* is the official history of Alauddin's campaigns.

Amir Khusrau was a man of wit and humour. His fancies are often brilliant. Nevertheless nothing but a stern sense of duty will induce a modern reader to go through Khusrau's prose-works in the original. His style is artificial in the extreme; the similes and metaphors are sometimes too puerile for a school-boy; at other places the connecting link between the ideas (if present at all) is hard to discover. Prose is the natural speech of man for ordinary occasions, but Amir Khusrau's ideas seem to have come to him in a versified form. So while his poetry has all the beauties of an excellent prose, his prose has all the artificiality of very bad verse; it is jejune, insipid, tasteless and wearisome.

Failing to realise that the true beauty of prose lies in its being simple, direct and effective, he tries to surprise his readers by a new trick at every turn, attacks him with words the meaning of which he is not likely to know, or offers him metaphors and similes calcula-

(2) One of the letters has been translated in Elliot and Dowson. There are others of equal and greater value.

INTRODUCTION.

BY

MOHAMMAD HABIB,

Professor of History, Aligarh.

Poetry was Amir Khusrau's mother-tongue; prose he wrote with difficulty and effort and he would have been well advised to leave that region of literature to more pedestrian intellects. But it was not to be expected that such a consideration would serve to check his exuberant genius. Apart from the introductions to his *Diwans*, two of his prose-works, differing in volume and value, have survived to us. The first, *Ijaz-i Khusravi* (Miracles of Khusrau) is a long work in five volumes on figures of speech (1). It contains every variety of miracle known to the penman of the age—petitions to high officers composed of vowels only, verses which are Persian if you read them from right to left and Arabic if read from left to right, compositions from which all letters with dots are excluded, and many such artificialities of wit and style which may have delighted and consoled the author's contemporaries but fail to attract our modern taste. Some of the letters included in the volumes have a solid historical value. An application to a government officer requesting for a post or complaining against the misbehaviour of neighbours was sure to attract attention if drafted by Khusrau; and the poet was too inventive not to have a new 'miracle' ready for every occasion. It is easy to understand that supplicants

(1) Published with marginal explanations by Newal Kishore Press, Lucknow.

M. Sultan Hameed M.A.,LL.B., M. S. Kafil Ahmad Rizvi M.A., LL.,B. and Qazi Ataullah Sahib M.A., who were kind enough to help me in the difficult task of proof-reading.

SYED MOINUL HAQ.

ALIGARH.
June 1927.

Khazainul-Futuh is really the continuation of a former book—a fact which Professor Habib is probably the first person to point out. Moreover his English translation of the work with appendices and foot notes is in the press. It would have been long and tiresome to explain Amir Khusrau's literary tricks, allusions and figures of speech; for the trained Persian scholar such explanations are superfluous, and the Khazain-ul-Futuh is hardly the book to be recommended to a beginner in Persian. Amir Khusrau, though he is a conspicuous figure in the long line of Indo-Persian poets, wrote very little prose and the little that he wrote is incomprehensible to the average reader. At the beginning of the book he himself declares:—

اگرچه مشاطهٔ کلکم همواره برقافگن اشعار موشگاف بوده است
و ابکار نثر را در پرده اوراق کم جلوه نمود بایں همه چون این عروس
روے نیاز بشاه راستین دارد — ع

الي الحبيب ما مال عين العاذل

I take this opportunity of thanking Professors A. B. A. Haleem and Md. Habib for their valuable assistance. My grateful thanks are also due to my friends, Messrs Sh. Abdur Rashid M. A., LL.B.,

the Sultania Historical Society decided to get it published.

The text of the Khazain-ul-Futuh, now placed before the public for the first time, has been edited on the basis of the British Museum Manuscript Or. 1638, a rotograph copy of which was placed at my disposal by Professor Md. Habib, and a transcribed copy of a manuscript in the possession of Mr. Syed Hasan Barni, M. A., LL. B., Bulandshahr. The two manuscripts are almost indentical and the variations are so few and unimportant that I have not considered it worth while to indicate them. Judging from the handwriting, the British Museum Manuscript does not seem to be very old but it is accurate, complete and readable.

This manuscript was given to the authorities of the British Museum by Col. Yule and there is a note at the end of it to the effect that the original from which it was copied was written only eleven years after the death of Amir Khusrau.

It would be superfluous to add any comments and criticisms here. The introduction gives a critical study of the prose style and works of Hazrat Amir Khusrau and establishes the theory that the

PREFACE.

The Khazain-ul-Futuh of Hazrat Amir Khusrau of Delhi is one of the two prose works of that eminent poet. The 'Ijaz-i-Khusravi' treats of the figures of speech and other linguistic subtleties which, although insipid for modern taste, are an ample proof of the author's versatile genius. On the other hand, the Khazain-ul-Futuh, a brief history of the campaigns of Sultan Alauddin Khilji with special reference to his Deccan invasions, is an extremely valuable treatise. It is a contemporary production and is written by one who was himself an expert in the military art. From the occasional references to the book found in some of the medieval histories it appears that the classical historians knew of it but did not utilise it thoroughly. Manuscripts of the book being rare, modern scholars too have mostly confined their attention to the extracts given in Sir Henry Elliot's History. In view of its intrinsic worth and tho scarcity of its manuscripts

When my colleagues and I started our labours in this field we did so light-heartedly regardless of the difficulties to be encountered. Even now, though chastened and sobered, we intend to persevere in our course. It is hoped that this series, though meant for the serious student of medieval India, will not be devoid of interest to the general reader. It is, furthermore, hoped that it will to some extent facilitate the task of re-constructing our national history and will inspire in the Indian youth of to-day something of that ardour for the collection and preservation of historical data which the historians of medieval India display.

A. B. A. HALEEM.

Muslim University,
Aligarh.
June, 1927.

FOREWORD.

Very few countries have been so rich in historical records as India since the Muslim settlement. But wars, neglect and an unfavourable climate have deprived us of a substantial portion of the works of medieval historians. Even those that are still extant are found mostly in manuscript form in the private and public libraries of India and Europe. Indians, with a few notable exceptions, have done very little to rescue them from oblivion, and practically all that has been done so far has been the work of European scholars. The Royal Asiatic Society of Bengal has been a pioneer in the field and is entitled to the gratitude of every student of Indian History.

The present series is an attempt to place before the literary public of this country some of the most valuable histories bearing on Muslim India. Preference will be given to historians who lived contemporaneously with the events they have related and every effort will be made to collate all the available texts and to bring out reliable editions. Sir Syed Ahmad, the venerable founder of this institution, brought out an edition of Ziauddin Barani's Tarikh-i-Ferozshahi in 1864, and it is but meet that this work should be once more resumed at Aligarh.

To

Mian Sir Mohammed Shafi K. C. S. I.
Bar-at-Law, Lahore

Khan Mohammed Saadat Ali Sahib,
Rais, Lahore

Nawab Samiullah Beg,
Chief Justice, Hydrabad,
Deccan

Whose munificence has enabled the Society to publish this valuable manuscript.

ALIGARH.

—:0:—

President :—

A. B. A. Haleem.

Vice-President :—

Mohd. Habib.

Treasurer :—

Syed Naushey Ali.

Secretary :—

Syed Moinul Haq.

Publications of the Sultania Historical Society.

General Editor:

A. B. A, HALEEM,
B. A. (Oxon), Bar-at-Law,
Chairman Dept: of History,
Muslim University,
Aligarh.

Publications of the Sultania Historical Society.

*

THE KHAZAINUL FUTUH

OF

HAZRAT AMIR KHUSRAU

OF DELHI

Persian Text.

EDITED BY

SYED MOINUL HAQ M. A.

MUSLIM UNIVERSITY,

Aligarh, U. P.